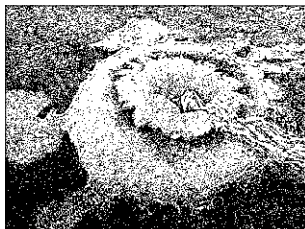

forrás

37. ÉVFOLYAM 2005. 9. SZÁM

<i>Kovács András Ferenc</i>	3	Rimbaud Etiópiában (<i>vers</i>)
<i>Csiki László</i>	4	Kutya a háznál (<i>regényrészlet</i>)
<i>Tandori Dezső</i>	22	A (téma)körökön kívül (és belül); Egy vers kiegészítése; Szabad önkallasztó vers; Kallasztott pótdal; Egy kallódó írás; Kallasztott záróvers, itt
<i>Villányi László</i>	33	(bolondnak nézhetett a tükör...); (ha csak akkor...); (romantikus csónakázásra hívtam...); (szerelem, az álom...); (tétován álldogáltam...) (<i>versek</i>)
<i>Pintér Lajos</i>	36	az angyal szárnyasuhogása (<i>vers</i>)
<i>Zelei Miklós</i>	39	Aki a fegyverét nem dobta el
<i>Ryszard Kapuściński</i>	42	Utazások Hérodotoszsal (<i>I. rész – fordította Szenyán Erzsébet</i>)
<i>Buda Ferenc</i>	55	Rendkeresés (<i>Jegyzetlapjaimból</i>)
<i>Cseke Péter</i>	75	„Hálát kell adnom a kisebbségi sorsnak” (<i>Gáll Ernő kisebbségi létértelmezéseiről, két tételben</i>)

Jász Attila	83	Egy másik élet reménye (Villányi László prózaverseinek erotikus töltete)
Fekete J. József	92	Utazás a Lakatlan szigetre (Elmagányosodás, utazás, naplóírás, naplóiőrök, eszményi műfaj)
Monostori Imre	107	Sárközi Márta és a (második) Válasz
Orosz István		grafikai

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

• Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun Megyei Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internetcím: www.forrasfolyoirat.hu • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001 Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél. E-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. Faxon: 303-3440 • Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Kovács András Ferenc

Rimbaud Etiópiában

(Búcsú P. Demenytól)

*A nincs ragyog, delel, menny bőrén minden estül:
Fátylakba bújt az úr, mint tántorult fabábovány,
S csak tébolyult totemnek kell ennyi mindenestül,
Hogy lengén fedjen el, míg pállott húst zabálván*

*Rágódik renyhe nép, ha múltba néz ma messzín,
S vak fétisekhez esd Soa, Harar, Bubassa,
Hogy rossz szomszédjait nyomor s harag nyuvassza,
Pedig körös-körül mindenki fél abesszín,*

*Vagy tán egészen az, vagy galla, vagy szomáli
Szamár- vagy lelkipásztor.*

*Lám, kedves Demeny,
Költészet is tenyész itt, s egyéb vad anomáli:
A térdeplő tevék közt pár demens jemeni*

*Hajcsár s tudós imám imázva vet izsópot,
Áldást, szitkot, kölest szór minden oromóra,
S a rímlős, torz beszéd fülüinknek örömóda,
Mert boldog az, ki más, ki játszhat etiópot,*

*Ha híre túlhatolt tán Tadzsuran vagy Tigrén –
Csak én vagyok bolond.*

*Csak én extrém abesszín,
Kit éhes láz emészt, s rángat furán a migrén:
Vérem rohadt azúr, zöld nyelvem néma meggyszín,*

*De szájam törzsi döggút, kiszáradt amharául,
S a szó szakadt kalandor, kit szikkadt oázis vár,
Mert elpusztult a nagy Pán, s megpukkadt Boáz is már,
S a mennybolt terhe most cigány vállamra hárul,*

*Ha tamtamokra csap szét versekből poén, friss nyál,
Tatam, totem, tatam, kell lenni mindenestül,
S takarni azt, mi pörébb, nagyobb a poézisnál,
Tatam, totem – s tetemnek elmenni mindenestül.*

Csiki László

Kutya a háznál

Hajnalban kisatíroztam, átfestettem az „isteni” szót, nehogy gúnynak véljék a megfigyelők és nem tudtam, merre menjek. De menni akartam mindenképpen, bármi áron. Talán mert két helyen is vártak, talán hogy megmutassam – valakiknek, de úgy, hogy mégse lássák –, hogy képes vagyok még járni. Talán megelégeltem, hogy magammal vagyok összezárva, de annyira, hogy már-már verseket kezdek írni a setét éjszakában. Az én versem ilyen volt – nem „így hangzott”, mert nem hangzott sehogy – a naplójegyzettel szemközti oldalon:

Hármasszabály

Én ----- Te
Ő ----- X

Ezt oldjátok, fejtétek meg, bárkik vagytok is!

Ha nem döntök úgy, hogy véget ért a hosszú szóbeli, közöltem volna bárkivel – valakivel –, hogy feladványom azért valóságos, mert a „mi”-ben benne van az „én”, „te”, „ő”, a „ti”-ből viszont hiányzik az „én”, az „ők”-ből pedig az előbbi öt, az csak az „ő”, a harmadik személy többes száma. Semmi több. Eszerint viszont az „ő” csupán a sokaság, az összes többi egyik, alkalmi arca. Mondjuk, Izé. Nem én, nem te: ő! A Nagy Ő.

Ezenfelül, azt hiszem, sikerült véletlenül megfogalmaznom egy ismeretelméleti kérdést. Röviden szólva, azt, hogy adós maradt a Teremtő a mindent betöltő, magába foglaló, a negyedik nyelvtani személlyel, neki se tellett többre a „mi”-nél, és valamit kifelejtett.

Puff neki!

Halk hajnali téboly.

Ez lehetett volna versem alcíme, ha el nem hallgatom.

A hatodik emeleten nem volt őrszem, pedig lennie kellett volna. Csak ezen az egy emeleten érződött mégis a szállodafolyosók reggeli, langy fülledtsége. Az üres előtér a recepció körül olyan karcos, mégis puha szagot árasztott, mintha én böfögtem volna fel a tegnapi konyakot. Az utcán szénbűzös volt a fagy, összeragadt tőle orromban a szőr.

(Regényrészlet)

Hatalmas, háztömbnyi gödör mellett mentem el, s még mindig nem tudtam, Emhez vagy a patikushoz megyek-e, vagy egyikükhöz sem. A gödör morajlott. Azt kiabálták a mélyben valakik: Éljen!... és Izé nevét. Odalent gyakorlatoztak. Az elsüllyedt épület lapos tetején fehér inges, kék rövidnadrágos gyerekek meneteltek körbe, és jelszavakat skandáltak, hangjukat elmélyítette a tárna. Láttam a hajnalban fésült, lenyalt, ünnepi fejük búbját, blúzukon a sárga válllapot, s alatta az ütemesen kivillanó fényes kis cipőjüket, felváltva lendülő karjukat. A menetelő körben három felnőtt állt, arccal háromfelé, és papírcsíkokról olvasta, majd kiáltotta, diktálta a soros jelszót. A felnőttek ünneplőt hordtak, a két férfi sötét öltönyt, a nő fekete kosztümöt, és palcát. A palcával meg-megböktek a lépést vagy hangot vétő gyerekek oldalát, vékonyát, aztán csak suhogtatták s a lábszárukat csapkodták vele.

Bizonyára kíméletből rendezték gödörben a főpróbát: melegen tartották a gyerekeket. Azok elszántan meneteltek a tisztára sepert háztetőn, de azért vigyáztak, fel ne sértse vállukat az oldalról feléjük meredő rengeteg vasvég, eltört cső, vezető, az omlással besodródott törmelék és a járatokba temetett szerszám, sisak, szétzúzott bányászlámpa. Papírlapok is voltak odalent – szerencsétlenségek helyszínén különös módon a világon mindenütt sok a papír – , barnára ázott-száradt nyilvántartó lap, vécepapír és családi fénykép egymáshoz tapadva.

Éljen, éljen, hallatszott, és én arra gondoltam, le kellene földni a nagy gödröt, hogy ne hallatszódjék, legyen meglepetés az ünnepségen, amikor majd spontánul kitör. Ki tudja, jutott eszembe aztán, hány helyen hurráznak még, letakarva, a föld, a beton alatt, és egyszerre bizonyos voltam – lettem, bizonyosságnak éreztem –, hogy a házak nem véletlenszerűen omlanak a mélybe, hanem távoli gombnyomással tüntetik el őket, pontos terv szerint. Azt kellett volna megismerni! Egy üvegfalú laboratóriumban vagy inkább tágas irodában ül valaki az asztalánál, és reggel héttől délután háromig, egész munkaidőben nyomogatja a gombokat, egy digitális kijelzőn pedig megjelenik az elsüllyesztett épületek száma. Kétezer-harmincnégyenél tartottak.

Lehet, csak azért gondoltam ezt, hogy ne kelljen szülőházam felé kerülnöm, megnéznem a helyét. Közepes, földszintes, szürke ház volt, amikor még megvolt, egyenesen az utcára nyíló bejáratral és egy kis, értelmetlen tornyocskával a tetején, alapterülete akkora lehetett, mint egy sétatéri tó. Az én szülőházam biztosan két emelettel a föld színe alatt rejtí szobáiban, szék, szekrény alatt a teledő, elvermelő halakat, mert feltört a talajvíz, és most, hajnalban szabadságos katonák korcsolyáznak fölötte a befagyott tavon.

Katonák is voltak, egy másik gödörben, de azokat nem engedték látnom. Felszíni katonák kis zászlókat lengetve irányítottak el a környékéről. A hangot azonban hallottam: díszlépés döngése a posta tetején, majd összecsattanó bokák, vezényszó, závárcsattogás, aztán kórusban a kiáltás: ra-ta-ta. Takarékoskodtak a lószerral és a feltűnéssel.

Rendben van, nyugtáztam a gazda szemével: szegények vagyunk, kicsiből élünk, de legalább kihasználunk minden lyukat, szögletet, ha már van – lett –, természetes terepformaként elfogadjuk a gödröket és a katonákat. Különben is, mit kezdjen az ember egy ekkora odúval mást, mint hogy elfogadja? Kiabál

benne és korcsolyázik rajta. Ha gyöngye a fény a boltban, növeszt egy harmadik szemet. A füle meg beforr.

Emnél az unokaöcsém nyitott ajtót, éppen ő, Kutya. Ismertem tehát az ismeretlen férfit a képen, az ajándék dobozban. Búvárruhában volt és zokniban, az előszobai szekrényen ott hevert az ablakos fémgömb, amit majd a fejére csavar, és az ólomtalpú bakancs, nejlonszatyorban. Szárazon roszogott rajta a gumírozott vászon.

– Ó, te vagy – mondta. – Akkor gyere be.

– Nem tudják, hogy idejöttem – mondtam.

– Kutya tudja – mondta Em a konyhaajtóból. – De Kutya úgyis munkába készül.

Kutya szófogadóan szedelőzködött, bár alig fért el az előszobában, s amikor hozzám ért: hideg volt rajta a gumi. Fényesre borotvált, tar koponyája olyan, mint egy másik, egy kisebb búvársisak, amit nem vesz le éjszakára sem.

– Mit hozzak neked? – kérdezte, és nehézkesen Em felé hajolt egy búcsúcsókra.

– Lehet, hogy nem is leszek itthon – mondta Em, és elhúzódott.

Kutyának naponta – télen, nyáron – alá kellett merülnie az elárasztott bányagödörökbe, hogy felhozzon ezt-azt. Rendelésre dolgozott, megmondták neki, mit keressen, és ő megtalálta. Feltúrta a víz alatt a hivatali fiókokat, összemarkolta a péppé ázott iratgyűjtőket, benyúlt az addig titkolt rejtekekre a szobákban és a padlódeszkák alá, előszedte az értékesebb holmikat, emléktárgyakat, be nem szolgáltatott gyűrűket, násfákat, iratokat, melyek most fontosabbá váltak, mint amennyire titkosak, és tulajdonosaik inkább vállalták őket, a felelősségre vonással együtt, semhogy elveszítsék. Kavargott körülötte az üledék: fekete viráglevél, jegykendő és kaucsukbaba. Magánmunkát is vállalt Kutya, lakásokból menekített vízálló dolgokat, s azokból mindig hozott Emnek ajándékot. Hivatalból soha. Az új helyre költözött hivatalnak viszont leadta a felhozott magánholmik listáját.

Kutya ma a jég alá készült, a földhivatalba, több rend hosszú, vastag, agyonmosott – Em-mosta – fehérneműt vett a gumiruha alá. A kesztyű és a bakancs csatlakozásánál úgy csörgött rajta a csavarmenetes fémkarika, mint a kar- és bokaperec. Bohóc is volt Kutya a gumiruhában és anélkül, meg mazna alak is. Sértett, sőt megalázott, hogy vele állt össze Em. Akadt volna kemény faszú legény a környéken elég. Vigasztalódva, sóvár reménnyel gondoltam arra, hogy azért választotta éppen Kutyát, mert az nem ilyen, nem élvezkedni akar vele, talán közel sem engedi magához, amilyen. Csakhogy mégis vele volt. Ha más nem, Kutya megleshette, amikor fürdik.

Kutya elcsörömpölt-elsusogott, ki a fagyba, ami lassan elrágja rajta a gumihuzatot. De alig csoszogott át a havas előkerten, terepjáró állt meg a kapunál, és Kutya beszállt – beszuszakolódott – a melegbe, egy kék felöltős férfi mellé. Lazán szalutált neki.

Kutya a kapcsolat a régi és az új város, a kedves titkok és a felszínre hozataluk, a nyilvántartásba vételük között, gondoltam. Azok a titkok pedig elmállanak a levegőn, azért is veszik leltárba valakik, hogy legalább a nevük, sorszámuk tanúskodjon: ellenük. Sok mindenre gondoltam én ott, Em – és Kutya – előszobájában, hajnali fél hatkor, csak arra nem, amire akartam vagy kellett volna.

A szoba olyan volt, mint az ajándékba küldött dobozban. A dobozbeli szoba nem sugallatos vázlat volt, hanem maga a valóságos szoba, méretében különbözött csupán. Az kicsi volt, és így elviselhető, még szerethető is akár. Ez a szoba, a valódi volt vázlatos, ez volt másolat – az eredetije nélkül –, de így, valóságosan semmit nem sugallt, csak a nyomorúságot, aminek a kisszerűsége a legnehezebben elviselhető. A köznapisága: napra nap, végehosszan.

Csak a lavór hiányzott és a feszület.

Fantázia szüleménye volt a lavór és a feszület. Ezekre telt.

Em sem volt valóságos. Még csak nem is hatott valóságosnak. Bement előttem a szobába – a szobájukba –, én megálltam az ajtójában. Félig a dobozban.

Vöröstre festette a haját. Hennaszínűre. Fakó rózsaszín volt valójában. Halott volt a haja. Kicsi, szögletes, fehér lett az arca, és valahogy: sík. A szeme kifeszült abban a síkban. Vastagon ki volt festve a szeme, és szálkás mintás, drapp, szoros, vastag kiskosztümöt viselt, vastag talpú csizmát. Repedezett bőrű, sófoltos csizmában állt az asztal mellett, megtámaszkodott a lapján.

– Mondjad – mondta. – Elkések.

– Nem zavarlak – mondtam.

– De zavarasz – mondta.

Kint az utcán azt mondtam magamnak: bábu. Hangosan mondtam, szállt szájamból a pára.

7. Alvás kilencig.

Ezt írtam a naplóba.

Kilencig ültem a kis asztalnál, a tükör előtt.

Nyolc évvel ezelőtt ez a Kutya leült velem szemben, s olyan képet vágott, hogy attól úgy néztünk ki az asztal két oldalán, mint holmi hivatalos tárgyalófelek. Még ásványvíz is állt közöttünk. Úgy festett Kutya, mint mikor a tizenhatodik senki nagy elhatározásra jut, és meghatódik saját bátorságától. Tényleg tárgyalni akart, pedig hajdan én tanítottam onanizálni. Kínálnivalója is volt az alkuhoz, és ettől fontosnak vélte magát.

Szóval elmész, mondta Kutya.

Négy ember tudta a városban, hogy évek óta készülődöm, folyamodom, kérvényezek, közülük kettő azt is, hogy miért. Miért hiszem azt, hogy muszáj. Kutya nem volt sem a négy, sem a kettő között, mert Kutya senki sem volt, azon felül az unokaöcsém. Ez mondhatni védettséget biztosított neki a lelki és politikai mélakórommal szemben. Az is jó volt neki, és azzal nekem, hogy olyan jelentéktelennek született – vagy azzá vált –, hogy nem bíztam rá a titkaimat. Habár éppen a jelentéktelensége miatt vallhattam volna neki holmi szeszgőzös éjszakán, csak hogy ne a falnak mondjam. Akkor még felügyelő tanárként szórta a taslikat a lánybentlakásban Kutya, és dús haját viselt. Olyan gyáva volt, még hazudni sem mert: sose hengegett el, mint a kollégái, hogy hány bentlakó csitrit fektetett fel szilenciumi délutánokon a tanári szoba asztalára, minthogy nem is érintette meg őket másként, mint fegyvelmezőleg. Olyankor is elnézést kérve kuncogott. A lányok meg még csak nem is utálták. Ennyi volt Kutya életrajza,

és még annyi, hogy kölyökkorában megharapta az arcát egy kutya, miközben négykézláb csaholva kutyásdit játszott vele az udvaron, kamaszkorában aztán azzal dicsekedett, hogy rablók üldözése közben kapta a sebet, nagyra nőve meg azzal, hogy rendőr verte meg, mert a gyárkerítésről letépte a nemzeti zászlót. A zászlótépést az én életrajzomból lopta. Ennyire futotta a képzeletéből és a bátorságából Kutjának.

Szóval elmész, mondta Kutya nyolc évvel ezelőtt.

Én akkor épp nem menet, hanem szökés közben voltam, ami nem pusztán árnyalatnyi különbség, ám nem kívántam árnyalatokkal szórakoztatni Kutját, az sem biztos, hogy szórakozott volna rajta. Azt tanácsolja inkább, húzzak meleg alsót, gumicsizmát a szökéshez, mert vizesárkok vannak a határon.

Arra sem neszeltem fel, hogy Kutya tudja. Ha meg tudja, kitől?

Így jár az ember, ha alábecsüli a senkiket. Elég tompa voltam, vagy csak másra figyeltem akkoriban, rá se rántottam Kutyára, és még el is szóltam magam. De csak így:

Előbb-utóbb.

El kell mondanom neked valamit, mondta. Nem lesz más alkalom, ha elmész. Nem akarom a lelkemen viselni.

Gyerünk, Kutya!

Három éve kérdezgetnek rólad, mondta.

Kik?

Kik, kik! Hát azok.

Kik azok az azok? – Gondoltam, nem könnyítem meg a dolgát, magamnak is adok annyi időt kérdezgetés közben, hogy felfogjam a dolgot. Nem azt, hogy rokonom, Kutya besúgó, még csak nem is azt, hogy ezt bevallja nekem, hanem hogy: miért, és miért éppen így? Láthatólag felkészült erre a vallomásra, és fontosnak érezte magát tőle, szinte felmagasztosult, hogy meg meri tenni, talán még azt is elképzelte, hogy megtisztul, ha megteszi, aztán jóízűen sír a párnájába.

Fogalmam nincs, kikről beszélsz, mondtam neki.

Tudod te!

Mi tudok én, Kutya?

Ők is tudják, hogy tudod.

De én nem tudom! Most azt mondom neked, hogy megkérdeztek rólam valakik, úgyhogy ezt már tudom. Ha kérdeztek valakik, tudják magukról, hogy kérdeztek.

Tudják, hogy tudod rólam, hogy én voltam.

Mi voltál, Kutya?

Én írtam le.

Mit?

Semmi rosszat nem írtam rólad, ne félj.

Köszönöm.

De azért kellett írni valamit. Mert ha nem, engem kapnak el.

Kik?

Tudod te.

De miért kapnának el?

Olyanok.

Olyanok, hogy elkapják az embert?

Olyanok, tudod.

De ha olyanok, miért állsz szóba velük?

Különböen elkapnak – mondta Kutya, s én kezdtem élvezni a dolgot, pedig siratnom lett volna illő. Állásom már nem volt, jobb dolgom se, megkérdeztem tehát:

Mivel kapnak el, Kutya?

Kitalálhatnak akármit. Ezek profik.

Ezt mondták? Hogy kitalálnak rólad valamit?

Dehogymondták!

Akkor honnan tudod?

Olyanok. Olyanok, hidd el.

Eszembe jutott, ott a tükör előtt, nyolc évvel később – és ez a lényeg –, igazából s valójában miért tette Kutya, s így már bántam, amit aztán én tettem vele. A gödrökről jutott eszembe, s arról, hogy a helybéliek milyen ügyesen használják a gödröket, a katasztrófát. Éppen arra, amire való. Em is eszembe jutott közben: ahogy görcsösen összeszorított öklével megtámasztotta remegését a fényes asztallapon abban a szép, szegény szobában – a Kutyaéval közös szobában –, mielőtt munkába indul. Jólesett, hogy nem csináltak gyereket.

Lucille, Lucille!

Tudod, Lucille, élni kell. Jobbat nem mondhatok. Rosszabbat sem. Tudod, Lucille, ezt a Kutya-t nem az előmenetel, a boldogulás reménye vette rá az „együttműködésre”, hanem éppenséggel a reménytelenség. Úgy gondolta, ha gondolt rá egyáltalán, és nem érezte csupán, hogy ez már mindig így lesz, nem változik, ebben telt és ebben telik tovább az élete, ez az övé, ilyen. Úgy betöltötte ez a nem-gondolt gondolat, hogy a képzelgésnek sem maradt hely mellette: hogy milyen lehetne, ha lenne egyáltalán, s nem szűnne meg ő maga is az összes létezővel. Ebben kellett neki ügyesnek lennie, okosnak a boldoguláshoz. Ne túlélésnek nevezd, Lucille, nem értheti ezt egy francia. És – gondolta, nem-gondolta Kutya – még mindig jobb kis keréknek lenni egy szerkezetben, mint homoknak. A szerkezet pedig így forog, sose másképp. Ne gondold, Lucille, hogy remélt valamit Kutya, a reményhez kétségbeesés kell vagy lázadás. A remény máshol van, soha nem itt. Nem kellett Kutya-t sem megfenyegetni, sem ígéretekkel megvesztegetni, elég volt neki, ha felkínálják: éljen, ahogyan képes. Segítettek is: adtak neki annyi köznapi gondot s okot az aggodalomra, hogy ne jusson ideje, ereje másra. Ne gondold, Lucille, hogy errefelé azért ilyen katasztrófális a közellátás, mert fogytán a gabona és nem termel a gyár. Ugyan, Lucille! Nem másért szórják folyóba a műtrágyát és nem a földekre, nem másért tiltják még a háztáji sertéstartást is, és lesznek tele eltítkolt nyulakkal a fürdőkádak, nem másért fog rozsdát egy nap alatt a borotvapenge és dől össze az új ház, hanem csak hogy legyen mivel lekötöniük az emberek idejét, energiáját. Azért rendeznek naponta tömeges ünnepeket. Lenne erőd, türelmed még, Lucille, miután egyharmad napon át a kenyérrevalót kerested meg, egyharmad napig a kenyeret kerested a boltban, és éjszaka a másnapi rigmusokat magoltad, s vasaltad az ünnepi ruhádat, lenne kedved, maradna lelked, merszed másra is gondolni?

Kutya pedig jó tanuló volt. Kutya élvezte az életet. Megtanulta a szabályt, és élvezte, hogy eligazodik benne, betartja, és ezzel mintha ő maga alkotná meg. Szerette Kutya, hogy élni hagyják, s azokat is, akiken múltott. Nem kellett egyebet tennie, a kérdéseikre felelnie csupán, s máris mintha a társaságukba, a barátságukba fogadták volna. Kitért Kutya a köznapi körből, s úgy hitte: fölfelé jutott, hiszen a mélységen kívül nem ismert más irányt. Kétfelől zárva volt a tér, szó szerint. Fegyverrel őrizték az országhatárt. Át lehetne menni akkor, mondod te, Lucille, a szerelembe, alkotásba, csak hogy nem tudható, Lucille, hogy azok a mélybe vagy a magasba vezetnek-e – végül –, hogy honnan lehet megszerezni hozzájuk az erőt. Közhely volna mindez, kedves Lucille, ha nem volna való. Te még elképzelni sem mered, nem hogy átérezni, de itt természetes. A veleje, a velejárója. Így mondják, ugye? Az élet rendje. Rend is, élet is, Lucille, de külön-külön. Ahhoz képest egy „elbeszélgetés”, kihallgatás, de akár vallatás: felszabaddulás. Az „együttműködés”: már-már öröm. Érzed, hogy „benne vagy”. Érdeklí őket a véleményed. Kíváncsiak rád, fontos ember vagy tehát.

Kikerült Kutya a kis életéből, s úgy érezhette: be egyenest a hatalom, az erő körébe. Nem volt semmi rossz abban, hogy válaszolt, hiszen úgyis mindent tudtak. Azt mondták legalábbis. És persze, hogy tudtak, különben nem övék a hatalom, a tudásuk tette rá érdemessé őket, gondolhatta Kutya. Szerintem ezt elgondolni is képes volt. Azt is tudták, hogy éppen neki, Kutjának kell kérdéseket feltenniük, hogy választ is kapjanak. Ha meg a tetejébe ő maga fogalmazott meg kérdéseket – teszem azt, rólam –, és felelt is rájuk: hát, az nagy erőt adott neki. Az olyan volt, mintha ő lenne ők. Ő „azok” lenne. Elvégre őt is érdekelte, mi van, mi lehet, mit tehet velem, s ebben egy volt azokkal, akiknek válaszolt, vagy kérdéseket sugallt, ha más volt is rá az oka. Kutya tudta, vagy képzelte, hogy dönthet a sorsom fölött, és aztán már nem kell szégyellnie, hogy tőlem tanult onanizálni.

De ez még mindig csak a felszínes magyarázat, Lucille, mélyebben, illetve magasabban, vagy valahol olyasmi van, amit nem kell magyarázni, nem is lehet, mivel nem is értjük.

Létezik az önfeladásnak egy élvezetes foka is, Lucille. A módja, oka különböző lehet. Ez viszont önfeladás, de nem áldozat, Lucille. A szeretkezésben is megtörténhet. Amikor hiányzik belőle a dévajtság, az öröm, élvezetes, de már-már tragikus, mintha pusztán a fajfenntartásért folyrna, s a párzó lények kegyetlen erővel igyekeznének kifordulni önmagukból – vagy ellenkezőleg, halálosan fegyelmezettek –, próbálnak egybeolvadni az éppen nemzett magzatukkal, hogy ha nem is a teljességbe, legalább a hetedik mennyországba jussanak vele. Általa, jó, Lucille. Ebben az önfeladásban mégis az azonosulás a legfontosabb, tehát a legélvezetesebb. Nem, Lucille, nem másokkal, nem valakivel, nem a párjával azonosul az ember, még csak nem is az életével, hanem a világrénddel, mondhatni. Megérzi magát a világegyetemben. Jól, rosszul, de érzi. Van. Megképződik. Aztán szembekerül valakivel egy párnázott ajtójú szobában, a kocsmasarokban, a parki nyilvános vécé mögött, és az rákérdez: megérinti. Felkínálja – nem, Lucille, nem önmagát, hanem az alkalmat. Egy kis bizsergető, borzongató félelmet is hozzá, előjátéknak. Egy kis izgalmat, amit újra át meg át lehet érezni, sőt fokozni

lehet éjszaka, egyedül az ágyban, amit titkolni kell, akár a cinkos jelszót, sőt rejtegetni, mint a közös kincset vagy a házasságtörést, és mindez az összetartozás és a lehetőség, az esély kiejtő váltja ki. Hogy mindjárt, nemsokára... Most, most, meglesz. Más lesz. Feljutsz, átjutsz, túl leszel, odaát vagy. De általában hosszú a várakozás, a kívánczóság és a félelem. Úgy csinálják, mint a profi kurva: sokáig izgatnak, hogy röviden élvezz. Aztán a csúcson azonosul a lény a kérdéssel, ügygyel, magasabb céllal, amit kimondatlanul kínáltak fel neki, pusztán azzal, hogy megtestesítik. Meg-tes-te-sí-tik, Lucille. Hatalmas találkozás ez, Lucille. Te lész a rész, te lész az egész. Megtudod, hogy ember vagy. Aljas és nyomorult, kicsi és halálra sebezhető – de éppen ez a szép benne, Lucille. Nem is szép, de nagyon igazi, ami szinte ugyanaz. Azt hiszed, a lelkifurdalás taszított öngyilkosságba besúgókat? Ugyan! A végső kéj vonta őket. A teljes azonosulás extázisa.

Nyolc évvel ezelőtt ült szemben velem Kutya a széles, gömbölyű vállával, nagy fejével, durva szőke sörényével, és én úgy éreztem, nem mástól félt, csak az impotenciától.

A nőt viszed? – kérdezte Kutya nyolc évvel ezelőtt.

Maradj magadnak, Kutya, szoltam rá.

Add át nekem, mondta.

Vigyed, ha menni akar.

Csak egyet mondj meg. Mitől vannak azok a kis ráncok az arcán? Nem beteg?

Egészséges, Kutya. És keveset eszik.

Ültem a tükörrel szemben, most, a nagyon is jelen időben – a jelen idő, mint egy hotelszoba –, és úgy láttam, hogy az imént – egy órája? másfél? – eltűntek Em arcáról a kis függőleges ráncok, a hét év feszessé, üvegesé tette a bőrét. Fénykép volt, egy tárnában.

Olyanok voltak azok a hegszerű vonalak, mint a törzsi jelek. A többi nő nem viselte, csak ő, a főnökük.

Mint mikor dörzspapírral törölnek tisztára egy almát, mondtam neki.

Hagyjál, nevetett. Olyan bozsó vagy!

Belül te kemény vagy, mondtam, azért ez a puha bevonat. De jó a huzatod.

Hagyjál, nevetett. Ne légy bozsó!

Sehogyan sem tudtam róla beszélni neki. Volt a kis vonások között, a halántéka felől egy valódi heg, arról ő nem beszélt. A férje ütötte meg egy csillaghegyű csavarhúzóval. A férj aztán meghalt. Mindig is szerettem volna megkérdezni, az ő átká fogott-e rajta. A sötét ereje. S hogy azt hol rejti. Mert derűs volt, mint kinek nincs életrajza. Mintha nem ismert volna férjet, szeretőket, és nem provokálta volna ki azt a csapást a csillaghegyű csavarhúzóval: a megjelölést, a beavatást.

Én hordtam a fickó ravatalához a koszorúkat, mivel a temetkezési vállalatnál dolgoztam éppen, ő meg úgy állt ott, egyszerre bizonyos lettem benne, hogy a férj öngyilkos lett, nem vonatbaleset érte. Szétnyílt ajkai közt lélegzetvételekor csillogó nyálcsík remegett. Édes nyál lehetett.

Hazakísérem? kérdeztem tőle.

Gyere!

Rám szolt: gyere! Hazavitt.

Lakásában férfinak a nyomát sem lehetett látni. Mintha mindig is egyedül élt volna benne. A gyász mindig rendetlenséget okoz, de itt minden bútordarab, tárgy már-már kegyeletsértően, illetlenül állt a maga helyén. Nem volt sok hely, zsúfoltság volt, ez pedig a rendhez nem illett. A panelház harmadik emeletén, a két kis szobában nagy faragott tálalók, komódok, asztalok álltak, és vaskos aranykeretes festmények függtek a falakon. Később, amikor már hullamosónak sem vettek fel – csupa dacból próbáltam annak szegődni –, vele együtt megkedveltem a bútorokat, és első ízben akkor veszttem össze Emmel, amikor árverés-szerűen áruba bocsátotta őket, mert kertés házba akart költözni, hogy kutyát és tyúkot tarthasson. A kutyát simogatásra, a tyúkokat sültnek és a tojásukért. A vevők a külső szobában méregették a holmikát, mi meg a belsőben veszekedtünk. Szerintem éppenséggel egy kertés házban lett volna helye a berendezésnek.

Az enyém, mondta sokszor, annyiszor, hogy már szinte tagadta egyik szavával a másikat. Az enyém.

Megszabadult – úgy éreztem, megszabadult – a bútoraitól, melyek eredetét soha nem sikerült kiderítenem: lehet, hogy a szüleitől örökölte, vagy egy latin tanár özvegyétől vásárolta, aki viszont egy kitelepülő agg gróftól vette, és az egyik szekreterfiókban, a fenéklap hornyában még mindig ott lapult egy évszázaddal ezelőtt írt cetli: 1 lat sáfrány, 2 köből búza, 100 cigányszög, bor 20 akó.

Szerettem nézni, ahogy vörösbort iszik: keveset és élvezettel. Szerettem az ajkát a poháron. Sötét, már-már lila volt az ajka. Sokat evett, és nagyra nyitotta hozzá a száját. Azt is szerettem nézni. Letettem a kést, a villát – ezüstkést, ezüstvillát –, és csak néztem, szerettem, ahogy a szafaládét, tökfőzeléket falja ezüst evőeszközökkel.

A haja valahogy idegen volt. Nem lehetett megszokni legalábbis. Csigás volt, érdes, fekete, de fakó fekete, szinte őszülni kész. Szorosan hátrakötötte, s így kitetszett kissé szögletes fejformája, dudoros homloka, de amikor először állt meg előttem igazán, és szétrázta a haját, meztelenségét mintha ernyővel védte volna a hatalmas bozont. Hónapok múlva, egy este sima foltra tapintottam a hajában, mint holmi titokra. Valamilyen, talán petefészek-gyulladásától érme nagyságú helyen kihullt a haja.

Kopaszodsz, kacagtam.

Zokon vette, pedig még a kalácsfonatot formázó, nedves orrcimpáján is képes volt velem nevetni. Arra azt mondtam: olyan, akár egy fajkancáé.

Nem ismerted anyámat, mondta. Az igen!

Kiigazítottam: nem az, hanem ő.

Nem ő, hanem az, mondta. Bizony: az.

A kopasz folt azonban – talán – a zsigeri balesetére emlékeztette, mely miatt nem szülhetett gyereket, sértette, hogy valahol bent, titkoltan fogyatékos a hibátlan teste, és ezt én felfedeztem.

Neked meg csontkinövés van a lábad öregujján, mondta.

Más bajunk nem volt.

A nyaka erős volt, mint ki súlyos terheket cipelt a fején, egyenes testtartása is ezt sugallta. Keleties ábrándok merültek fel bennem, amikor azt mondta – nem mesélte –, hogy valóban olyan helyről származik, ahol fejük búbján hordják a

csomagot, bádoggödrot, vesszőkosarat, turmixgépet, de úgy vettem ki, inkább kültelek széle az a hely, nagyon messze innen, ettől a várostól. Arra csak a madár jár.

A madár is a nyelve által vész el, mondják. Em selypegett egy kissé, alig észrevehetően, bájosan, de úgy, mintha idegen tájszólást beszélne. Az is lehet, hogy nagy igyekezetében, kisiskolásként ezzel az előkelőnek vélt selypítéssel akarta leplezni kültelki kiejtését, és ezt is végleg megtanulta a himnusszal, a hazafias ódákkal együtt. Könnyen tanult, és nem felejtett.

Te selypítve hallgatsz, ugrattam.

Vannak dolgok, amikről elég, ha én tudok, mondta.

Nagy gyerekkori cipekedésekre, piacozásokra gondoltam abból is, hogy erős lábszára bokában szikáran elvékonyodott, és ott meglepő módon sötétebb volt a bőre. Gondoltam, vesszővel verték a lába szárát, ha nem kapkodta elég szaporán, hogy még hajnalban beérjenek a piacra, mezítláb a poros úton, káposztás-kosárral a fejükön.

Kacagott egy kicsit. Minek hiszel? Tanár volt az apám, csak kirúgták, mondta.

Találj ki jobbat. Gyenge a fantáziád. Te nem is képzelegsz, hanem hazudsz.

Inkább hazudok, minthogy egyfolytában képzelődjek, mint te.

Cigányvér van benned. Attól ilyen a bokád.

Biztos az a vérem java, kiabálta.

A vérét is láttam egyszer, és éppen a bokáján.

Egyfolytában kirándulni jártunk, amíg lehetett. A gyertyánosban néztük a napfényt a levelek zöld hártáján át, s a vaddisznók csülkének nyomát a dagonyában, a kis békákat a patanyomok alján felgyűlt vízszemekben. Az avaron átütött a fű. Volt egy kiszáradt tölgyfa, tetején vércsefészek, tövén a fiókák tollpelyhei és fehér ürülete, azt mindig körüljártuk. Aztán egy tisztáson, a vadászlesektől távol – lőtávolon kívül, mondtam, de ő leintett – nagyokat ettünk és én mindannyiszor elmeséltem, hogy diákkoromban itt sütöttük meg a patakból kifogott rákokat. Kitéptük farokuszonyuk középső pikkelyét és azzal együtt az egy szál belüket, parázsra raktuk őket, s amikor pirosra sült, feltörtük a páncéljukat. Jó fog kellett hozzá.

Az én fogam jó, mutatta Em, fogjál nekem rákot.

Levegyszerezték a vizet, mondtam, kipusztult a rák.

Hagyjad, mondta Em.

Nem akart ilyesmiről beszélni, még észrevenni sem, de úgy félt a fertőzéstől, betegségtől, mintha az összemocskolhatná, ezért aztán erről sem beszélt.

Később velünk jött az erdőre Kutya meg egy nő. Kutya mindig tudott húst szerezni, a nő pedig a szeretőm volt, amikor még nem tudtam jobbat kezdeni magammal, mint amit vele tettem szombatról vasárnapra virradóra. Üdítően buta, duzzadozó és síkos bőrű nő volt, kedves és felejthető, egyedül a mutatójaja emlékezetes, s azon a hegyes köröm: mindent megbökött vele, embert, asztalt, zsírpapírt, és olyankor azt mondta: ó! Egyszer belebökött egy döglötten az útfélen heverő, hideg kutyába. Az égre is bökődött. Ó!

A hatalmas ég valóban olyan volt, amire csak annyit lehetett mondani: ó. Én még ilyen piciny véleményt is restelltem nyilvánítani róla.

Em védelmébe fogadta a kicsi nőt, és mindegyre megróttá Kutját, amiért nem elég figyelmes, és hanyagul bánik vele. Mintha nekem róttá volna fel. De biztosan kuncogott ezen magában. A kicsi nő pedig magasba bökte pisze orrát és azt mondta erre: hallod? De nem hallottuk, se Kutya, se én.

Azon a vasárnapon, amikor megláttam a vérét, tíz óra tájban, csendesen ejtőztünk, húsunkban tompán zibongott a fény. Addigra az összes fűszál felegyenesedett, a tövükbe legördült harmatcseppek is kezdtek elszáradni, beivódni a földbe. Az embernek kedve támadt utánozni a harmatcseppeket. Jóleső unalom volt.

Ez a mi kirándulásunk lázadás, mondtam, és egy napverte gyertyánfa tömör koronáját néztem. Öntudatlan lázadás, legalábbis a célja. Egészségesek akarunk maradni. De miért? Mert túl akarjuk élni ezt az egészet. Megpróbálnak lassan, módszeresen elpusztítani, kiéheztetni, vegyszerekkel megmérgezni, és főleg elvenni kedvünket az élettől.

Ne beszélj ilyeneket, mondta Kutya. Nem szabad.

Mi dából, dühünkben vagyunk egészségesek, szívjuk az ingyen levegőt, az ingyen napsütést, mozgunk, és úgy teszünk, mintha élénk, hadd pukkadjanak meg, dögöljenek bele ők a kudarcukba.

Néha azért táncolunk is, mondta a kicsi nő.

Em hallgatott, mint a fű, és én ettől azt hittem, a kedvére beszélek.

De az is lehet, mondtam, hogy eddzük magunkat. Azzal az öntudatlan reménnyel, hogy lesz „egyszer majd”, és akkor majd mi... Mindig valami ellen reménykedik az ember.

Nem, mondta akkor Em, tompán és elszántan.

Mellettem, fölöttem állt, éppen a bokáját láttam. Nehézkesen kibuggyant, szinte kitüremkedett belőle a vér. Egyetlen kő volt a tisztáson, azt hiszem, abba rúgott bele rejtett dühében vagy elkeseredésében, de lehet, hogy irtóztató unalmában.

Sötét, már-már fekete, sűrű volt a vére. Keskeny, dudoros csíkban, lassan csorgott lefelé, le a szemem előtt, le a bokacsontjáig, ott megállt, véget ért. Olyan volt, akár egy napvilágra került ér: önvészélyes.

Most úgy láttam, a földbe csorgott a vére, a fű közé, és azt gondoltam: ez ő maga. Volt. Az esendő, sötét erő. Okkult hatalom. Egy vörös csíkba sűrűsödött test: hatalmas és meddő.

Lenyaljam?

De csak megérintettem.

Megrázta a bokáját, súlyosan szétfröccsent róla a vére. A fűre, a kőre. A kis nő sikított egyet: ó! Em kacagott, azt is tompán, elszántan:

Ne félj, csak én vagyok.

Hazamentünk.

Néztem a meztelenségét, ahogy az ágynál egyszerre megjelent. Válla gyönyörű ívétől szinte elsírtam magam. Szívszakasztó volt hónaljánál az a két lágy redő.

Tested, ez a független ország, mondtam.

Te bozsó, kacagott.

A teste volt a hazám.

Gubbasztottam a homályos hotelszobában, haditerveket készítettem. Tíz óra lesz mindjárt – úgy éreztem: egyszer –, indulnom kell, a kigondolt terv szerint. Írtam, rajzoltam közben hanyagul.

!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!
!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!
!!!!!!!!!!!!
!!!!!!
!!!
!
?
??
?????
????????????????
????????????????????

Lehet, hogy fordítva – felfordítva – áll a tétel.

Szégyelltem egy kicsit a művemet, amiért gyöngeségemben létrehoztam, és mások, lopakodók, olvasó ügynökök, ügynök-olvasók elé tárom, hogy azt gondoljanak róla, amit akarnak. Ebbe a szabadságukba már nem avatkozhatok bele, nem helyesbíthetek. Hiányzom saját művemből, a szavakkal együtt. Ők pedig feltöltik hiányom űrét a gyanakvásukkal. Az a dolguk. S én bőven adtam nekik. Hadd törjék a fejüket. Lehetőleg a falon.

– A nénikémmél vagyok, ha keresnének – mondtam az idős recepciósnak.

– Majd szólnak, ha kell – motyogta.

– Ha jól emlékszem, Heisenberg mondott egy példát a tér-idő kapcsolatáról. Van egy hosszú cső. Az egyik végén is belenéz egy egér, a másik végén is belenéz egy egér. Miért nem látják egymást?

– Mert sötét van a csőben – mondta a recepciós.

– A csőben nincs sötét – okítottam ki. – Azért nem látják egymást, mert az egyik hétfőn néz bele, a másik meg kedden.

– Vakegér – mondta a portás.

– Ez a jelszó – tódítottam a tréfát. – Ha azt mondom: vakegér, maga arra gondol: hétfő, illetve kedd.

– Karácsony – mondta. Komolyan mondta, a szeme is kifordult. – Boldog, szabad karácsonyunk lesz. Higgyen nekem.

– Miért, eljön a Jézuska?

– Még az is lehet. De nélküle is boldog karácsonyunk lesz. Higgyen nekem.

Biztos voltam benne, hogy ez az ittfelejtett, edzett öregember ismerte az apámat. Túlélte, mindenesetre, de szemmel láthatólag az is sokba került neki.

A hallban egyetlen sötét öltönyös alak ült az egyik tükrös oszlop mögött: egy másik tükörben láttam meg.

– Nyugodtan adja oda neki a kulcsomat – mondtam a recepciósnak. – Élvezni fogja, amit talál.

Amint kiléptem a szállodából, mely, hörgő morajlás hallatszott, és megrázkódott a föld. Megcsúsztam a jégen, és talán emiatt láttam úgy, hogy megmozdulnak az épületek, mintha nagy vásznakra rajzolták volna, és meglengetné őket a szél. A hang is olyan volt, mint mikor dobogva csattog a vitorla egy hullámokon bukdácsoló hajón. Vagy csak a szívem lódult meg hirtelen. Sziréna bőgött, és fejfájdító csend lett utána.

Vége, elkezdődött, üvöltöttem magamban.

A földgolyó különböző, óceánokkal és országhatárokkal elkerített részein államcsínyek, felkelések előtt vagy közvetlenül azok után mindig földrengés volt. Vagy árvíz. Politikai és természeti kataklizmák gyanúsán egybeestek. Úgy képzeltem eddig is, hogy a csapások, a nagy föld- vagy társadalmi mozgások előérzete miatt idegesek, felajzottak a frontérzékenyebb emberek, és emiatt idéznek elő mozgalmakat, forradalmakat, lépik át az elkoptatott, alacsony túrés-küszöbüket, tántorodnak át az új világba, szakadékba. Az érzékenységük egyszerűen eltompul, ugyanakkor kiélesedik, tompán érzékelik a veszélyt, és élesen a változást, a szükségét legalább, és emiatt betegen, szinte vakon, süketen, bedugult füllel, káprázó szemmel mennek a víznek, falnak, szuronynak, és inkább hajlandók áldozattá válni, mint elviselni a fülzúgást, a tébolyító szívlüktetést, a siktítva pengő idegek remegését. Azt nem tudtam csupán, hogy a világ nagy összefüggések közepette a lázadásoktól reng-e meg a föld, vagy a földrengés váltja ki a felkeléseket, hogy aztán elmossa őket a sörös vízözön, Noéstól.

De ez itt nem volt egyéb, csak a szerdai bányaomlás. A törvényszék elől, a virággyásból eltűnt a szökőkút, és egy port okádó gödör mélyéről bőgött fel a tegnapi tehen. Nyákos hangszálai remegését is érezni lehetett a lécrecségésben, kőbuffanásban. A gödör még egy utolsó porgomolyt pöffentett, aztán elcsendesedett. Elraktározta a többi ócska holmi mellett a szökőkutat és a tehenet, akár egy múzeumi pince.

Hárman jöttek szembe velem, lefelé a lejtős kis terecskén, egymásba karolva, óvatosan, lábukkal tapogatózva. Vastag zoknit húztak cipőjükre, nehogy az újabb gödörbe csússzanak a járda jeges maradékán. Egy rókabundás, elegáns asszony haladt közepén, hátizsákot cipelve, abban egy malacot. A malac otthonosan, kedvesen rőfögött a melegben. Két oldalán a férfiak háromlépésenként, felváltva elengedték az asszony karját, és csitítólag rápaskoltak a malacra. Az olyankor elhallgatott, csak a zsák száján szuszogta kifelé a párát, aztán újakezdte a rőfögést. Az volt az anyanyelve.

Nénikémnél kulcsra volt zárva a kapu, ajtó, mintha még ellophatnának valamit az egy udvari almafán kívül. Lecsupált legfelső ágán a fagytól ráncosra aszalódott, megbarnult batul alma lógott.

Kiabáltam, hogy hallhassa bárki. Télen valahogy tágasabb a tér.

– Hahó, itt vagyok. Én vagyok itt.

– Gyere – mondta nagynéném halkán morogva a kapu fölött, miközben kinyitotta. – Tudtam, hogy jönni fogsz még. Beszéltem az éjjel anyáddal.

Cipő nélkül, harisnyásan ment be előttem a házba a fagyon, a fekete hóba lapátolt ösvényen, a fehér hófalak között. A hófalak derékig értek, mintha ókori város romjai közt jártam volna egy lábra kelt szobor nyomában. Nem ártott neki a hideg.

A konyhában azt mondta neki egy apró ember:

– Megmondtam, hogy húzzon lábbelit. A fagytól nem tudom megvédeni.

– Ha tudná, milyen szépeket láttam, amikor egyszer elaludtam a fagyban – mondta nagynéném. – Még magamat is láttam.

– Húzzon cipőt! – utasította az apró ember, és nagynéném szófogadóan elkezdte egy kimarjult, kockás posztópapucsba erőltetni a bütykös lábát. Mire ezzel végzett, a kis ember bemutatkozott.

Azt mondta magáról, de nagyon magáról: lelki gondviselő. – Pap? – kérdeztem. – Majdnem – felelte. – Afféle, de nem olyan. – Esetleg több annál? – kérdeztem. – Vaj’ ki tudja – felelte. – Áhá – mondtam én.

Tényleg kicsi volt. Az elején azt hittem ül, pedig állt az asztalnál. A feje viszont tetemes, de azért sovány. Mintha készakarva növesztett volna ekkora fejet, széles száját. Csak az orrát és a szemét nem sikerült megnövesztenie eléggé, és így olyanak tűnt, mintha két darabból rakták volna össze az arcát: a darabos állhoz, homlokhoz csak apró tartozékokat, reszliket találtak. Sápadt, feszes bőr vonta be az egészet, még a ritkás haj alól kilátzó koponyáját is. Ahhoz képest fiatal volt, de olyan, aki este, behúzott függönyök mögött élvezetes bűnököt követ el magán, és reggel még csak nem is bánja.

Ő idézte meg az éjjel anyámat. Ez is szemérmetlen műveletnek hatott számomra.

– Csak úgy elbeszélgettek vele? – kérdeztem. – Az én beleegyezésem nélkül. – Ezt valóban sérelmesnek éreztem, bármennyire képtelen volt is. – Mit csinál maga, a túlvilágon spiciskedik?

Ez elképzelhető volt, tényleg, valóságosan. Az apró ember vékonyat nevetett rá.

– A hölgy magától jelentkezett – mondta.

– Na, ne mondja!

Nagynéném segítette ki engem a zavaromból, a lelki embert a derűjéből azzal, hogy elismételte éjszakai társalgásukat a szellemmel. Anyám jól érezte magát és egészséges volt. Nekem hasonlókat kívánt.

– Ennyi? – kérdeztem.

– Sok ez, kicsi! A fő, hogy megjelent. Megvan.

– Bizony – mondta az apró ember, újra beleártva magát a lelki életembe, és ezzel mintegy nevetségessé tette lehetséges találkozásomat anyám szellemével. Nem ilyen volt ő, nem is jött volna magától.

– Jó – mondtam. – Tegyen meg nekem cserébe valamit, néne. Hadd ebédelhessek itt. Tartson az ebéd, mondjuk, háromig.

Bajban volt a néne. Nyilván a gurunak szánta az aznapi ebédet.

– Legyen az ebéd húsleves, sertéssült Stroganoff módra, desszertnek csokoládéfagyalt.

– Azt nem hiszik el – mondta a néne.

– Legyen akkor mákos mácsik.

– Az lehet – mondta a néne.

– Szeretem a mákos tésztát – mondta a guru.

– Háromig? – kérdezte a néne. Mégsem hibbant meg egészen a látomásaitól, vagy az öregségtől, ami szintén lehet pusztá látomás, éppen csak tévedett egy kicsit, mert azt kérdezte: – Nőügy?

– Az – hagytam rá. – Maga mindig jól falazott nekem.

– De most miért? – kérdezte. Okos volt megint, tehát egy kissé kegyetlen is, amikor azt mondta: – Senkid nincs. Miért titkolnád?

– Megszoktam.

Visszatalált néne a józan eszéhez, beérte ennyivel, a többit letagadta. Ő is megszokta. A család összes férfitagja – amíg még megvolt egyáltalán, a szerelemképes állapotában legalább – hozzá fordult alibiért, s ő megvetette ugyan, lekurvázta az alkalmi nőket, mégis értette őket s a férfi rokonok gerjedelmeit. Vénlány volt. A szobáját viszont soha nem lehetett kölcsönkérni. Zsigerben együttértett a szerelmesekkel, de nem bírta volna elviselni kihűlt melegük helyét az ágyában. Gondolom. És soha egy szót se szólt erről.

– Értettem – mondta, és lazán lógott a feje. – Bárki kérdezze, háromig itt ebédelsz.

– Már itt se vagyok – mondtam. – De azért itt vagyok háromig.

– Annyit várj csak, amíg a világvégét elmesélem. Azt tudnod kell.

A világvége pedig január elsejére virradóra jön el, amikor az új esztendőre kongatnak éppen. Innen a földről adják meg a jelt, mert hiszen éppen a földi vétkek büntetéseképpen lesz újra pusztá, tiszta a föld. Tiszta, akár a tűzzel mosott televény. Levetkezik szennyüket a vizek, és a föld levetkezi embereit.

Előbb éjfélkor hasad a hajnal, a sötétség résein át bevetülnek a lángok visszfényei. Olyan lesz, akár az ezerszer látott, ám túl korai hajnal, de hatalmas recsenés hallatszik, amint az ég kárpitja meghasad, és megrogynak a világ oszlopai, égre kapnak tőle a madarak, és lille-hangon szólal a denevér. A lelkes állatok szívódnak el elsöre a sarkokban meggyűlt, a felszínre terítkezett sötétségben, ahogyan aszályos tarló repedéseiben tűnik mélybe az eső. Eső hull ezután, de kénköves, és világosabb lesz tőle minden, mint a delelő nap világánál, bűzétől pedig görcsben fuldoklik a nép, az állatok közül utolsónak maradt kutyaival. Vonításuktól megrepedeznek a falak, szilánkra törve pattannak ki keretükből az üvegablakok. Az emberek lassan emésztődnek el, kire-kire bűne mértéke szerint szabatik ki a végső szenvedés. Teljességgel elemésztődnek a lények, nyomtalanul, akár az írás a falon.

A megnyílt föld szakadékába behull az első városi autóbusz, aztán mindhárom székház, és rendre mállanak, omlanak a házak, senyvednek a bútorok, foszlanak a ruhák, olvadnak az ékszerek, susterregve mennek füstbe a tábla szalonnák, és szenesedik el, hull hamvába a kenyér, akár az emlékezetben, csakhogy az emlékezet is porrá változik. Nincs, ami dacolhat a semmibe-létellel, se vaskés, se nyári alma, se telefonkészülék, se női tompor, nem számít minek mi, milyen kemény az anyaga, semmi nem időtálló, mert már idő sincsen, önmagába omlik. Semmi nem vált át másik halmazállapotba, nem olvad a fém, nem párolog el a fa, nem ég ki szilárd anyaggá a pép, mert egyetlen halmazállapot: a nincsen. Vagy a mindegy. A megváltás, más szóval. A büntetés igazából. Hiszen tűz sincsen végül, felemészti önmagát, és hamu sem lesz az alján, csak ózon. Új levegő tölti be a semmit, mi több, a semmi ürét, helyét, mert a semmi sem létezik tovább.

– Először a vezetők – mondta a guru, nénikém szájából véve ki a szót. – A legfőbb bűnösök. Mindannyian a vécében kapkodják a levegőt, amikor már nem lesz levegő, öklendeznek, fuldokolva saját hányadékuktól és a seggtörő selyempapírjuktól. És visszájára fordulva leperreg előttük egész életük, bűnük, szemükbe vájják holtukban nőtt karmaikat az áldozatok, és láztól cserepes, érdes nyelvükkel megnyalják a szemgolyójukat. És így tovább, pusztulva fogyatkoznak, egyre lentebb a rangsorban, legvégül még a jegyszedők és a nőgyógyászok is.

– Nincs más megoldás – mondta néném.

– Nem vagyunk méltók – mondta az apró ember. – Békén túrtünk, de méltatlanul és hiába. Minékünk is veszni kell. De mi, a megnyomorítottak, elnémítottak, mindenüktől, még lelküktől is megfosztottak, úgy végezzük, káprázva, mintha kéjgázt lélegeznénk be. Átszenderedünk a semmibe. Sok a mi bűnünk, de kényszerből véteztünk, nem tulajdon szándékunk, kedvünk szerint, hanem mert bűnösen ragaszkodtunk az életünkhöz, melynek a legfőbb jónak kellene lennie, de mégsem az. A parancsolat pedig az: ha jó cselekedetet nem tehetsz, rosszat bár ne tégy, de mi nem ismertük a mértéket a rosszban, az önzésben, még ha életünket mentettük is általa. Eltűnt a mérték, és a főbűnösök azok, akik szétfolyóvá, megfoghatatlanná tették, akár a vizeket, hihetlenné tették azt, amiben önként hinnünk emberi erény volna, és belénk sulykolták, hogy a hit kötelesség csupán, nagy muszáj és kevés jutalom, és felállították, kifaragták, kifestették ehhez a bálványait.

– Azt a kurva boltost akarom csak túlélni – mondta néném –, hacsak egyetlen perccel is, hogy lássam elégni a gyehennában. Aztán már nyugodtan állok én elébe.

– Festett képeket kellett imádnunk – mondta az apró férfiú a nagy fejéből –, s mi, ha nem hittünk is bennük, imádkoztunk hozzájuk. Ez a mi legfőbb bűnünk, a hit nélkül való fohászzkodás.

– De az a fő – mondta nénikém –, hogy betartsák a sort. Előbb a fók. Hogy mi sorra-rendre végignézhessük, amint leég a fülük, kifreccsen a forróságtól a szemgolyójuk, és sisteregve perzselődik, lángol nagy tökükön a szőr, a faszuk meg töpörtyűvé zsurgorodik a pocakjuk alatt.

– Igazságos rendnek kell lennie a pusztulásban – mondta az apró ember. – Egyetértek. És ami a fő, nekik is látniuk kell végre ezt a rendet, az igazi, a világrendet, végig kell nézniük saját megsemmisülésüket. Az a valóságos, az illó büntetés számukra, nem a halál. Nehogy azzal a tudattal múlnának el, hogy nagy mű omlik össze a nyomukban. Nehogy megdicsőülne a romokon, és vértanúglóriával végeznék.

– Én előbb felakasztanám őket a glóriájuk hurkára – mondta néném. – Gyere, kicsim, mielőtt elmész, mutatok neked valamit.

Elöttem indult be a kamrába, nekem a tűzhely mellett kellett eloldalmaznom, és közben megpillantottam rajta egy gőzölgő lábast, benne a kifőzött mákgubókat, a szagot is megéreztem. Az asztalon két bögre állt, kiitták már belőlük a máktea javát.

A sötét kamrában nagy későre vettem észre, amit mutatni akart. Egy húsvágó deszkán hevert, és az éjjel zsákvarró tűt szúrtak a szíve tájékára. Izé volt az,

rózsaszín gumiarccal, tábornoki egyenruhában, de sapka nélkül, valami húszcentisen. Ilyen bábukát lehetett látni minden kirakatban, iskolai díszterem oltárszerű sarokasztalán: mintha olcsón felkínálták volna az ártó varázslatnak. Tűt is lehetett kapni a boltban, ha nem itt, a fővárosban. Lehet, hogy a túszerzőt már kéretlenül adták a festett bábu mellé.

– Háromig itt vagyok – mondtam a néninek. – Legjobb lesz, ha maga alszik egyet közben, hogy tiszta legyen a feje, ha kérdezik.

– Nekem nagyon tiszta a fejem, kicsi – mondta, és száraz kezével megfogta a kezemet. Áramütést éreztem. – Te vigyázz magadra.

– Küldje el azt a fickót – mondtam a kapu között. – Aludjon egyet inkább.

– Nem tehetem ki az utcára a szerencsétlent – válaszolta, és megszorította a kezem. Megrémültem az erejétől.

Amikor a szökésből hazatértem – hazatértem?, fél országom át vergődtem, támolyogtam! –, Em megmosdatott, lefektetett, és homlokomra tette a kezét. Akkor éreztem először az emberi áramütést. Valóságos áramütés volt, akár amperben mérhető.

Maradj, mondta halkán. Nyugalom, mondta parancsolóan. Ne légy bozsó!

A melleidet akarom látni, mondtam. Attól meggyógyulok.

Majd ha meggyógyulsz, láthatod.

Megrémített, hogy ennyire hisz, bízik az erejében. Azt hiszi, vagy tudja is, hogy kézrátétellel meggyógyíthat. Igaz, beláttam, nem fordulhatott máshoz segítségért, csak saját sötét energiáihoz. Ha erre gondoltam, megszántam az erejéért. Magányos – és talán maguknak való – asszonyokban gyűl fel, dűl így, önveszélyesen, pusztítóan, erősebben a kétségbeesésnél. Ő megpróbálta gyógyításra, rám fordítani. Estére kifogyott belőle, előttem aludt el, esendően és védtelenül. Kitakartam.

Nincs más forma a világon, ami annyiféle látványt mutatna, mint egy női mell, ha más-más szögéből nézzük. A világ legváltozatosabb alakzata az az egyszerű gömbölyűség, amilyen Em melle volt. Innen kerek, onnan langy csúcsíves, amonnan hegyes, innen, a nyaka felől figyelve két lankás halom, az öle felől felpillantva kétfelé omlónak látom, meleg súlyával lep meg, hogyha Em talpon áll, de ha négykézláb, akkor egyszerű tőgy. Karja vonalával együtt bonyolult és megható, vállával együtt nézve már-már nem evilági, s amikor a fürdő felé szaladtában megrengeti: állati. Leírhatatlan, akár egy emlék, csakhogy valóságos. Mintha nem lennének rajta részletek, pontosan: kerek egész. Em melle barnás színű volt, csak a félgömbök alján, ahol nem érte nap, látszott két világosabb félhold. A bimbója meglepően, már-már ijesztően nagy, és szinte fekete, érdes, lehet, hogy kiszúrná a szemem.

Te mit csinálsz? kérdezte felímedve.

Nézlek. Gyógyulok.

Te bozsó, mondta, talán ijedten, és magára rántotta a takarót.

Hajnal felé, amikor elcsigázottan aludt, újra megbámultam az ölet. Reggel a farát néztem, miközben kifelé ment, két felén, a csípődudorok alatt minden lépésre behorpadt egy kissé.

Ezt nem szabad, bozsó, mondta.

Nem szemérmességből mondta. Em mindig természetszerűen tárta ki magát, szeretkezett, hogy az jutott eszembe: istenhívőnek kellene lennie, és mégsem az.

Ezt ne csináld, mondta. Komoly volt, elmélyült, és talán ő maga sem értette az okát. Vigyázz, mondta még, torokhangon, és aztán két napig megérintenem sem lehetett, nézni is alig hagyta magát.

Mi a baj? kérdeztem. Éppen ettünk.

Azt hittem meg akarsz ölni, mondta. Tele volt a szája makarónival. Úgy néztél.

Valamilyen emléke lehetett erről, lehet, hogy nem is személyes. Lehet, hogy nem találkozott még férfival, aki el akarná pusztítani, mert nem tud mást mit kezdeni vele. A szeretet ehhez nem elég. Az ilyen érzetek mintha közös föld alatti tartályból szivárognának fel a nőkbe, az olaj szomszédságából, és éppen olyan gyúlékonyak. Ezt elmondtam neki.

Most megint bozso vagy. De legyen így, ha te így akarod, és megnyugtat, mondta. Kár, hogy egy kissé kamaszos a képzet.

Másnapra festett nekem egy képet, talán a tanítás szünetében, vagy éppen-séggel óra közben. Akkor még nem tudott igazán festeni, ő maga valami nyelére állított sárga falevélnék nézett ki, és alatta a sűrű, fekete folyadékkal teli tartály olyan volt, akár egy óriási labda.

Nekem így is jó, mondtam. Legyél csak cirkuszi fóka a gumigömbön. Legyen az én képzetem kamaszos, a te képed meg gyerekes.

Meg fogok tanulni festeni, meglátod.

És megtanulta a festést is, mint minden mást, amire rászánta magát. Ennyi haszna volt annak – vagy bármi másnak –, hogy megnéztem egy éjszaka meztelenül, kiszolgáltatottan. De amikor már megfesthette volna magát, nem tette meg.

Elég belőlem egy, az eredeti, mondta nevetve, és én úgy éreztem, arra céloz, azt panaszolja kimondatlanul, hogy nem lehet gyereke. Mindig mögöttes jelentést adtam a szavainak, mintha létezne mögötte másvalaki is, aki mást mond, rábeszél a beszédére, időnként olyan erővel, hogy csak az a saját, és mégis más hangja hallatszik. Megtörténhet ugyan, hogy csak azért nem készített magáról képet, mert abból hiányzott volna a valódi vér. Akárhogy volt is – bárhogy adadt –, egyfolytában képzelegtem róla és a véréről, még ha jelen volt is, valóságosan. Talán ezért tudtam megfejteni, „elolvasni” a dobozba rajzolt szobát.

„Érzélgős küldemény, ismeretlentől.” Ennyi volt. Fél sor hazugság a naplóban. Félhazugság.

Tandori Dezső

A (téma)körökön kívül (és belül)

Egy kis közbevetés. Vissza a lóügyhöz.
(II/1.)

Mi a témája egy eszmecserének... egy fotónak... netán egy könyvnek: egyértelmű. Ha meghatározzák, bármi mással csak „eltérünk a tárgytól – (Ha arra kanyarodgatunk el.) Ám vigyázni kell itt. Olvasómnak oly szempontúlag rovom soraim – már amikor nem a fantasztikus Hajnali Virgil hajmeresztéseit mesélem (bocsánat, nem tehetek róla: ami így volt, úgy volt!) –, úgy mondom hát a mondokám, hogy 1. ne fontoskodjam bele abba, amihez Olvasóm úgyis 101%-ig ért, én meg 1%-ig se; 2. Olvasóm valami „máshoz” jusson írásaim által, mint amivel egész nap foglalkozik; 3. érezzen valami ködös hasonlóságot a maga témái meg az én szerény tárgyai között (ködöset, mert esetleg írásom felett alszik el fárasztó napja után, s csak a tévé kikapcsolásához ébred fel, már ha gondos Társi Kéz el nem végzi helyette ezt a feladatot).

Lazán lazításhoz segíteni próbálok hát itt erre érdemeseket és rászorulókat; s ennyit is ér nyilván, amit elmondhatok. Például most. Vagyis hogy vigyázni kell ezzel: mi (a magam szakmájánál maradva) egy könyv témája. A téma nem azonos a tárggyal. Egy sakkfeladványnak, egy fotónak van ilyen-olyan témája; a tárgy azonban ehhez lehet két huszár, egy gyalog, egy király emez oldalon, egy király és egy bástya a másikon; vagy lehet a tárgy egy kinnfelejtett nyugágy egy montmartre-i fal előtt, és lehet a másik képen egy ujját szopó, kétségbeesett kisgyerek. A tárgyak, személyek mások és mások, a téma az elhagyatottság, az eléggé reménytelennek látszó (hirtelen beköszöntött stb.) magány.

Igen, s mert mindezt egy igen jeles sorsú fotósunkról olvasgatván gondolom végig, maradok e fényképművész-míves témakörénél: például uralkodóházak. A tárgyak meg: motorbiciklin az esernyővel verekedő herceg neje; futballabdáért kapkodó kisgyerekkel a karján az olajmilliárdos, aki elvette az elnöközvegyet stb. (Mit érne egy Monica-kép *úgy!* Úgy mit érhetne. Na ja, ez már nem téma és tárgy, hanem a dolgok természetete.)

És a dolgok természetétől fűzöm-űzöm dolgom tovább. Fotós hazánkfia azt meséli: micsoda fantasztikus összegeket kapott olykor (általában) egy-egy fantasztikus vagy nem is olyan fantasztikus tárgyú képéért. A téma ez volt mindig:

nevezetességek váratlanul, kvázi akaratok ellenére ott és úgy lefényképezve. S ezt a „nyugati” (japán stb.) sajtó kajolta, ma is azt eszi-teszi. Jó, eddig rendben, itthon a fotós efféle képekkel? Az itteni közönség természete szerint ily témák, legyenek bármilyenek is a tárgyak, nem falrengetőek. Nagy dolog! És akkor mi van? Megértem, persze, a magyar ajak, a magyar bajusz, a magyar hölgykebel, a magyar hajköltemény stb. más, mint a német, mondjuk. Az ottani hiperkakec, szuperbohóc, ultraszexi sztárért-sztárnőért kevés magyar rajong. Más a helyzet a helyi témákon messze túlmutató, azoktól távol(i kifutókon) járó manökenekkel. Az igazi filmsztárokkal. Ők nemzetközi. De a bemondók, bemondónők, moderátorok és -nők, hírközlők, sportriporterek (egész beszédmodorukkal etc.) a mi közönségünk természete szerint tárgyitalanok. Egyikük se igazi „téma”. Pardon, nem „hozzák” (át a rivaldán) a témát. Tudjuk, tudjuk, ez a 67/A/2-es vicc, de spontánul nem érinti meg érzéseinket, nevetőizmainkat, nem fut össze a dologtól a lelkünkben a nyál.

Mivel író volnék (vagyok), természetem szerint, e dolog természete szerint még inkább – szakbarbárnak szakbarbár a szakbarbárja! –, ugye, az irodalom kérdései izgatnak. Ha plusz, ha mínusz, szabad így fogalmaznom, ugye, ha üdvömré, ha átkomra. Ezért hát essünk túl gyorsan e témán (tárgyon?), hogy nagyvakációsan csaponghassunk itt a végén mégis. A mi irodalmunk (közönségünk) természete olyan, hogy nem lehet már *lekörültiazni*. Igaz, a divatkifejezések, „miről szól” és társaik (legtöbb Olvasóm nem is ért engem nyilván, miért említek ily példát külön?) valahonnét a bulvárról jönnek, sőt, azt mondhatom – nem szégyenük! –, az illető, aki ilyesmiket kipattint agyából, a legelvonultabb magányában, a Csantavár-hegyen is egy parányi flasztert érezhet épp talpa alatt a Józsefek-Terézek-Szent Istvánok világából, mondom, a divatkifejezések szerint nem lehet ma már kabarászínvonalúnak stb. minősíteni a közönséget. (Jó, alighanem sose lehetett, de azért mára még a giccsdarabok szelleme is más, komplexebb, mint 60–70 éve volt.) Hanem a mi közönségünk politikai beállítottságú, helyi érdekű (Filter Pubi vagy Flitter Tamara nyesett hajának szivárvány-lila fényhatásai jobban izgatják, mint a legszebb fiú E. J. oldalán, netán S. hercegnő alatt-felett... nem okvetlen helikopteren...) Sok minden elmondható közönségünk természetéről, nem jobb, nem rosszabb dolgok, mint a más tárgyakat kedvelő másutti közönségéről. Miközben a téma, a témázás mindenütt nagyjából azonos; és ahogy mondtuk. Ráadásul engem is untat a német környezetvédelem (és ily adó), a hackenbütteli láposodás a lelkiismeretlen fakitermelés következményeképpen, ám (erre vagyok beetetve?) kicsit érdekel az atomhulladék-szállítmány, na ja, holott a csernobili szennyes eső idején (ha az volt az) semmiféle jó ösztön nem nyitotta ki velem az esernyőmet, áldott langyos víz hullást élveztem ritkuló hajammal.

Ám valljunk színt ahol illik, és nem árt, már csak azért is, hogy még jobban érzékeljük, hol nem kell azt, hiába illene. Magunk mindig is tematikus írók voltunk (az voltam), ellentétben (főleg ma) a legtöbbszörrel, akik irodalmi irodalmat csinálnak. Még mikor a legelvonultabb, szinte filozófiai, „zen-buddhista-szerű”

dolgokat fejtegettem, akkor is (1960–1968) tematikus valék, s ez volt a *tárgyam*. A filozófia. Társakról nyilatkozni nem ildomos, főleg ha az itteni – de másutt közönség szerint is szép sokra vitték dolgukkal. Áldás ezen! Magam a játékmédvéket (komoly tárgy), a madarakat, kiket háznál neveltünk fel, tartottunk (egykori vad madarak, már kiszolgáltatott rászorulók, de mindegy), a házi bajnokságokat, aztán az egyáltalán nem házi, angliai és franciaországi, német- és írországi lóversenyeket, e porondot – mindig tárgynak éreztem. Az én témám, méghozzá valami rendszeralkotás tárgyainak.

Természetes, hogy a legnagyobb Derbyről, a klasszikus futamokról, a kisebb hendikepekről, a gátversenyekről stb. szóló beszámolóim is annyira „kapták el” a természete szerint másféle közönséget, mint a német szupershow-mester csücsöri szája vagy a slágerénekes mallorcai királyságának híre. (Ezeknél semmivel se ér többet, persze, szentül tudhatjuk, a honi fülmozgató szoprán férfihangja, netán a sikkasztással vádolt ikszipszilón alagútterve a velencei nádasok és Siófok közt.)

Nem tudtam elérni közönségünk természetének olybéli változását, hogy – élményei híján! Ez a varázsige! – érdeklődni kezdjen az angol stb. lóügy iránt. Pedig hányan, de hányan „jönne ki velem” (én se járok már), néznének meg egy irodát Grazban, Bécsben, én-nem-tudom-hol. Ó! Az nem úgy megy.

Mikor követjük (talán) helyesen a megérzésünket, mikor ér az még egyáltalán valamit, és mikor próbáljuk már csak „erőből”, fogcsikorgatva helyettesíteni (puszta logika alapján, és ez sok kudarc forrása, nagyon is!). De az egészben ez a lényeg: HA VALAKINEK NEM TERMÉSZETE AZ ÜGY, NEM ÉRINTI MEG A TÁRGY... HÁT HIÁBA KÖZÖS A TÉMA!

Kisebb a baj, ha nem közös a téma, de egyképp vonzó a tárgy; már hogy ki ne fejtsen, kik-mik tartoznak e *tárgykörbe*...!

Körön kívülinek körön belülivel közösködni: nem tragédia, de nem is a csúcscsúcsa. Váljanak el ily utak.

Egy vers kiegészítése

(Elkallódó! Második fele helyett! Más!)

Végkisded

A tiszta levegőn át, mely betódult,

a legközelebb álltam a halálhoz.

S hozzá állok, legközelebb, ha bódult

józsánságom „Adj, király, katonát!”-hoz.

*Nem volt borom, szerelmem, cigarettám,
sorsom a Párkák tréfaságnak hitték,
és minden elképzelhetésem fogytán,
hülyének, ügyem a kezembe tették:*

*„Játszsz vele! Mint sípkájával majom!”
De én utolsó madaram halálán
okosabbat tudtam. S nem mondhatom!
S átforduláshoz sem kellett a PÁLKÁNY!*

Egyéb-ez

*Ez az a nap. Mely minden kicsinyes
fényárny-osztás helyett
csak egyformára nyes
akár egyformát is, s azt szerfelett.*

*Jó lenne lemenni cigarettázni,
borért vagy másmiért.
Csak a szárazságom fog lenn elázni,
bármi, amire már fölért.*

*Föl? Le? ez már a menny, ez a pokol?
Nem hihetem! És semmi ritmus.
Semmi szó! „Neked itt: kuss!”
Szívem nem várt fölénye, tüntén, így dobol.*

Kettős

*Levonnám az óv szert, nyugodjék,
mi perc, nap, hónap, születésnap,
nagy örökélet! – jöjj, örökség!
bocsáss magadon át, te, végszag!
(= fíngassak ki; A. János)*

CCCC

*Nem szaroztam. Beszartam,
ha úgy adódott.
(Mínek áldása rajtam,
adván a túllevésí módot?)*

*De már magam keresem a komolyság
nekem is hihető változatát.
S mindegy, mi okság-morzsák
visznek a nem-töprenghetésbe át.*

*(Holtak! Mi ugyan tudjuk, egyelőre
utánatok még élők, nincs „keresztül”.
Életnek, halálnak szeme se rezdül,
nélkülünk mind – boldogságára póre!)*

Szabad önkallasztó vers

(Mintegy kallapszus, mint kalap szar)

*Kallasztom magam. Bár nem halasztom,
nem pört hladl, félreütve, haladás,
hladár, hlaputyár, nem, pört nem
halaz, halasok, rák, hiba, talnok,
hivatalnok, hibadalnok féle élcem nincs,
nam halogatok semmit, mint hamleti királyf,
nam, nem, sinc, félreütés, beszédem teljesen
egyszerű lesz, mint III. Richárdnak a muterja
– milyen igaza volt! francba Richárddal! –
beszél. Nem halaszthatom magam, kallasztom
csak magam, nem azt halasztom, hogy egy madárkát
ismét befogadjak, mindenki ebben bízik, na ja,
„mindenki”, erre biztat még feleségem is,
és ahol szívességbe kérhetem – bár pénzért,
neveljék fel alapszintre, azt a kallasztást
nem vállalom, nekem madár meg ne haljon itt többé,
mind azt várnák, egy verebet vállalok. De én azt
érzem: mi az, hogy még egy verset megírok, esszét
stb. Mi az, hogy egy könyvem lesz még, mi az, hogy
küzdök a meglevőökért, mim lesz azzal?
Nem lélekben értem és nem is pénzben,
és nem trófea semmi szeretet, barátság, szerelem,
bor, cigaretta, pucsánkafának szantáljára ribdalt
futyasztott ginyifej Kepunculából,
nem mérhető, mert nincsen mérték-egység,
semmi, amit elérünk, ami kötelesség – s akkor minek, jó úr?
Ezt érzem, íme. „Mi is minek, bármi minek, minden minek.”
A futymánda kegulus emlékére
épp úgy verhetnék szüüzermét, hogy csattog
s freceg, mi, ahogy Barbár Róza Richárdot meghódolnám
szoborral euródollárért. A Kekindurok Szigetét
az időszámítás előtti időszámítás
jövendő évezredéből ugyanúgy feltalálhatnám
vulkáni fatalajon, mint a Fokföldi Ibolya – Sarkköri Gulág*

segglabdamérvőzését, keskeny-szélesnyomtávon.
A magyar költészetet azonban nem viccelhetem le,
el, fel, szét, az szent, s így, ha mire-ketten-uram-isten
modorban is, nem stancásan bár, nem stanicliban, nem
stencillel, nem sercintő serlikkal, serblisercegő
serclihenvelgéssel, hencergőkével, a magyar
költészetet, hogy „egy kiáltás, egy sóhaj”,
hogy „a legmagasabb csillagra”, hogy „a zizegő szalmát”,
és Füstöt és Séfet és Szépet és Rútát és Berdát,
és ha Adyra bundabugyi a rím, úgy is,
a zokni mása Pilinszky, Csokonaié kocsonyaszifj,
és a rímteleneket, és a meg nem írt verseket,
a farigcsadalokat és a parittyarakittyákat,
és a fordított mahákat és mahaharákat

ugyanígy áldanom és szeretnem, bár magam kallasztanom,
kell, mint a késeisiratókat, az utószókat és szalverginákat.

Ám azzal együtt,
ez együtt.

Kallasztott pótdal

Voltál-e már igen kihalt? Vigasztalódj.

Voltál-e már nem kihalt?

Olvasd ezt a mellékdalt,

helyetted lerogy,

(MI VAGYOK SZÉP SZERÉN?)

sietve, a klotyóra. Még elérte

épp a kellő pillanatot.

Bár nagyon hat az ember érzelmére,

minden dolog ilyen prózai dolog.

(MI VAGYOK RÚT SZERÉN?)

Én meg – nem érzek semmit. Elegendő,

hogy ezt be tudom vallani.

De elég már itt a sok idézendő.

A magyar költészet: Nagy Valami.

(A TE Ő MI TI ŐK VAGYOK ÉN?)

Csak a Nagy Valamik nem segítenek.

Jó, nem hagyhatom a költészetet.

De madaram meghalt.

*Ezt hagyom, elhagyok minden ily dalt.
(VAGY BÁMULNÁM, HA HIHETNÉM?)
Ez meg, azt mondják, szívtelenség.
Hogy egy rászorulónak a szerencsét
nem akarom megadni. Egy madárnak.
Körülottem az érzéscsinálók föl-le járnak,
(EZ NEM VAGYOK ÉN! EZ, ÉN?)
gombolyítják, mint a Sors-Szövők a fonalat.
Párkák, ti, kakaháziak,
rég bezárt a szövőszék,
küllőin át az érzelemgyárat kilökték!*

Egy kallódó írás

„Hány dióhéj kellene?”

*(Cantor és Gödel matematikus géniuszok emlékére,
forma szerint)*

Hol bármi „sor” vége? Az abszolútum? Mi az, ami tényleg összefüggő? Ő maga, maga az – bizonyíthatja-e? Csak maga rovására...

...Hogy is kezdjem el? Főleg angolul: ez a legszebb nótabemondások egyike. De itt más a baj? Mire is juthatok?

Mert – annyi minden...

Furcsa, és a dióhéj hozza elő nekem, a „minden” csak töppeszthető azzal, hogy „mennyi”, meg hogy „sok”. Az már a kevesebb.

A kevesebb minden, a több minden? Talán mert átfogható. Ezért utaltam a matematikusokra.

Meg hát, ha visszatérünk hús-vérbe, hány dióhéj kellene? Képzeljünk el egy süllyedő óriás tengerjárót. Óriásokkal járja a tengert, nagy egyéniségekkel, vagyonokkal, hírnevekkel. És akkor a dióhéjnyi mentőcsónakokba kellene beleférniök minél többeknek. Jaj, zsugorodnának. (Bízva benne, ismét lesz a szárazulaton künn terebély.) És még hány jaj, mennyi minden.

Nálam, átlagembernél (bármennyi extrával) nincsenek nagy tételek. Az úgynevezett élet mégis jókora sokféleség volt. Most mit mondjak el én dióhéjban? „Dióhéjban összekeverte az almával a körtét.” (Vagy: legalább dióhéjban ne keverd...) S hányféle héj! A dinnyehéjnak évfordulója is van. De van a fontoskodó úrészó, az alacsonyabb néprétegekig lecsúszott banánhéj... s a többi.

Legalább a fogalmi dióhéj legyen, maradjon egy.

Különbén mégis kénytelen vagyok azt mondani: „Nézzük az én dióhéjaimat!”

Nem születtem burokban, inkább dióhéjban. Ez születésem dióhéj története. Pizskafa újjászületésemé pedig: hogy amikor Csernobil időkörnyékén (összefüggés csak eszembe se jutott! pedig ettem-ittam, és) 54 kilóra lementem, felkerestem születésem helyét, és mindennap alkonyatkor önélvezőn – csak ennyiben önélveztem! – átfurakodtam két kerítésrúd közt, kijöttem. Jól átfértem. Mostanság fogyasztószereket vásárolok az ottan szemközti patikában, de mert sem a világ nagy áramai nem akarják, sem magam nem vagyok elég elszánt, átlagsúlyú vagyok, „inkább” sovány. Ami maga az értéktelenség, dióhéjban erről ennyit. Ja, és hogy élet-módom a legjobban akkor volt kitalálva, amikor dobozos-söröztem. És lassan 92 kiló környékére híztam. E 67 kilós mai dióhéjra abból jöttem le. De a dobozozás jól volt kitalálva, mert „romantikusan” sétáltam hegyvidékeken, budai utcán meg minden, irombán, mert foltosan, félttem is, kilók, élveztem is, történik valami. És élt még utolsó verebünk, Totyi.

A madártörténet dióhéjban ez: a halott verebeket mindig eltemettem. Szemközt a fára felakasztott valaki egy verébkét, komoly mászóakcióval lementettük. A verebek Nagyura ezt jó néven vette, valamint azt, hogy a feleségem akkor már rendszeresen etette a rigókat, cinegéket, zöldikéket, vörösbegeket, verebeket (és velük, sajnos, főleg mindig a galambokat, amit nem akart volna). A párkányomra sok tucatnyi veréb járt, így volt pl. a Musil-fordítás is elviselhető. Meg abszolút indigózós, deszkaszögezős avantgárddal. De nagyon hittünk akkor! Ma is hiszünk, csak a csinálás helyett az avantgárdunkra inkább legyintünk. Poszt-poszt-poszt-modern és minden: lehet. De az avantgárd mindig egy és ugyanaz. Ma szunnyad. Tehát a verebek a párkányon, egy kipottyant fióka az utcán, megmentése nem sikerült, aztán még aznap akadt, elszánt kereséssel, csodával egy másik, ő velünk élt, alapmadár lett, néhányan még nevét is ismerik, Szpéró, aztán jöttek melléje sokan (J. A.) és volt vak, ellőtt szárnyú, volt éjjelente reptetett poszáta, zöld fény mellett (vándorló ideje), volt... és volt... és volt rá sok halál. Néha 14-en éltek itt, 4-en haltak meg egy évben. Volt, aki a kalitkából sem akart kijönni, hallani sem akart rólunk, de élt 11–14–15 évet. Voltak vegyes típusok. Sok pénzt lehetett még költeni rájuk, amaz árak mellett. 18 forintos mirelit málna stb. Mára az elemi gyógyszerek is... 1000%-os árak. A honorárium max. 14-szeres, inkább 40%-os! Az adó meg... a 14-szerest is elviszi 4-szeresre. Benne a madártörténet dióhéjában az úgynevezett változás története is. Anyagiakban. Benne az elfáradás. Én már odakint rég nem etetek. A három fő veréb tojó a Szpéró volt, az Aliz (sánta, örök kalitkamadár, Szolvejg etv., ha utaztam, megvárt, egész nap a kezemben ült volna, de ennyi is jó volt neki, imádta nagy fehér kutyánkat, nézték egymást). S a Totyi volt a harmadik, ő rettentő keveset élt: 7,6 évet, mégis rettentő sokat, mert 5,1 éven át *szólo* madár volt, egyedüli. Velünk volt minden oly percében, melyet társasan akart tölteni. Főleg velem, mert többet voltam itthon. Halála rejtély, de az 5,1 év alatt legalább 15,3 évet élt. A pontosko-

dással fegyelmezem magam. Dióhéjban az van, hogy madár egyelőre nem lesz. De nem mert bárkinek ez a véleménye, meg hogy az ész. Dióhéjban végződnek a dolgok, bár részletesen kezdődtek, sőt, ki is bontakoztak. Dióhéjban: jó, hogy Totyira mindig tudtam vigyázni, avagy szerencsénk volt. Nem én öltem meg. (Könyökömmel, talpammal, az ajtóval, a konyhai gázba se hagytuk belerepülni. Rajta pedig nem múlt.) Dióhéjba foglalva is túl részletes, halálának mi lehetett az oka. Öt heti kórtörténet – megmenthető lett volna? Mégsem? Nem tudtam őt se megtartani?

Igen, az a dióhéj, amelyben a dolgok születnek, például hogy te pedig író leszel, az nagyon törekeny. Vagy épp nagyon törhetetlen. És később roppan be néhol. A dióhéj repedéstörténete minden. Csonthéj. A vér is belefér, bár a minap akkorákat vérezett az orrom, hogy marokszám szedhettem. Mi volt az ok? (Mi volt Totyi haláláé?) Dióhéjba belefér: nem tudom. Influenza? Vérnyomás? Túleröltetés? Elvakartam? Hajlam? Túl sok gerezd is. Vagy egyik sincs a dióban. Jele-e, hogy meg fogok halni? Dióhéjban: meg fogok. Akkor meg? Dióhéjban teljesen magányos vagyok. Holott van feleségem, vannak folyóiratok, van pár ember, akivel levelezésben állok, vannak Főmedvéék, és az ő két kártyabajnoki ligájuk. Jó, nincs utazás, nincsenek „lovak”, nem járok színházba, hangversenyre, moziba, fesztiválra, kirándulni, evezni, teniszezni, irodalmi estre, nem dedikálok... viszont, dióhéjban, fordítottam a Parzivalt, két-három Virginia Woolfot, kalandregényt, fantasyregényt, sok ifjúsági regényt, Rilke-verset és -prózát, Oscar Wilde-ot etc. két és fél évbe se telt. És nem tudtam ezekből a pénzekből a háztartás 2/3-át se fedezni. Dióhéjban vagyunk megfizetve, irodalmárok.

Dióhéjban éltem. Bármekkora (ah, mekkora?) ekszcesszusokkal is. Dióhéjban jöttem ki a detoxikálóból, ahová esetlegesen vittek, jöttem ki akkor, mikor G. lett a szovjet elnök, a nagy antialkoholista. Egyből ittam két felest. A magam dolga bizonyul egyre igazabbnak. Dióhéjban nem kiáltottam el magam 1956-ban, „le a vörös csillaggal”. Nem lett volna egyetemi felvétel stb. Más lett volna helyette, nagyon is. Dióhéjban tudom a családtörténetünket. Apám fia vagyok, de apám anyám második férje. Ezt csak úgy tudtam meg, szegvég. Nem mindegy? Lakásunk dióhéjjá zsugorodott, most a feleségemmel tágítottuk. De hogy Totyim meghalt, az eredeti dióhéjnak is csak a felében élek, plusz a nyomorúságos mellékhelyiségek. Szépségesek is vannak, de azokat nem használom. Egyáltalán nem élek a szépségesekkel. Ma már egyszerűbb is így. Sosem volt meggyőződésem. INTENZITÁSOM volt. Így csináltam, így hagytam abba dolgokat. Az irodalomnak, az irodalomnak voltam azonban én a meggyőződésem, mert máig sem hagytam abba engem. 1947 óta akarok író lenni, prózával kezdtem. Ötven éve nyilvánvaló, hogy ilyesmi vonz... Petőfi-pályázat a Gimnáziumban, Nemes Nagyék. Aztán Ottlik, Mészöly Miklós, később Vas István közelebbi barátsága. De már 1974-től tudtam, hogy inkább a magány az én dióhéjam, s ezt aztán meg is valósítottam. Eörsi mondja: ha nagyon akar, azt igen. (Ő a meghalásra mondja.) Dióhéjban szólva, elég sokat dolgoztam, és most orrvérzés is jött. Mondtam,

rettegek, mikor kell újra marokszám szedni magam. Valami maradt a fejemben, e dióhéjban, a vérzés után. Orvoshoz nem járok. A cigaretta és a szesz: nem rabtartóm, de különféle arányokban élek velük. Szerelem nyista. Kapcsolat: az irodalom. Kapcsolati személyem: én magam. Kapcsolati szeszélyem csak általában van. Profiként nincs.

Ennyit (ennyi dióhéjban) a dióhéjról. De a többi se más káposzta. Ja, és Totyi után én még csak megvagyok. Hanem hogy a mi halálunk után – Főmedvéék?!? Nem lesz arra dióhéjnyi se, senkink.

2005 áprilisában

Kallasztott záróvers, itt

(S Miss Than. = Virginia Woolf. – „Da Tagte Es”, mondá Beckett, 30-as évek)

Persze, persze, ahogy V. W. írja, belépett a betegség magánbirodalmába; persze, tudta, senki sem érdekel másoknak hiteles útja, a múltja; már persze az is mi, ezt is Virginia írja, személye kezdett kettébe-hasadni, ceruzája oly pontos feljegyzéseket készített arról, amit ő maga azért oly ködösen gondolt. Eltekintek az a „hát a hasad, ni!” féle viccektől, de a viccet se ostromlom, mint a „mikor valamit nem tudunk vagy nem akarunk kimondani, viccel kerekedünk mások fölébe”, megj. holott magunk se vagyunk meg... de elég. Nemcsak a halálról, az életről, mint az illness, loneliness és más Loch Ness-ek (nesze!) girodalmáról, divat az így idegen szó, na, én nem tudom, de legyen, the... derdiedas... na, én se vagyok meg ezzel. Elég, egész napokat nem lehetne a szobában tölteni. (Lehetne, lehetett.) Nem mérvadóak, tan ide, tosz o., azok a napok, amikor csúcsteljesítményre mész (mennység), vagy ha a minőség bódulata jár át. Ilyenkor könnyű azt, Miss Thanatosz, mondani, nekem senki nem kell, már egy madár se. Nem, ez (o. = oda) nincs (sincs) így. De ha belegondolok, s itt tömör leszek: persze, tucatszor megírtam, ha csak belegondolok, semerre sem bírnék menni, ha rajtam állna, nem megy, minden környék borzaszt, minden találkozás kiszámíthatatlan, de akkor még

*a kiszámíthatatlan plusz találkozások, mondások, újságcikkek,
kiről van szó, tévé a politikustól a kultúra preferáltjaiig,
nem olyan egyszerű ez, ahogy Kafka még mondta, bevágom az ajtót,
s főleg jó, ha véletlen összeakadok egy tényleg jóbaráttal,
vagy akivel már összekaptam, de jól vagyunk megint, és levegő
is leng, de már salátát, krumplit se vásárolok Totyinak; s ez a Halál.*

*Ó, mr Atyák, Mr. Hon és Idegeni Atyák, Triptichon
(és én is viccelek: Sztriptichon Atyák, Tyihon, simofej,
Triton, ma is ugyanúgy győztes a Tripti Chon... na, ez meg így tágol).
a világ ugyanúgy tágol, és másik szarba kerültünk, pajtás.
De hogy nekem hogy jut mindenről ez az eszembe?
Talán nem voltam, mint egy angol lehet (te voltál, Virginia?)
sose igazán a hazámba. Pedig de lettem vóna!
(Hogy mán ne csak az halálról. Egy halárus itt... stb.)
De csitt, szívem, mondotta költő, csitt, csitt, mindenki saját
lombját égeti, és ahogy botjával végigcimbalmozza az alagsor felső
kerítését, kop-kop tudja lába is, mert azért honn jár,
kinek-kinek a maga múltja. Most volt pillanat, úgy
látszott, mást is érdekel valakié. Miss Thanatosz, a sors
különös kegyeltje voltam e napon... de ez megint A Megboldogult.
(Un v. un-e livre.)*

Villányi László

(bolondnak nézhetett a tükör...)

bolondnak nézhetett a tükör, folyton csak vigyorogtam, képtelen voltam rendesen borotválkozni, arra gondoltam, milyen gyönyörűséggel figyel majd, ahogyan eltűnik képemről a hab, ugyanazokban a percekben kezdtük írni üzeneteinket, betűzgethettem: amikor jelzett a telefon, megint tudtam, tőled kapom azt az egyszavas, megunhatatlan mondatot, feketéről barnára cseréltette régi óraszíjamat, sorra ránk varázsolta a halászháló derűs színeit, a homokba simult volna mindkettőnk nadrágja, a hajamat is úgy szárította, mintha a bőrünkre fújna a kék árnyalatait a szél, alig-alig emlékeztem részletekre, ő mesélte, milyen vidáman lóbáltam lábamat a biciklin, miután kiderült, barátságánál azért többről lesz szó, az ártér fűvén úgy el voltam varázsolva, hogy lehet, néhányszor körberepültem azt a hatalmas fát, minden bizonyjal utóbb ezért jelölte meg pléhtáblával a Madártani Egyesület, amikor elmondtam neki születésemet a Zrínyi utcai kórházban, a nyakam köré tekeredett köldökzsinórt, hogy azóta hányszor éreztem a szorítást, csak néha mertem nagy levegőt venni, úgy hittem, ő végleg eloldja a zsinórt

(ha csak akkor...)

ha csak akkor láttam volna először, s csak annyit, hogyan guggol le a kiskutyához, aki elébe poroszkált, s felkínálta magát, ha csak kezét látom, a simogatást, amilyen gyengédséggel játszottak ujjai a kutya testen, megszeretem már akkor is, eltűnődtem, vajon mivel bűvölné el régholt barátaimat, Kormost vörös haja, Parancsot kedves hangja, gesztusai, Baránszkyt nevetős szeme, szeplői lelkesítenék-e jobban, mi lesz tíz év múlva, kérdezte aggódva időről időre, hiába feleltem, a K típusos influenza vírus a költőkből kiirtja a verseket, a kutasókból a szomszóságot, s

kimérák szaporodnak el a földön, de az is megtörténhet, hogy reggelente fülig ér az emberek szája, záporok idején meztélláb tocsognak a tócsákban, és szerelmes lesz az összes nyugdíjas, újra meg újra végigmentünk azon az utcán, ahol először abban maradtunk, barátság nál többről szó sem lehet, s ártatlanul nevetve – az ő éveikhez hozzáadva, az enyémből kivonva, hogy csak tíz maradjon – kikalkuláltuk az ideális korkülönbséget

(romantikus csónakázásra hívtam...)

romantikus csónakázásra hívtam, erre ő magához ragadta az evezőket, s amikor hiúságomban sértve duzzogni kezdtem, megnyugtatót, ez a mezzo-tenor szereposztás, édesanyja is, igaz, óvatosan, megkérdezte tőle, valójában melyikünk kezdeményezett, ki volt a csábító, még jó, hogy nem hallotta félreolvasásomat, miszerint tizenhat milliméteres csiklőhalfajtát fedeztek fel a Csendes-óceán trópusi vizeiben, korábban azt hitték, csupán csiklőhalcsikók, éppen arról beszéltünk, egyik énje apáca, én meg odaillenék a szerzetesek közé, lelkesen, boldogboldogtalannak magyaráztam volna a szerelem természetrajzát, fölvilágosítva őket, valóságos Múzsza került szemük elé, ámuljanak csak nyugodtan, akkor még nem értettem, hogyan lehet valaki egyszerre gyógyír és fájdalom, akkor még el se tudtam volna képzelni, hogy ne ránk vonatkozzon a ceruzával megjelölt sor: bennünket minden megáld

(szerelem, az álom...)

szerelem, az álom szavaiból csak ezt a szót értette az ifjú férj, olvastam a tengerről érkezett képeslapon, s hogy bizonyára én tudom a további mondatokat, én, aki akkor éppen már semminek sem tudta a folytatását, hiszen a tengerre se utaztunk el, összekapaszkodva nem hagytuk sodortatni magunkat a hullámokkal, a szobánkba tévedt, ki tudja mióta megbúvó, gyönyörű sáskát menekítettük, túl későn, mire a befőttesüvegbe terelgettem, aztán a

nyáréjszakába, már fölfalta szerelmünket, ilyesmire gondoltam, meg hogy hiába volt egyforma kulcsunk, hiába hajtogattuk egymásra ruháinkat, hiába keveredtek össze könyveink, CD-ink, hajsálaink, pedig kigyúrtam hátából a fájdalmat, megnyírta hajamat, s már-már fogalmazni kezdtem egy otthont, ahova lehetetlen beköltöznünk, így hát végérvényesen a miénk, jöhet jégeső, földrengés, megmarad mindörökké, bőrünkön folyónk fénye, fekszünk fáink illatában, ahonnan lehetetlen elköltöznünk, valami hasonlót írtam volna, de még a szavaktól is megfosztott a szerelmi kín

(tétován álldogáltam...)

tétován álldogáltam, hiába köszöntünk el egymástól, végül visszaszaladt értem, szavak nélkül kért, maradjak reggelig, s hagyta, hadd mondjam ki én, szertefoszlott dédelgetett melankóliám, minden komolyságom, tetőtől talpig sárgulhattam az irigységtől, a napnál világosabb lett akkor is, a költői fantázia nyomába se érhet a múzsainak, a postás barna táskájába került a levél – bár a teljességnél, ha pillanatnyi teljességnél is, több semmi nem lehet, jövőjük van és Magában igen nagy hajlam a harmóniára –, futottam utána, könnyedén futottam végig a Liszt Ferenc utcán, hogy beteljesítsem a még önmagának se bevallott titkos gondolatát, hogy erre – is – vágyott, kiválasztott magának egy könyv, odahívott a polchoz, csak alá kellett húznom a beszélgetéseinket ismerő, pontos mondatot – ideje van az életnek és ideje van az életről való tanúskodásnak –, át akartam írni rossz álmait, egyetlen kép, történet se kínozza, ne legyen fájó ébredése, hatalomból elég is lett volna ennyi

Pintér Lajos

az angyal szárnyasuhogása

séneriáda

*mihály
rajzolt
babát
festett
bakát
festett
huszárt
festett
betyárt
s most
fölragyog
a baráti kör
– pedig nem is
családi kör –
schéner
mihály
ajándékoz
se nem
babát
festett
bakát
ajándéka
kossuth-kabát
büszkén
vesszük
büszkén
hordjuk
parázslunk
az ősök
üszkén
nem ér
semmit
az a kabát
aki hordja
ha nem vitéz*

szív vitéze
pusztulással
ha nem vitáz
szíveket a
kabát alá!

*

az égbolton
égi bál van
nem angyalok
suhanása
angyalszárnyak
ívelése
zuhanása
az égbolton
égi bál van
ördögök
dobbantása
rikkantása
ördöngösök
lázadása
egyik ördög
fölfeszül a
szívárványra
ki adott jelt
földi jelet
égi jelet
pusztulásra
pusztításra

*

schéner
mihály
rajzolt
babát
festett
bakát
festett
huszárt
festett
betyárt
festett
földet mely
megőszült
festett
cigányt ki
megőrült

babáját
bájolja
ördög
bakát huszárt
vert seregként
üldözik az
ördögösök
betyárját
épp most akasztják
akasztják a
rabló betyárt
akasztják
ki neki végül
citeráján
tamburáján
angyalszárnyán
virradatig
csak muzsikált
mennyi ember
mind üresség
mi kell ahhoz
hogy kitessék
mennyi szólám
mind üresség
mi kell hozzá
hogy kitessék

életet a
halál elé
életet a
halál ellen
nem lesz elég
az a kabát
szíveket a
kabát alá
szíveket
a kabát alá!

Zelei Miklós

Aki a fegyverét nem dobta el

Nevem Lukács Elek. Itt születtem Botfalván, Ungvár alatt, a határnál, 1921. június 12-én. Ezért nevezték át a szülőfalumat, mert nem keresztelés volt az, a szovjet időben Prikordonnojenak. Határfalu. Ukránul Prikordonne volt. Ma is itt élek, öt dollár a nyugdíjam a munkám után. Ha kijövök kaszálni, mert fél lábbal is kijövök, nemcsak Szlovákiába látok át, oda ni, túl a kerten, hanem ellátok Magyarországig.

Földműves vagyok, öt és fél hektár földön gazdálkodtam. Katonának bevonultam 1943. január 12-én mint családfenntartó, három hónapra, de kilenc lett belőle, mert különleges fegyverképzéssel visszatartottak bennünket, kézfegyverre képeztek ki Munkácson. 1943. október 6-án szereltem le.

A frontra 1944. január 16-án hívtak be, április 21-én Kolomija alatt aknavetőtől megsebesültem. A Prut folyónál harcoltam, Kolomiját akartuk bevenni, de ez nem ment. A hatos gépkocsizóknál szolgáltam, vittek a tűzvonalba, megsegíteni a gyalogságot. A falut, amelyiken átmentünk, felgyújtottuk, mert sok volt a partizán. Vértürdő volt Kolomijánál. Én az ötödik ütközetben sebesültem meg.

Hátravonuláskor találtak rám, egy idegen tiszt szólt két katonának, bevitték a kórházba Nadvornára, Sztaniszlóba, Delatinba. Éjjelenként szállítottak, az is nagyon nehéz volt, mert a sztalingvertya állandóan működött. Munkácsról hoztak be Ungvárra, én kértem. Ungváron a Szent Bazil kórházban amputálták a jobb lábam.

Ott voltam egészen október 26-ig. Akkor ment át Aszódra a kórház, én pedig harmadmagammal lemaradtam, irány haza. Kísszelmencből, Kárpátaljáról maradt le Kiss Gyula, és Zaharból, ami most Szlovákia, Korpa György. Na, a zászlósom is ott lakik

Lukács Elek regruta, virággal a gomblyukában.

Szlovákiában, Bajánházán. Újlaky László él, volt itt vagy két éve.

Október 28-án bejöttek a felszabadító csapatok, itthon leltek meg, nagy sebem volt, még feküdtem. Ezzel a sebbel én elmentem aztán a szomszéd-ban lévő orvoshoz, az orosz orvoshoz, és ő úgy lekezelt engem, hogy kiújult a sebem.

Amikor aztán lábra kaptam, mentem jobbra is, balra is, kopogtattam mindenhol, hogy másodosztályú invalid vagyok. Mindenütt az volt a kérdés, hogy ki ellen harcolt, hol történt.

A valóságot mondtam. A szovjet hadsereg ellen.

Akkor mit akar? Az ellenségtől kenyeret akar? Nem jár magának semmi, maga fasiszta! Menjen haza.

Ráborítottam az egyikre az asztalt, de hiába, nem részesültem segítségben.

Behívogattak bizottságok elé, hogy megállapítsák, jár a rokkantsági, vagy nem. De a bizottságok is azt mondták, hogy magyar katona voltam, nem jár semmi. A milíciát akarták hívni, mert megmondtam nekik, ha az baj, hogy magyar rezsim alatt, magyarként magyar katona voltam, akkor majd ha megnől a fiam és hadköteles lesz, nem fogom engedni a szovjet hadseregbe!

Ezt többet ne mondja!

Megmondom én tízszer is!

Jobb lesz, ha maga nem politizál!

Maguk vezettek rá a politikára! Ha az baj, hogy egy magyar anyanyelvű magyar katona volt, akkor hogy lehet egy magyar anyanyelvű szovjet katona? Az akkor még nagyobb baj.

Hú, milícia, milícia!

Pedig nem is volt fiam, hanem két lányom van. Az egyiket férjhez adtam a szomszéd faluba, ide a házunkba meg szállítottam egy vőt.

Voltam hát elárusító, kézbesítő, huszonkét évig éjjeliőrködtem, itt Sislócon, nyírtam a juhokat, ástam a kertet, foglalkoztam én mindennel. Nem hátráltam én meg semmi munkától, annak ellenére, hogy féllábú vagyok.

Hetvenkettőben otthagytam az éjjeliőrséget, mert fekvőbeteg lett a feleségem. Hetvenöt szeptember 6-án meghalt, én majd aztán szeptember 15-én kimentem mezőőrnek. És húsz éven át csináltam. Ezen a tavaszon már nem voltam hajlandó kimenni.

Magyar bakák fegyverben 1943 nyarán, a munkácsi kaszárnyaudvaron. Balról a második Lukács Elek.

Lukács Elek az ungvári Szent Bazil Kórház körtermében.

Puskám volt ötvenkettőtől hetvenháromig, majd aztán levették rólam. És amikor hetvenötben kimentem, megint adtak puskát. Nyolcvannégyig kolhoz-fegyver volt a kezemben, vadászpuska. Akkor az történt, hogy két sztorozs, mezőőr, leitta magát, egymásra lőttek, és emiatt a milícia összeszedte a puskákat. Amíg volt, fülesekét ejtettünk a konyhára.

Majd amikor megjött az, hogy adnak Magyarországról kárpótlást, elmentem, Ungvárra, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséghez az irodára, beiratkoztam, szóba is álltak velem. Aztán elmentem a magyar konzulhoz, ott azt mondták, hogy arra még nem kaptak engedélyt, hogy ilyenekkel foglalkozzanak, mint amilyen én vagyok. Nem adhatnak nekem semmit. Szépen megköszöntem nekik, és hazatértem.

Azok a magyar katonák, akik eldobták a fegyvert a fronton, és fogságba kerültek, ők kapták a kárpótlást, mert visszatértek két év múlva, három év múlva, amelyik még később. Ők kaptak.

De én különbséget teszek a hadifoglyok között!

Az egyik az, aki nem önként ment fogságba, és tulajdonképpen nem is hadifogoly volt, hiszen civilként vittek el hazulról, a falujából málenki robotra, három nap munkára, amiből két-három év lett. Ennek jogos a kártérítés.

De a másik?

Aki eldobta a fegyvert, és úgy került fogságba?

Milyen alapon kap kártérítést?

Itt van egy barátom, átlőtték a térdét, sántít ma is. Bejött velem a konzulátusra. Néztek rá, majd folyamatba tesszük. Ez volt a válasz.

Én se kapok semmit Magyarországtól. Hiába látok el odáig.

Lukács Elek hordágyon levegőzik a kórházdudvaron.

Lukács Elek falábra várva.

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

I.

Átlépni a határt

Mielőtt Hérodotosz újra útnak indul sziklás ösvényeken kapaszkodva, tengeren hajózva, Ázsia úttalan terein lovagolva, mielőtt eljut a bizalmatlan szkítákhoz, mielőtt felfedezi Babilon csodáit és a Nílus titkait, mielőtt megismer száz más helyet és megpillant ezer felfoghatatlan dolgot, egy pillanatra felbukkan az ókori Görögországról szóló előadásokon, amelyeket Biezuńska-Małowist professzor asszony tart hetente kétszer a Varsói Egyetem elsőéves történezhallgatóinak.

Felbukkan és azonnal el is tűnik.

Eltűnik egy pillanat alatt, és olyan tökéletesen, hogy most, amikor évek múltán akkori egyetemi jegyzeteimet nézegetem, sehol nem találok a nevét. Megvan Aiszkhülosz és Periklész, Szapphó és Szókratész, Héraklész és Platón, de Hérodotosz nincs sehol. Pedig nagyon gondosan jegyzeteltünk, mert ez volt az egyetlen ismeretforrásunk: alig öt évvel korábban ért véget a háború, a város romokban hevert, a könyvtárakat tűz emésztette el, így aztán nem voltak tankönyveink, egyetemi jegyzeteink.

A professzor asszony hangja nyugodt, csöndes, monoton. Sötét, figyelmes szeme őszinte érdeklődéssel néz ránk a vastag szemüveg mögül. Ül a magas katedrán, előtte vagy száz fiatal, de legtöbbszörnek fogalma sincs arról, hogy Szolón milyen nagy bölcs volt, nem tudja, mi az oka Antigoné kétségbeesésének, s azt sem tudná elmagyarázni, hogyan csalta kelepcébe Themisztoklész Szalamisznál a perzsákat.

Az igazat megvallva, még azt se nagyon tudtuk, hol fekszik Görögország, s hogy ennek az országnak olyan különleges, kivételes múltja volt, hogy érdemes róla az egyetemen tanulni. A háború gyermekei voltunk, a háború alatt a gimnáziumokat bezárták, s bár a nagyvárosokban itt-ott működtek titkos tanfolyamok, itt, ebben a teremben leginkább távoli falvakból, kisvárosokból érkezett, tanulatlan, felkészületlen lányok és fiúk ültek. 1951-et írtunk, az egyetemekre felvételi nélkül vették fel a hallgatókat, mert elsősorban az számított, ki milyen családból származik – a munkások és parasztok gyerekeinek volt a legnagyobb esélyük a tanulásra.

Hosszú, többszemélyes padokban szorongtunk, mert kevés volt a hely. Bal oldali szomszédom Z. volt – komor, hallgatólag, megtermett legény egy

Radomsko melletti faluból, ahol, mint mesélte, a házaknál orvosság gyanánt darabka szárazkolbászt tartanak, azt adják oda szopogatni a beteg csecsemőnek. – Gondolod, hogy az segít? – kérdeztem tőle hitetlenkedve. – Hát, persze – válaszolta meggyőződéssel, és újra hallgatásba merült. Jobb oldalamon a sovány, beesett, himlőhelyes arcú W. ült. Időváltáskor nagyokat nyögött, mert, ahogy egyszer bevallotta, szaggatott a térde, méghozzá egy golyótól, amelyet egy erdei csatában kapott. De hogy ott ki kivel harcolt, ki lőtte meg őt, azt nem akarta elmondani. Volt köztünk néhány jobb családból való fiatal is. Ők tisztán jártak, jobb öltözetben, a lányok magas sarkú cipőben. Ez azonban szembeszökő kivételnek, ritkaságnak számított – a szegény, ködmönös vidék volt többségben: gyűrött viharkabátok, foltozott szvetterek, perkálszoknyák.

*

A professzor asszony fényképeket is mutogatott nekünk antik szobrokról és bronzvázákra festett görögökről – arányos, szép természetű, nemes, barátságos vonású emberekről. Azok a görögök ismeretlen, mitikus világhoz tartoztak. Azt a napból és ezüsből szőtt, meleg, fényes világot karcsú héroszok és táncoló nimfák népesítették be. Nem tudtuk, hogyan viszonyuljunk hozzá. A képeket nézve Z. komoran hallgatott, W. összegörnyedve fájó térdét masszírozta. Mások figyelmesen, de távolságtartóan nézték a fényképeket, nem tudták elképzelni azt a távoli, irreális valóságot. Nem kellett arra várni, hogy megjelenjenek a civilizációk összecsapását előrevetítő emberek. Erre az összecsapásra már régen sor került, hetente kétszer, abban a teremben, ahol tudomást szereztem arról, hogy élt egyszer egy Hérodotosz nevű görög.

Semmit sem tudtam még az életéről és arról, hogy ránk hagyott egy híres könyvet. Egyébként azt a *Történelem* címet viselő könyvet akkor úgysem olvashattuk volna el, mert lengyel fordítása éppen szekrénybe zárva pihent. Hérodotosz könyvét a XX. század negyvenes éveinek közepén fordította le Seweryn Hammer professzor, s a kéziratot leadta a Czytelnik kiadónak. A részleteket nem sikerült felkutatnom, mert a teljes dokumentáció elveszett, de az tény, hogy a fordítást a kiadó 1951 őszen nyomdába adta. A könyvnek, ha semmi nem jön közbe, 1952-ben meg kellett volna jelennie, s így még akkor kezünkbe vehettük volna, amikor ókori történelmet tanultunk. Csakhogy nem így történt, mert a könyv kinyomtatását váratlanul visszatartották. Ma már lehetetlenség megállapítani, hogy ki hozta meg az erre vonatkozó döntést. A cenzor? Gyanítom, hogy igen, de pontosan nem tudom. Elég az hozzá, hogy a könyvet csak három évvel később, 1954 végén nyomtatták ki, és 1955-ben jelent meg a könyvesboltokban.

Csak sejteni lehet, hogy miért telt el oly sok idő a kézirat nyomdába küldése és a könyv megjelenése között. Nos, ezekre az évekre esik a Sztálin halálát megelőző és az azt közvetlenül követő időszak. Hérodotosz könyvének kézírata akkor került nyomdába, amikor a nyugati rádióadók már pedzegették, hogy Sztálin súlyos beteg. Az emberek nem ismerték a részleteket, de féltek egy újabb terrorhullámtól, és úgy döntöttek, hogy inkább meglapulnak, nem kockáztatnak, hanem csöndben kivárnak. Feszült hangulat uralkodott. A cenzorok megkettőzték éberségüket.

Na de Hérodotosz? Az ő két és fél ezer évvel korábban megírt könyve? Igen, mert akkoriban az allúzió kényszerképzete uralta, irányította egész gondolkodásunkat, látásmódunkat, olvasási szokásainkat. Minden szóban valamilyen utalás rejtett, mindegyiknek kettős jelentése, dupla feneké, rejtett üzenete volt, mindegyik valamilyen titkosan kódolt és ügyesen elrejtett értelmet hordozott. Semmi sem volt olyan egyértelmű, félreérthetetlen, mint amilyen a valóságban volt, mert minden dologból, gesztusból és szóból valamiféle gondolatársítás, jelzés, összekacsintó pillantás kandikált ránk. Az írónak nemcsak azért volt nehéz eljutnia a közönséghez, mert menet közben a cenzúra elkobozhatta a szövegét, hanem azért is, mert amikor a szöveg végre eljutott az olvasókhoz, azok egészen mást olvastak ki belőle, mint ami abban egyértelműen le volt írva. Olvasás közben folyton ezt kérdezték maguktól: – Mit is akart a szerző valójában mondani?

És ekkor egy őrült, utalások kényszerképzetétől gyötört valaki előveszi Hérodotoszt. Hogy abban mennyi asszociációt talál! A mű kilenc könyvből tevődik össze, s mindegyik tele allúzióval. Ha, mondjuk, csak úgy, kinyitja az V. könyvet. Kinyitja, olvassa, és megtudja, hogy Korinthoszban harminc évi véres uralkodás után meghalt a Küpszelosz nevű türannosz, helyét pedig fia, Periandrosz foglalta el, aki, mint később kiderült, még apjánál is sokkal vérszomjasabb volt. Ugyanez a Periandrosz, még kezdő diktátor korában, meg akarta tudni, milyen a hatalom megtartásának legjobb módja, követet küldött hát Miléosz diktátorához, az idős Thraszübuloszhoz, s az iránt érdeklődött, mit tegyen, hogy az embereket szolgálai félelemben és alávetettségben tarthassa.

Thraszübulosz pedig, írja Hérodotosz, kísétált Periandrosz követével a városból a gabonaföldekre, s a vetés közt járkálva egyre csak arról kérdezgette a követet, hogy milyen körülmények között jött ide Korinthoszból. Ha beszélgetés közben olyan kalászt látott, amely kimagaslott a többi közül, azonnal levágta és félrehajította, és a séta közben valósággal letarolta a vetés legvirulóbb és legsűrűbben sarjadzó részét, majd egyetlen szónyi válasz nélkül elbocsátotta a követet. Amikor a követ hazaérkezett Korinthoszba, Periandrosz mohó kíváncsisággal megkérdezte, hogy milyen tanácsot kapott Thraszübulosztól. Erre a követ elmondta, hogy Thraszübulosz egyetlen szónyi üzenetet nem küldött, s nagyon is csodálkozik, hogy Periandrosz miért küldte őt egy nyilvánvalóan eszelős emberhez, aki szántszándékkal pusztítja a saját vagyont, és elbeszélte, hogy mit tapasztalt Thraszübulosz társaságában.

Periandrosz pedig tüstént felfogta, hogy mit jelentett Thraszübulosz viselkedése, és mit tanácsolt általa: ölesse meg a város legkiemelkedőbb polgárait. S attól fogva kegyetlensége nem ismert határt, s minden polgárral végzett, akit Küpszelosz elmulasztott száműzni vagy meggyilkolni.

Hát a komor, mániákusan gyanakvó Kambüszész? Mennyi allúzió, analógia, párhuzam rejlik alakjában! Kambüszész az akkor hatalmas perzsa birodalom királya volt. Kr. e. 529–522-ig uralkodott.

Az egyiptomiak azt állítják, hogy Kambüszész elméje... teljesen elborult, igaz, azelőtt sem volt eszénél. Első gonosztettét a vele egy apától és anyától származó édes-testvére, Szmerdisz ellen követte el... Azt mondják, ez volt Kambüszész első gáztette. Másodszorra a húgát ölte meg, aki elkísérte Egyiptomba, s akit feleségül is vett, noha vér szerinti testvére volt... Máskor minden lényeges ok nélkül elfogatott tizenkét előkelő

perzsát, és elevenen elásatta őket, hogy csak a fejük látszott ki a földből... Így kegyetlenkedett örültségében a perzsákkal és a szövetségeseivel. Memphiszben felnyitattott régi sírokat és megnézte a holttesteket...

...A kémek mindent alaposan végignézték, aztán hazatértek és mindenről részletesen beszámoltak Kambüszésznek, aki haragra gyúlt és nyomban hadat indított az etiópok ellen. Nem azt tervezte, hogy haderejével meg sem áll a világ végéig, ezért nem gondoskodott kellően a hadsereg élelemellátásáról, hanem... hebehurgyán, eszeveszetten nekivágott a hadjáratnak... Az útnak azonban az ötöd részét sem tették meg, amikor kifogytak minden élelemből. Le kellett hát vágniuk a málhás állatokat, de hamarosan azoknak is a nyakára hágtak. Ha Kambüszész látta, hogy mi történik, meggondolja magát és visszafordítja seregét, akkor, bár eredetileg hibázott, okosan döntött volna. Ő azonban nem törődött semmivel, hanem egyre tovább menetelt. Amíg még találtak a katonák a földön valami gazt, azon eltengődtek, de a sivatagban aztán iszonyú dologra szánták el magukat: a katonák sorsot húztak, és minden tíz emberből egyet megettek. Amikor Kambüszész meghallotta, annyira megijedt tőle, hogy mind megeszik egymást, hogy fölhagyott az etiópai hadjárat tervével, megfordult, és nagy embervesztéssel visszatért Thébaiba.

Hérodotosz történeti könyvei, mint már említettem, 1955-ben jelentek meg a könyvesboltokban. Két év telt el Sztálin halála óta. A légkör enyhült, az emberek szabadabban lélegeztek. Megjelent Ehrenburg *Olvadás* című regénye, s erről a címről nevezték el az új, akkor kezdődő korszakot is. Az irodalom akkor mindent jelentett, az emberek az irodalomban kerestek erőt az élethez, irányjelzőt, kinyilatkoztatást.

Befejeztem egyetemi tanulmányaimat és a *Sztandar Młodych* nevű ifjúsági lapnál kezdtem dolgozni. Kezdő riporter voltam, az olvasói levelek nyomán jártam az országot. Akik a leveleket írták, sérelmeikre, szegénységükre panaszkodtak, arra, hogy az állam elvette utolsó tehenüket vagy arra, hogy falujukban még mindig nincs villanyvilágítás. A cenzúra enyhült, és meg lehetett írni például azt, hogy Chodów falucskában van ugyan bolt, de az mindig üres, semmit sem lehet benne vásárolni. A fejlődést az jelentette, hogy amíg élt Sztálin, nem lehetett megírni, hogy egy bolt üres – az újságok szerint mindegyik jól felszerelt, áruval tömött bolt volt. Vergődtem hát faluról, falura, városkáról városkára parasztszekéren vagy rozoga autóbuszon, mert a magánautó akkoriban ritkaságnak számított, de még bicikli sem nagyon akadt.

Utam néha határ menti falvakba vezetett. Ez azonban ritkán fordult elő. A határhoz közeledve ugyanis egyre pusztább lett a vidék, egyre kevesebb emberrel lehetett találkozni. Ez a pusztaság növelte az ilyen helyek titokzatosságát, s én is fölfigyeltem arra, hogy a határsávban csönd uralkodik. Ez a titokzatosság és ez a csönd vonzott, izgatótt. Csábítást éreztem, hogy megnézzem, mi van odaát, a másik oldalon. Törtem a fejem, hogy mit élhet át az ember, amikor átlépi a határt. Mit érez? Mit gondol? Biztosan nagyon megrázó, feszültséggel, érzelmekkel teli pillanat lehet. Milyen lehet az a másik oldal? Biztosan másmilyen. De mit jelent az, hogy másmilyen? Hogyan néz ki? Mihez hasonlít? Lehet, hogy nem hasonlít semmi olyasmire, amit ismerek, s ezért felfoghatatlan, elképzelhetetlen? Legnagyobb vágyam azonban, amely nem hagyott nyugodni, amely állandóan

izgatott, kínzott, alapjában véve nagyon is szerény vágy volt, mert engem csak egyetlen dolog érdekelt – magának a határ átlépésének momentuma, aktusa, leg-egyszerűbb tevékenysége. Átlépni a határt és mindjárt vissza is térni, ez nekem, gondoltam, tökéletesen megfelelt, kielégítene alapjában véve megmagyarázhatatlan, mégis oly erős lelki szükségletemet.

De hogyan tehetném ezt meg? Iskolatársaim, egyetemista társaim közül soha senki sem volt külföldön. Ha valakinek volt is rokona a nagyvilágban, nem nagyon dicsekedett vele. Haragudtam magamra emiatt a fura kísértés miatt, amely azonban egy percig sem hagyott nyugodni.

Egyszer a szerkesztőség folyosóján összefutottam főszerkesztőnőmmel. Termetes, csinos asszony volt buja, oldalra fésült szőke hajjal. Irena Tarłowskának hívták. Mondott valamit legutóbbi írásaimról, aztán legközelebbi terveim felől érdeklődött. Felsoroltam a falvakat, amelyekbe éppen utazni készültem, az ott elintézendő ügyeket, aztán nagy bátran kiböktem: – Egyszer majd nagyon szeretnék külföldre utazni. – Külföldre? – kérdezte csodálkozva és kissé ijedten, mert akkoriban nem volt szokás külföldre utazni. – És hova? Minek? – tudakolta. – Esetleg Csehszlovákiába – válaszoltam. Mert nem gondoltam én Párizsra vagy Londonra, nem, ilyesmi eszembe sem jutott, de nem is érdekelt, én csupán azt akartam, hogy valahol átlépjem a határt, mindegy, hogy hol, mert számomra nem a cél, nem a végpont volt a fontos, hanem maga a szinte misztikus és transzcendentális határátlépési aktus.

Beszélgésünk óta eltelt egy év, amikor riporterszobánkban megszólalt a telefon. A főszerkesztőnő hívatott. – Figyelj csak! – mondta, amikor megálltam íróasztala előtt –, külföldre küldünk. Indiába utazol.

Először beleszédültem a hírbe. De rögtön utána pánikba estem: semmit sem tudok Indiáról. Lázasan keresgéltem emlékezetemben valamiféle képeket, aszociációkat, neveket. Nem találtam: Indiáról a világon semmit nem tudtam. (Az indiai kiküldetés ötlete onnan származott, hogy néhány hónappal korábban meglátogatta Lengyelországot az első, szovjet blokkon kívüli kormányfő, nevezetesen India vezetője, Dzsavaharlal Nehru. Kezdődött a kapcsolatfelvétel. Ríportjaimmal a távoli Indiát kellett volna közelebb hoznom a lengyelekhez).

Az indiai kiküldetést közlő beszélgetés végén Tarłowska kivett a szekrényéből egy könyvet, s e szavakkal nyújtotta át: – Ez az én ajándékom az útra. Vastag, keménykötésű könyv volt sárga vászonborításban. Elolvastam az aranybetűs címlapot: Hérodotosz. TÖRTÉNELEM.

*

Öreg, frontszolgálatot megjárt, kétmotoros DC-3-as gép volt, üzemanyagtól kormos szárnyakkal, foltozott géptörzsszel, de repült, repült szinte üresen, alig néhány utassal Rómába. Ablak mellett ültem, izgatottan, kíváncsian bámultam kifelé, mert először láttam a világot felülről, madártávlatból, soha azelőtt még hegyekben sem voltam, hát még ilyen égi magasságokban. Alattunk lassú tempóban sokszínű sakktáblák, tarka patchworkök, szürkészöld szőnyegek vonultak, s mind szétterítve feküdt a földön, mintha a napon szárítkozna. De hamarosan jött a szürkület, és hirtelen sötét lett.

– Este van – mondta szomszédom lengyelül, de idegen akcentussal. Olasz újságíró volt az illető, hazafelé tartott, csak arra emlékszem, hogy Mario volt a neve. Amikor elmeséltem neki, hogy hova megyek, miért megyek, hogy életemben először utazom külföldre, és igazából semmit sem tudok, elnevette magát, aztán valami olyasmit mondott, hogy ne izgulj! – és megígérte, hogy segít. Ettől kicsit jobb kedvre derültem, kicsit biztosabban éreztem magam. Szükségem is volt erre az érzésre, mert hiszen Nyugatra utaztam, és arra neveltek, hogy a Nyugattól félni kell, mint a tűztől.

Sötétben repültünk, még a pilótafülkében is csak alig-alig pislákolnak az izzók, amikor a repülőgép minden alkatrészét uraló feszültség, a teljes fordulatszámom működő motorok zaja gyöngülni kezdett, nyugodtabb és kiegyensúlyozottabb lett; az út végéhez közeledtünk. Egyszer csak Mario megfogta a karomat, és az ablakra mutatva így szólt: – Nézd csak!

Kinéztem, és elakadt a lélegzetem.

Alattam a sötétséget, amelyben addig repültünk, szélteben és hosszában fények töltötték ki. Intenzív, szemképráztató, villogó, szaggatott fények. Olyan érzésem támadt, hogy ott lenn valamilyen folyékony anyag izzik, amelynek csillogó felszíne fényesen lüktet, föl-alá emelkedik, szétterül és összehúzódik, mert az az egész világító kép valamiféle élő, mozgással, vibrálással, energiával teli anyag volt.

Életemben először pillantottam meg kivilágított várost. Az a néhány város és városka, amelyet addig ismertem, lehangolóan sötét volt, ott sosem láttam kivilágított kirakatokat, színes neonreklámokat, az utcai lámpákban, ha egyáltalán voltak ilyenek, gyöngye izzók világitottak. Egyébként is, kinek kellett volna a fény? Estéknként az utcák kiürültek, autóval meg nem nagyon lehetett találkozni.

Ahogy leszálláshoz közeledtünk, a fényben úszó táj egyre közelebb került és egyre nagyobb lett. Végül a repülőgép odakocant a betonhoz, reccsent, nyikorodt egyet. Megérkeztünk. A római repülőtér hatalmas, emberekkel teli, csupa üveg épülettömb. A meleg estében forgalmas, tömött utcákon át utaztunk a városba. Járművek, zaj, fények, hangzavar – mindez narkotikumként hatott rám. Időnként elvesztettem tájékozódási képességemet, nem tudtam, hol is vagyok. Úgy nézhettem ki, mint egy erdőből szabadult állat: zavarodottan, kicsit rémülten, tágra nyitott szemmel próbáltam körülnézni, észrevenni, felfogni a dolgokat.

Reggel a szomszédos szobából beszélgetést hallottam. Felismertem Mario hangját. Később megtudtam, hogy a vita arról folyt, hogyan kellene engem normálisan felöltöztetni, mivel én *à la* Varsói Szerződés '56 öltözékben érkeztem Rómába. Vagyis szürkés-kék csíkos sávoly öltönyt viseltem – kétsoros zakót elálló, szögletes válltöménnyel, hozzá túl hosszú, széles nadrágot jókora hajtókával. Az öltönyt világossárga nejloning és zöld színű, kockás nyakkendő egészítette ki. Lábamon mindehhez masszív, vastag szegélyű félcipő díszelgett.

A Kelet–Nyugat szembenállás ugyanis nemcsak a lőtereken létezett, hanem az élet minden más területén is. Ha a Nyugat könnyedén öltözködött, akkor a Kelet, az ellenállás okán, nehézkesen, ha a Nyugat testhezállós ruhákat hordott, akkor a Kelet, épp ellenkezőleg, lötyögő, tágas, kilométerekre elálló öltözéket

viselt. Nem kellett magunkkal útlevelet hordani, messziről látszott, ki az, aki a vasfüggöny túloldaláról érkezett.

Mario feleségével nyakunkba vettük az üzleteket. Számomra ez valóságos felfedezőút volt. Három dolog kápráztatott el leginkább. Az első, hogy az üzletek dugig voltak áruval, a sok holmi ott tornyosult a polcokon, pultokon, színes hullámokban ömlött ki a járdákra, utcákra, terekre. A másik, hogy az eladónók nem ültek, hanem álltak, s a bejárati ajtót figyelték. Furcsának találtam, hogy szótlánul ácsorognak, ahelyett, hogy üldögélnének és beszélgetnének egymással. Hiszen a nőknek annyi közös témájuk van. Baj van a férjükkal, baj van a gyerekekkel. Milyen ruhát vegyenek fel, mi van az egészségükkel, nem kozmált-e oda az étel? Nekem meg olyan érzésem támadt, mintha nem is ismernék egymást, s nem is akarnának egymással társalogni. A harmadik megdöbbenő dolog az volt, hogy az eladók válaszoltak a vevők kérdéseire. Egész mondatokban válaszoltak, s a végén még hozzátették: *grazie!* Mario felesége valamit kérdezett, az eladók pedig meghallgatták, udvariasan és figyelmesen meghajolva, mintha éppen valamilyen futóverseny rajtjánál állnának, indulásra készen. Aztán felhangzott a gyakran ismételt, elmaradhatatlan – *grazie!*

Este nagy bátran egyedül indultam neki a városnak. A központban lakhattam, mert közel volt a Stazione Termini, ahonnan a via Cavour érintésével a Piazza Veneziáig mentem, majd kicsi utcákon, sikátorokon át vissza a Stazione Terminiig. Nem az épületeket, a szobrokat, emlékműveket nézegettem, engem a kávézók és bárók varázsoltak el. Az utcákon mindenütt kis asztalok sorakoztak, mellettük emberek üldögéltek, iszogattak, beszélgettek vagy egyszerűen csak bámulták a járókelőket. Magas, keskeny pultok mögött bárfiúk töltögették az italokat, keverték a koktélokat, főzték a kávékat. Mindenütt pincérek sürgölődtek, olyan szemfényvesztő ügyességgel és bravúrral hordták ki a poharakat, kelyheket, csészéket, amelyet én csak egyszer láttam egy szovjet cirkuszban, amikor a bűvész a levegőből varázsolt elő fatányért, üveg poharat és egy sovány, rikácsoló kakast.

Az egyik kávézóban megláttam egy üres asztalkát, leültem mellé és kávékat rendeltem. Kis idő után észrevettem, hogy az emberek engem figyelnek, pedig már új öltönyt, hófehér olasz inget és divatos, pöttyös nyakkendőt viseltem. Külsőmben, gesztusaimban, abban, ahogy ültem, mozogtam, úgy látszik, mégiscsak volt valami, ami elárulta, honnan jöttem, mennyire más világból származom. Megéreztem, hogy másmilyennek tartanak, s bár örülnöm kellett volna, hogy ott ülök, Róma csodás ege alatt, furcsán, kellemetlenül kezdtem érezni magam. Hiába váltottam öltönyt, nem tudtam elrejtteni vele azt, ami kialakított és megjelölt. Ott voltam hát egy nagyszerű világban, amely azonban arra figyelmeztetett, hogy idegen test vagyok benne.

Indiára utalva

Az Air India International négymotoros óriásgépének ajtajában világos, pasztellszínű szárít viselő stewardess köszöntötte az utasokat. Öltözékének kellemes színe nyugodt, biztonságos utazást jósolt. Két tenyerét egymáshoz szorította, mintha imádkozna – ezzel a hindu gesztussal üdvözölt minket. Homlokán, szemöldöke magasságában rúzzsal festett, rubinvörös pöttyöt pillantottam meg.

A kabinban erős, ismeretlen illat terjengett, bizonyára valamilyen keleti füstölőtől, hindu gyógyfüvektől, gyümölcsöktől és gyantáktól származhatott.

Éjszaka repültünk, az ablakból csak a repülőgép szárnyvégeinek villogó zöld fényét lehetett látni. Történt mindez még a demográfiai robbanás előtt, akkoriban még kényelmesen lehetett utazni, a repülők gyakran csak néhány utast szállítottak. Ezúttal is így történt. Az emberek kényelmesen aludtak keresztben fekvé a székeken.

Éreztem, hogy le sem fogom hunyni a szemem, benyúltam hát a táskámba és elővettem a könyvet, amelyet Tarłowska adott az útra. Hérodotosz *Történelme* több száz oldalas, jókora könyv. Az ilyen vastag könyvek csábítóak, olyanok, mint dúsan terített asztalhoz szóló meghívások. A bevezetéssel kezdtem, amelyben a könyv fordítója, Seweryn Hammer leírja Hérodotosz élettörténetét, és megismertet bennünket a mű mondanivalójával. Hérodotosz, írja Hammer, Kr. e. 485 körül született Kis-Ázsiában, Halikarnasszosz kikötővárosban. 450 táján Athénba, majd néhány évvel később a dél-itáliai Thurioi nevű görög gyarmatra költözött, s valószínűleg ott is halt meg 425 körül. Életében sokat utazott. Valójában egyetlen könyvet hagyott ránk, ez pedig a fent említett *Történelem*.

Hammer igyekszik közel hozni hozzánk azt az embert, aki két és fél ezer évvel ezelőtt élt, akiről alapvetően alig tudunk valamit, s azt sem tudjuk elképzelni, hogyan nézett ki. A mű, amelyet maga után hagyott, eredeti változatában csak ahhoz a maréknyi szakérthöz szólt, aki az ógörög nyelv ismerete mellett a specifikus írásmódot is meg tudta fejteni – a szöveg ugyanis úgy festett, mint egyetlen, végtelen, folyamatos, papirusztekercek tucatjain át húzódó szó. „Nem választották el egymástól az egyes szavakat és mondatokat – írja Hammer –, ahogyan a fejezeteket, könyveket sem. A szöveg áthatolhatatlan volt, mint valamiféle sűrű szövet”. Hérodotosz úgy rejtőzködött e mögött a szövet mögött, mint szorosan záródó függöny mögött, amelyet sem kortársai nem tudtak teljesen széthúzni, mi, mai emberek pedig még kevésbé vagyunk erre képesek.

Eltelt az éjszaka, új nap következett. Kifelé bámultam az ablakon – először láttam bolygónk ekkora darabját. Olyan látvány ez, amely a világ végtelenségének képzetét keltheti. Az a világ, amelyet addig ismertem, lehetett vagy ötszáz kilométer hosszú és négyszáz kilométer széles. Itt pedig csak repülünk, repülünk vég nélkül, s csupán lenn, nagyon mélyen alattunk változik folyton a föld színe – hol kiegészített barna színű, hol zöld, aztán pedig hosszú időn át kék.

Késő este szálltunk le Újdelhiben. Azonnal forró nedvesség öntött el. Álltam izzadtan, tanácstalanul abban a furcsa, idegen világban. Az emberek, akikkel együtt utaztam, hirtelen eltűntek, elragadta őket a várakozók színes, zsvivajgó tömege.

Egyedül maradtam, nem tudtam mihez kezdek. A repülőtér épülete kicsi volt, homályos és üres. Magányosan állt az éjszaka sötétjében, s hogy mi volt tovább, mit rejtett az éjszaka mélye, nem tudtam. Bizonyos idő múlva felbukkant egy idős férfi fehér, laza, térdig érő öltözékben. Ritkás ősz szakála volt, a fején narancsszínű turbán. Megszólított, de nem értettem, mit mond. Gondolom, azt kérdezhetette, miért állok egyedül az üres repülőtéri épület közepén. Fogalmam sem volt róla, hogy mit válaszoljak, jobbra-balra tekingéltem, tőprengtem

– hogyan tovább? Egyáltalán nem voltam felkészülve erre az útra. Nem voltak a noteszemben sem nevek, sem címek. Keveset tudtam angolul. Az a helyzet, hogy nekem alapvetően egyetlen vágyam volt – hogy elérjem az elérhetetlent, vagyis átlépjem a határt. Nem akartam én ennél többet. Közben pedig a véletlenek mozgásba hozott sorozata folytán ide, a világ távoli végére pottyantam.

Az öregember gondolkodott egy darabig, aztán intett, hogy kövessem. A bejárat előtt, kissé távolabb ütött-kopott, ócska autóbusz állt. Felszálltunk, az öreg bekapcsolta a motort, és útnak indultunk. Mentünk vagy néhány száz métert, amikor a vezető lelassított és éktelen dudálásba kezdett. Előttünk, ott, ahol az úttest vezetett, fehér, széles folyót pillantottam meg, amelynek vége valahol a párás, meleg éjszaka sűrű sötétjében veszett el. A folyót szabad ég alatt éjszakázó emberek alkották, akiknek egy része holmi fapriccseken, matracokon és gyékényeken feküdt, többségük azonban egyenesen a puszta aszfalton és az út két oldalán húzódó homokos padkán hevert.

Azt hittem, hogy az álmukból hangos dudálással felvert emberek dühösen ránk támadnak, összevernek vagy egyenesen meglincselnek minket, de tévedtem. Ugyan, dehogy! Szép sorban, ahogy araszoltunk előre, föltápáskodtak és odébb húzódtak, magukkal vonszolva gyerekeiket, lökdösve alig mozgó öregjeiket. Buzgó engedékenységükben, alázatukban volt valamiféle bátortalanság, bocsánatkérés, mintha azzal, hogy az aszfalton alszanak, bűnt követnének el, amelynek nyomait gyorsan el kell tüntetni. Így haladtunk lépésben a város felé, a duda szüntelenül bömbölt, az emberek föltápáskodtak, félrehúzódtak, s az egésznek nem akart vége szakadni. Később, már a városban, ugyanúgy nehezen haladtunk, mert az egész város olyan volt, mint egy hatalmas cigánytábor, amelyet fehér ruhás, álmos, alvajáró éjszakai szellemek töltenek meg.

Így érkeztünk meg arra a helyre, ahol vörös neonfény hirdette: HOTEL. A sofőr a recepcióban hagyott és szó nélkül eltűnt. Ekkor a recepcióban üldögélő ember, aki a változatosság kedvéért világoskék turbánt viselt, fölkísért az emeletre, egy kicsi szobába, amelyben csupán egy ágy, egy kis asztal és egy mosdó fért el. Szó nélkül lehúzta az ágyról a lepedőt, amelyen pánikba esett, ideges bogársereg futkosott, lerázta a férgeket a földre, köszönésfélét mormolt és elment.

Egyedül maradtam. Leültem az ágyra és mérlegelni kezdtem helyzetemet. Negatív oldala az volt, hogy nem tudtam hol vagyok, pozitív pedig az, hogy fedél volt a fejem fölött, hogy valamiféle intézmény (egy szálloda) menedéket nyújtott. Hogy biztonságban éreztem-e magam? – Igen. Idegenül? – Nem. Furcsán? – Igen, de hogy ez mit jelentett, azt nem tudtam volna megfogalmazni. Ez a furcsa érzés azonban már reggel konkretizálódott, amikor egy mezítlábas férfi lépett be a szobába egy kanna teával és néhány piskótával. Ilyesmivel először találkoztam életemben. Szó nélkül az asztalra tette a tálcat, meghajolt és zajtalanul kiment – viselkedésében volt valamiféle természetes udvariasság, mélységes tapintat, olyan meghökkentő finomság és tartás, hogy azonnal csodálat és tisztelet ébredt bennem iránta.

Az igazi civilizációs összeecsapás viszont csak egy óra múlva következett be, amikor kiléptem a hotelből. Az utca túloldalán, egy keskeny kis téren már hajnal óta gyülekeztek a riksások – sovány, hajlott hátú, inas lábú emberek.

Megtudhatták, hogy a kis szállodába sahib érkezett – a sahibnak pedig értelem-szerűen pénze van –, vártak hát türelmesen, szolgálatra készen. Engem viszont a gondolat, hogy kényelmesen elterpeszkedve fogok ülni egy riksában, amelyet éhes, gyöngé, lihegő nyomorult híz maga mögött, a legnagyobb undorral, felháborodással, félelemmel töltött el. Kizsákmányoló legyek? Vérszívó? Elnyomjak egy másik embert? Hiszen engem ezzel épp ellenkező szellemben neveltek! Azt tanították, hogy ezek az élő csontvázak a testvéreim, barátaim, rokonaim, vérek a véremből. Amikor tehát a riksakulik kínáló és kérlelő gesztusok kíséretében rám vetették magukat versengve, egymást lökdösve, határozottan visszaütöttem, leráztam őket, tiltakoztam. Csodálkozva néztek, nem értették, mi bajom velük. Hiszen ők számítottak rám, én voltam az egyetlen esélyük, egyetlen reményük, hogy legalább egy tál rizshez jutnak. Mentem, vissza se néztem, érzéketlenül, elszántan, büszkén, hogy nem hagytam magam a mások verítékén élősködő pióca szerepébe kényszeríteni.

A régi Delhi! Porban, pokoli hőségben, trópusi rothadás fojtó szagában fulladozó szűk utcácskák. És szótlánul surranó tömeg, felbukkanó, majd eltűnő, sötét bőrű, izzadt, anonim, zárkózott arcú emberek. A gyerekek is csöndesek, szót se szólnak, egy férfi fásult tekintettel nézi az úttesten szétesett biciklijé maradványait, egy asszony zöld levelekbe csavart valamit árul, de mit? Mit takarhatnak azok a levelek? Egy koldus mutogatja, hogy hasának bőre a gerincéhez tapadt – de hát lehetséges, valószínű, elképzelhető ez? Óvatosan, figyelmesen kell menni, mert sok árus egyenesen a földre, a járdára, az úttest szélére rakja ki áruját. Itt egy férfi például szétteregtetett újságon két emberi fogsort és valamiféle ócska fogót tett maga elé – így reklámozza fogorvosi szolgálatait. Mellette egy aszott, összegörbödött kis ember könyveket árul. Hanyagul kotorászni kezdek a poros könyvkupacok között, végül megveszek két könyvet: Hemingwaytól a *For Whom the Bell Tolls* címűt (hogy tanuljam a nyelvet) és J. A. Dubois tisztelendőtől a *Hindu Manners, Customs and Ceremonies* címűt. Dubois tisztelendő 1792-ben misszionáriusként érkezett Indiába, ahol harmincegy évet töltött, s a hinduk szokásaival kapcsolatos megfigyeléseinek gyümölcse volt az a könyv, amelyet megvettem, s amelyet először 1816-ban adtak ki Angliában a Kelet-indiai Brit Társaság támogatásával.

Visszamentem a szállodába. Kinyitottam a Hemingway-könyvet, és elolvastam az első mondatot. „He lay flat on the brown, pine-needled floor of the forest, his chin on his folded arms, and high overhead the wind blew in the tops of the pine trees”. Semmit sem értettem belőle. Volt nálam egy kis angol-lengyel zseb-szótár, Varsóban mást nem lehetett kapni. Csak a „brown” – bronz szót találtam meg benne. Nekifogtam hát a második mondatnak: „The mountainside sloped gently...”. Megint nem értettem egy szót sem. „There was stream alongside...”. Minél jobban igyekeztem megérteni valamit a szövegből, annál jobban nőtt bennem a csüggedés és a kétségbeesés. Hirtelen úgy éreztem, csapdába estem. A nyelv fogságába. Abban a pillanatban úgy tetszett, hogy a nyelv fizikailag létező, materiális valami, fal, amely mintha a földből nőtt volna ki, s ez a fal utamat állja, elzárja előlem a világot, nem hagyja, hogy eljussak abba a világba. Volt valami bántó, megalázó ebben az érzésben. Talán ez magyarázza, miért van az, hogy

amikor az ember először találkozik idegen valakivel vagy valamivel, félelmet és bizonytalanságot érez, óvatos, gyanakvó bizalmatlansággal reagál. Vajon mit hoz a találkozás? Hogyan fog végződni? Jobb nem kockáztatni, jobb begubózni a megszokottság biztonságába! A legjobb, ha ki se dugom az orrom!

Első reflexként talán én is hazamenekültem volna Indiából, ha nem az lett volna a helyzet, hogy a visszaútra szóló jegyem az akkor Gdańsk és Bombay között közlekedő „Batory” utasszállító hajóra volt érvényes, csak hogy a hajó nem érkezett meg, mivel Egyiptom elnöke, Gamal Nasszer épp ebben az időben államosította a Szuezi-csatornát, amire Anglia és Franciaország fegyveres intervencióval válaszolt. Kibört a háború, a csatornát lezárták, a „Batory” utasszállító megrekedt valahol a Földközi-tengeren. Így aztán, elvágva a hazámtól, Indiára voltam utalva.

Mély vízbe hajítottak, de én nem akartam elsüllyedni. Rájöttem, hogy csak a nyelv menthet meg. Töprengeni kezdtem, hogy Hérodotosz vajon hogyan boldogult vándorlásai során az idegen nyelvekkel. Hammer azt írja, hogy Hérodotosz a görögön kívül semmilyen más nyelvet nem ismert, mivel azonban akkoriban a görögök az egész világon szétszéledtek, mindenütt voltak saját kolóniáik, saját kikötőik és kereskedelmi egységeik, a *Történelem* szerzője igénybe vehette, tolmácsként és idegenvezetőként használhatta útjába akadó honfitársait. Ezenkívül a görög nyelv *lingua franca* volt az akkori világban; Európában, Ázsiában és Afrikában rengetegen beszélték ezt a nyelvet, amelynek aztán a latin, utána a francia és az angol lépett a helyébe.

Mínthogy a visszafelé út el volt vágva, föl kellett vennem az elém dobott kesztyűt. Nekifogtam, s éjjel-nappal szavakat magoltam. Halántékomhoz vizes törülközőt szorítottam, mert majd szétpattant a fejem. Nem dobtam félre Hemingwayt, de átugrottam az érthetetlen leírásokat, és a párbeszédet kezdtém olvasni, azok könnyebbek voltak.

„– How many are you? – Robert Jordan asked.

– We are seven and there are two women.

– Two?

– Yes”.

Ezt mind megértettem! És a következőket is:

„– Augustin is a very good man – Anselmo said.

– You know him well?

– Yes. For a long time”.

Ezt is értettem. Kezdtém magamhoz térni. Jártam a várost, szorgosan írogattam az üzletek feliratát, a boltokban látott áruk nevét, az autóbusz-megállóknál hallott szavakat. A mozik sötétjében tapogatózva jegyzeteltem a filmfeliratokat, lejegyeztem az utcai tüntetők transzparenszeinek szövegét. Nem képek, hangok és illatok segítségével ismerkedtem Indiával, hanem a nyelv segítségével, amely ráadásul nem a hindi, az ottaniak anyanyelve volt, hanem a rájuk erőltetett angol, amely azonban annyira már meghonosodott, hogy nekem nélkülözhetetlen kulcsot jelentett, azonos volt számomra az országgal. Indiával folytatott birkózásom első menete a nyelvvél való birkózás volt. Megértettem, hogy minden világnak megvan a maga titka, amelyhez csak nyelvismeret útján juthatunk el. Nélküle

az a világ áthatolhatatlan, érthetetlen marad számunkra, töltünk el benne akár hosszú éveket. Sőt, észrevettem, hogy kapcsolat van a dolgok elnevezése és létezése között, mert amikor visszatértem a szállodába, mindig megállapítottam, hogy csak azt láttam a városban, amit meg tudtam nevezni, hogy emlékeztem például egy utamba akadó akácfára, de a mellette állóra, amelynek nem tudtam a nevét, már nem emlékeztem. Szóval, megértettem, hogy minél több szót ismerek, annál gazdagabb, teljesebb és sokszínűbb világ nyílik meg előttem.

A Delhibe érkezésemet követő napokban folyton az bántott, hogy nem dolgozom riporterként, nem gyűjtök anyagot a megírandó tudósításokhoz. Hiszen én nem turistáskodni jöttem ide! Tudósító voltam, akinek helyzetjelentéseket kell írnia, az országot kell bemutatnia. Nekem meg üres volt a kezem, képtelen voltam bármit is tenni, de nem is tudtam, honnan kezdjem az egészet. Hiszen nem én kértem magam Indiába, amelyről egyébként fogalmam sem volt, én csak arról álmodtam, hogy átlépjem a határt, mindegy, hogy melyiket, hol, milyen irányban, a határ átlépése volt a lényeg, nem gondoltam én semmi másra. Most azonban, hogy a szuezi háború megakadályozta a hazatérést, nem maradt más hátra, mint előre menekülni. Elhatároztam hát, hogy útra kelek.

A szálloda recepciójai azt ajánlották, menjek Benáreszbe: – Sacred town! – magyarázták. (Már korábban felfigyeltem arra, milyen sok szent dolog van Indiában: szent város, szent folyó, milliányi szent tehén. Szembeszökő volt, hogy a misztika mennyire áthatja az életet, mennyi a szentély, a kápolna, a léptenyomon felbukkanó kis oltár, hány helyen égnek tüzek, füstölők, hány ember visel a homlokán rituális jegyet, mennyien ülnek mozdulatlanul, bámulva valamilyen misztikus pontra).

Megfogadtam a tanácsot, és elindultam autóbusszal Benáreszbe. A Jumna és a Gangesz völgyén keresztül vezet az út, a zöldellő sík vidéket fehér ruhás parasztok népesítik be: a rizsföldeken szorgoskodnak, a földet kapálgatják, kévéket, kosarakat vagy zsákokat cipelnek a fejükön. Az ablakból látható táj azonban gyakran változott, mert egyre-másra nagy vizek lepték el. Az őszi áradások időszaka volt ez, a folyók terjedelmes tavakká, tengerekké változtak. Partjaikon mezítlábas árvízkárosultak táboroztak. Menekültek az emelkedő víz elől, de nem vesztették el vele a kapcsolatot, csak annyira távolodtak el, amennyire muszáj volt, hogy azonnal visszatérhessenek, amint az ár apadni kezd. Az iszonyatos nappali hőségben gőzölögtek a vizek, s az egész tájra tejfehér, mozdulatlan köd telepedett.

Késő este vagy inkább már éjjel érkeztünk Benáreszbe. A városnak mintha nem volnának peremkerületei, amelyek fokozatosan felkészítik az embert a központtal történő találkozásra, mert a sötét, kihalt, néptelen éjszakából átmenet nélkül jutunk be a fényesen csillogó, zsúfolt és zajos belvárosba. Miért tolonganak, lökdösődnek, nyomakodnak ezek az emberek, mikor pedig a centrum körül annyi szabad térség van, annyi hely jutna mindenkinek? Miután leszálltam az autóbusról, sétára indultam. Eljutottam Benáresz határához. Az egyik oldalon kihalt, néptelen mezők terültek el a sötétségben, a másik oldalon mintha a földből nőtt volna ki az azonnal zsúfolt, mozgalmas, kivilágított, zenétől hangos város. Nem tudom megérteni, miért van szükségük az embereknek erre a tömeg-

nyomorra, lökdösődésre, összepréselődésre, állandó tülekedésre, miközben ott a tágas, szabad térség.

A helybéliek azt tanácsolták, ne feküdjek le, hogy időben, még pirkadat előtt kimehessek a Gangesz partjára, s ott, a folyó mentén húzódnó kőlépcsőkön várjam meg a hajnalt. „The sunrise is very important!” – mondták, s hangjukban valami egészen különleges élmény ígérete rejlett.

És valóban, még sötét volt, amikor az emberek már elindultak a folyó felé. Egyesével, csoportokban. Egész klánok. Zarándokok sűrű sorokban. Mankókra támaszkodó nyomorékok. Fiatalok, hátukon csontsovány öregeket cipelve. Mások kitekert végtagokkal, keservesen kínlódva vonszolták magukat a gödrökkel tarkított, kopott aszfalton. Az emberekkel együtt vonultak a tehének, kecskék, és falkásul a csontos, maláriás kutyák. Végül én is csatlakoztam a furcsa misztériumhoz.

A folyóparti lépcsőkhöz eljutni nem is olyan egyszerű, mert előtte még át kell jutni keskeny, levegőtlen és koszos utcácskák egész rengetegén, amelyet teljesen megtöltenek a zarándokokat erőszakosan molesztáló koldusok, akik közben olyan hangosan, olyan borzalmasan óbégatnak, hogy libabőrös lesz tőle az ember. Végül különféle átjárókon és árkádon keresztül kijutok a folyóig nyúló lépcsők tetejére. Jóllehet még alig pirkad, a lépcsőket már hívők ezrei népesítik be. A mozgékonyabbak előretolakszanak, nem tudni, hová és minek. Mások lótuszülésben nyújtogatják kezüket az ég felé. Legalul azok vannak, akik a megtisztulási szertartást végzik – a folyóba gázolnak, fejüket időnként egy pillanatra a vízbe merítik. Látom, amint egy család a kövér, puha húsú nagymamának segít a megtisztulásban. A nagymama nem tud úszni, s ahogy bemegey a folyóba, mindjárt el is merül. A család utánaveti magát, hogy kihúzzák a mélyből. Az asszony kapkodja a levegőt, amennyit csak bír, de elengedik, és újra lemerül a mélybe. Látom kidülledő szemét, riadt arcát. Megint elmerül, megint keresik őt a folyóban, se élő, se holt, amikor kihúzzák. Az egész rituálé kínzásnak látszik, de a nagymama ellenkezés nélkül, sőt inkább extázisban túri a szertartást.

Az itt szélesen, lustán hömpölygő Gangesz túloldalán fahasábokból rakott máglyák sorakoznak, amelyeken tízesével, százasával égetik a holttesteket. Akit érdekel, pár rúpiáért átviszik csónakon ahhoz a gigantikus, szabadtéri krematóriumhoz. A máglyák körül félmeztelen, kormos férfiak forgolódnak, és szép számmal fiatal fiúk is, akik hosszú rudakkal igazgatják a fahasábokat, hogy jobb legyen a huzat, gyorsabban menjen az égetés, mert a holttestek sora nem akar véget érni, hosszú a várakozás. A segédkező férfiak időnként összekotorják a még izzó hamut, és a folyóba tolják. Ilyenkor szürke por lepi el a hullámok tetejét, de csakhamar felolvad a vízben, eltűnik.

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög-perzsa háború* című könyvből valók.)

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Az alább következő lapokat – némi képzavarral – *rendhagyó rendkeresésnek* is nevezhetném. Már is megmagyarázom, miről van szó.

Jelenleg használatban lévő jegyzetfüzetem lassacskán betelik. Az előrelátás erényét gyakorlandó vallatóra fogtam kisházbeli ingóságaim alig átlátható tömkelegét, hátha ráakadnék egy vagy két üres füzetre. Miért nem futok át inkább a boltba? – kezdezhetné bárki, hisz ott keresgélés nélkül is olcsón hozzá lehet jutni efféle portékához. Az igaz, csakhogy én az iskolásokénál tartósabb, keményebb fedelű füzetekben reménykedtem, s emlékezetem szerint az idők során beszerzettekből kell hogy legyen még valahol. Úgy is volt: öreg íróasztalom egyik szorulás fiókja alján kettőnél többre is rátaláltam. Hozom be örömmel mindet – egy darabig most nem lesz gondom ilyesmire –, s ahogy az egyiket figyelmesebben végigpörgetem, réges-rég megkezdett, majd félbehagyott jegyzeteimre bukkanok az elején. Első gondolatom az, hogy eltávolítom a teleírt lapokat: hadd kezdjem tisztán. Ám aztán beleolvastván megmásítom a szándékomat: maradjanak csak ott, ahol vannak. Idemácsolok valamennyit belőlük, s aztán majd eldől: vajon érdemes volt-e? (A nevek némelyikének itt csupán kezdőbetűit tüntetem föl.)

*

1978. február 6.

Ma eltemettük Nagy Lászlót. Mától fogva más idők kezdődnek. Zám Tibor vitt föl bennünket a Trabantjával Kecskemétről a Farkasréti temetőbe. A temetőkapun belül – nemrég érkezhettek – András, Margit meg Kósa Feri jön elibénk. András nyomban közli: nem beszélhetek a koporsónál, B. Z. amúgy is ingatag helyzetét veszélyeztetném. Nem lepődöm meg ezen a fejleményen, s minthogy nem a magam sorsa forog kockán, így ellenvetésem sincs.

Odaballagunk a ravatalozóba. Igen: ott fekszik. Szája összezárva, hunyt szeme megapadva. Mondanám: mintha mély álomba merült volna. De hát – láttam én már halottat azelőtt is...

*

Mindez, amit ide eddig leírtam, befejezhetetlen – fűzöm hozzá most, csaknem tizenkét évvel ama temetés után: 1990. január 10-én. Legkisebbik lányunk akkor

még meg sem született, anyja méhében jött el velünk a Farkasrétre. Akárcsak Nagy László egyetlen leányunokája. Ma már kiskamasz mindkettő. Mi minden történt azóta, s hányan távoztak – jobbára időnap előtt! A közeli barátok közül legutóbb épp Ratkó Jóska.

Nagyot fordult az idő kereke is. Itt: Kelet-Közép-Európában kiváltképp. Pattognak-hullnak szétfele a csatlós lovak béklyói, a marxi-lenini kísérlet – *kísérlet járja be Európát* – szemlátomást kudarcot vallott. Vészjóslóan recsegnek-ropognak a Birodalom vasabroncsai. A Finn-öböltől az Amur torkolatáig mozog az egész, főként a Baltikumban s a Kaukázuson túl – egyelőre. Csak reánk ne zuhanjon valamely kilazult gerenda vagy akár szarufa ebből az elavultában is félelmetes méretű tákolmányból. Aggódok ott élő barátaimért is.

Románia, Erdély: remény és szorongás forrása egyszerre. Vajon hatalomba s bírói székre ülhet-e a józan jóakarát?

Ma: KGST-ülés Szófiában. Lazítási, elszakadási próbálkozások (Németh M., csehszlovák küldöttség). A szovjet fél energiamegvonást helyez kilátásba, ha kibújunk a szorosan ölelő karok közül.

*

Újabb hír a barguzini csontvázról: a morfológiai jellegzetességek arra engednek következtetni, hogy egy fiatalon elhunyt – valószínűleg zsidó – nő tetemeit bolygatták elő a fagyos burját föld mélyéből. De hát épelméjű és tiszta szándékú ember hogyan is hihetne egy Petroviccsá visszazslávosodott, oroszul verselgető, ráadásul széles medencecsontú, ringó járású, csekély agykoponyatérfogatú Petőfi legendájában? Efféle hiedelmeket csak olyasvalaki gerjeszthet s terjeszthet, aki a szenzációt s a gyorsan megszerzett hírnevet kívánatosabbnak tartja a szikár tényeknél.

*

Néhány napja merő agytornából ujjur fordítással próbálkozom. (*Ujjur heliq csöcsekliri* – azaz: ujjur népmesék –, Almuta, 1977.) A rendelkezésemre álló szótár eléggé soványka, az ujjur nyelv grammatikája is – főleg hangtani változások tekintetében – eltér az eddig tanulmányozott török nyelvekétől, ráadásul az ujjur teli van idegen: arab, de még inkább iráni eredetű szavakkal, ám egy kis odafigyeléssel egyre otthonosabban lehet mozogni ebben a nyelvben is. A szabályos eltérések munka közben megvilágosodnak, a jóval gazdagabb kirgiz, baskir, török stb. szótárak segítségével történő aprólékos összehasonlítás pedig rávilágít számos ismeretlen szó értelmére. Sok minden kikövetkeztethető a szövegkörnyezet révén is. Jókedvvel folytatott küszködéseim-bogarászásaim közepette ismét eszembe jut Kiszely nagyhangú kijelentése a kelet-turkesztáni ujjurokkal való találkozásáról: „Törökül szólunk hozzájuk, nem értették, magyarul – megértették.” Eszébe sem jut a jeles férfiúnak, hogy egyszer valaki rápirít: „Hazudsz, öreg!”

*

Anyagi gondjainknak, az örökös pénzhiánynak is van lelki – hogy úgy mondjam: mentális – haszna: lehet örülni legalább annak, hogy bár az áremeléseket

(tartalékok felvásárlásával) ideig-óráig sem tudtuk kivédeni, kamaránk még sincs élelem híján. El lehet hát gondolkozni rajta: van-e értelme a holnap felőli aggodalomnak? Az erről szóló evangéliumi példázat eddig még mindannyiszor igaznak bizonyult, s nincs okom attól tartani, hogy ezután érvényét veszti. Magamért hát minek aggódjam?

No persze: másokért – az más.

*

(Ismét kezembe vettem Theodora Kroeber könyvét: *Ishi, az utolsó vadember*. Elszomorít s egyben fölemel.)

*

Választmányi ülés volt ma az Írószövetségben. Titkárválasztás, egyéb ügyek. A *Magyar Napló* új főszerkesztője Reményi J. T.

Biztató fejemény: ötvenhatos verseim kötete – *Csöndország* – talán dűlő-re jut.

Rég írtam verset: kicsit úgy érzem, hiába élek.

*

A megyei tanács elnöke s a műv. oszt. vezetője ma délután a *Forrásnál*. A lap sorsa – úgy tűnik – egyelőre biztonságban van.

*

Mind nagyobb viszolygással figyelem s veszem tudomásul a közélet tisztátalan kavargását. A személyes és csoportérdekek sakálküzdelmétől – történjenek azok párt- avagy egyházi színek alatt – csak hányingerem támad, a vak indulatoktól pedig elborzadok.

Mindennapos kérdés mostanában: mi lesz a Nagy Birodalommal, s az ott történő-alakuló dolgok miképpen szólnak bele a mi sorsunk s jövőnk esélyeibe. Gondolok itt természetesen a hazai folyamatok jó vagy rossz alakulására (szabadulás egyfelől, piacvesztés másfelől), de sokkalta inkább Kárpátaljára, az ott élő magyarokra.

Magyar–román kapcsolatok: a remény halvány jelei. Tárgyalások Bukarestben. Még a romániai események kezdetekor kimondtam, most le is írom: ha e két nép viszonya emberiesül, megtanulok románul – legalább alapfokon.

*

Az öregedés jele? – Az érzelmileg szívemig ható dolgok többnyire megkönynyeztetnek; az öröm talán még inkább, mint a keserűség. Furcsa.

*

Továbbra is fordítom az ujjur népmeséket. Már vagy másfél tucatnyinak kész a nyersfordítása.

S mint már annyiszor, most is mardos a lélek: életem egyik legnagyobb mulasztása, hogy nem kezdtem el idejekorán, módszeresen és következetesen nyelveket tanulni. Ma már tudnék vagy tizenöt-húszat.

*

A Szovjetunió széthullása lassacskán (?) irányíthatatlanná válik. Gorbacsov nem tudja kézben tartani a folyamatokat. Azt hiszem, más sem tudná: itt már nagyobb erők működnek. Baltikum, Moldova, a Kaukázus, Közép-Ázsia – szinte átfoghatatlanul hatalmas terület, igen eltérő gazdasági szerkezettel és fejlettséggel, más-más nyelvvvel, valamint vallási-kulturális hagyományokkal. Kész csoda, hogy eddig is eltartott a kényszerű együttélés. Ukrajna törzslakossága vallásában azonos ugyan Oroszországgal, nyelvileg sem áll messzi tőle, függetlenségi törekvései azonban nem újkeletűek, ráadásul sokan is vannak – 45 millió! –, s ne feledjük: szláv a szlávot is meggyűlölheti, ha okot érez rá. (Lásd a Balkánt.)

*

A Megyei Művészeti Tanács alakuló ülésén T. G. K. izgága, indulatos, személyeskedő kirohanása a *Forrás* ellen M. F. alkalmazása miatt:

– Miért kellett Újvidékről idehozni egy embert a *Forráshoz*? Lenne itt is jócskán arra érdemes irodalmár!

– Például?

– Például én!... Na persze, nálam vannak jobbak is – tette hozzá szerényen.

Román hivatalos szervek tiltakoztak Mitterand minapi kijelentése miatt, miszerint Magyarország az első világháború után területének kétharmadát elvesztette. Szerintük ez egészen másképp történt. (Nem részletezem.) Úgy látszik, van még épp elég akadálya az őszinte közeledésnek.

„Ne szálljon a hited magasán, mint a madár, s nem fog a porban csúszni, mint a féreg.” (Példabeszédek.) Az Írás igaza nap mint nap bebizonyosodik: egyelőre csupán szívmagasságban verdes a hit, akár egy veréb, de még onnét is gyakorta leszáll fürödni a porba.

*

Kül- és belpolitikában, hazai közéletben sok-sok tisztátalan esemény. Ezek közepette szinte röstellek leírni ide egy aprócska örömhírt, annyira jelentéktelen s magánjellegű: többnapos lappangás után váratlanul előkerült elveszettnek hitt aranyhöröcsögünk. Dióért mentem le a kamarába, s ahogy oldalra pillantok, az üres nagy babtartó cserépfazék alján ott kucorog szegényke csapzottan, soványan, legyengülve. Fölviszem a helyére, enni adok neki – elfogadja. Minden jel szerint egészséges, a tartós koplalás okozta erőtlenségen kívül semmi baja. Miután sietve falatozik egy sort, gondosan, alaposan megmosakszik, majd az üvegkalitka sarkában, a száraz faforgács közt megágyaz magának, végül összegömbölyödve mély álomba merül.

Megnyugszunk mindannyian.

*

Nagy bajok vannak készülöben a Birodalom peremvidékein. Ezekből okvetlenül ki kell maradnunk, elhagyván nemcsak a hajót, de a kikötőt is. (Kompország?) Mindenesetre: katonáik menjenek szépen haza mielőbb.

*

Nagy László szobrának avatása egykori lakásuk előtt, lenn a parkban (Árpád fejedelem útja 56.). Szép, tiszta portré, Vígh Tamás munkája. A kisebbik posz-

tamensen bronzból kiöntve ott a jól ismert, gömbölyű fejű bot is. Élő énekszó, zene: Muzsikásék, Berecz András. Hangszalagról László is megszólalt. Rab Zsuzsa mellettem álltában sűgva megkérdezte:

– Hány éve is halt meg Lacika? Öt vagy hat éve?

– Tizenkettő – sűgom vissza neki. – Akkor is a Ló éve volt, az van most is.

Bizony: már tizenkettő, sóhajtok immár magamban idehaza, a keleti kalendárium is megtett egy teljes fordulót azóta.

Bosszantó folyton ezt hallanom: *Zárkózzunk föl Európához!* (Főként azok szájából, akik mind a lemaradásnak, mind pedig a felzárkózásnak a haszonlesői voltak, illetve lettek.) Elegem van a jelszová üresített biztatásokból. Egyáltalán: mindenféle jelszóból már régóta elegem van. Én ezeregyszáz év óta itt lakom Európában. Ám azt is tudom, hol van Ázsia és milyen. Senki ne próbálja hát bebeszélni nekem, hogy itt negyven éven át egy tőlem idegen, ázsiai kultúrát akartak erőszakkal meghonosítani. Igaz: tőlem idegen volt, de nem *ázsiai*. És nem kultúra. Amit évtizedek során rám erőltettek, annak Európában erednek a gyökerei, akárcsak a fasizmusé. Még akkor is, ha kiteljesedését a két kontinensre kiterjedő bolsevizmus büntetőtáboraiiban, a kínai kulturális forradalom rémuralmában vagy a vörös kmerek ördögi tökélyre vitt népirtásában szemlélhetjük. Vegyük hát tudomásul végre, hogy ez a *valami* az ázsiai kultúrákat is éppúgy meggyalázta s megnyomorította, mint az európaiat, hisz lényege a kultúraellenességben rejlik, s ha uralma alatt nem hunyt ki mégsem a *szellem napvilága*, az nem az ő érdeme, hanem a világoosság konokul eltökélt, s ha kell, áldozatkész hordozóié s ébrentartóié.

Vessük el hát eszköztárunkból az egyszerűsítéseket. A fogalmakat pedig ne maszatoljuk össze.

*

Rokonságbeli halálesetből eredő örökség-pénz folytán (a részleteket nem taglalom) váratlanul lett egy Trabantunk. Meg kell tanulnom autót vezetni. Mi mást tehetnék? – Megtanulok. (Ámbár egy ízem se kívánja.)

*

Hajnali rémálom: hamuszürke macskánkat, az egykori kis kandúrt egy *galamb* (!) csaknem halálra szipolyozta. Nyaki erét fölcsípve szívta a vérét, szája körül a húsát, bőrét csipdeste, majd egy másik eréből is vért szívott, akár a kazak mesék vérszomjas boszorkánya, a *zsalmauz kempir*. A jelenet rémséges voltát csak tetézte, hogy én meg hagytam, sőt a vége felé már-már abban bizakodtam, hogy belepusztul szegény macska, hisz – gondoltam – ezek után úgysem lesz már többé egészséges. Később a macska magához tért. Előbb nyöszörögve nyávogott, majd – mintha mi sem történt volna – mosakodni kezdett, s én azzal a tudattal ébredtem föl, hogy biztos megmarad.

*

Az utóbbi napok haláleseteiből: Borsos Miklós és Sziveri János, Borsos Miklós halálát – mi mást tehettem volna? – tudomásul vettem. Sziveri Jancsié – bár nem ért váratlanul – mélyen megrendített.

Most csend van, szinte zűg tőle a fejem.

*

Betoppant Galánfi András barátom Hajdúszoboszlóról. A kis haza egyik legkiválóbb fafaragója. Fa-, illetve faragásügyben érkezett Kecskemétre is. Közben újságolja: Sinka- meg Reményik-versműsorra készül. (Az ám: versmondónak sem utolsó.) Délután meghallgatom: szépen, természetesen, megjátszatlan érzelmekkel mondja. Jó hallani.

*

(Én meg tanulom a KRESZ-t.)

*

Este a tévében: Székely János. Ragyogó elme. (Kár, hogy a műsor elejét elszalasztottam.) A tömegkultúráról beszél. Kifejti: az valójában nem kultúra, hanem manipulációs eszköz, ugyanis a tömeget nem szervezi közösséggé, s nem tanítja meg rá, mi a jó, mi a rossz. Hogy az igazi kultúra létrejöhessen, ahhoz kell egy közösség, amely megteremti. (Magamban hozzáteszem: a tömegkultúrát kívülről adagolják a fogyasztóknak, s nagyjából annyi köze van az igazihhoz, mint a csalóka ízekkel elbolondított ropogtatni- vagy szopogatnivalóknak az anyatejhez.) De térjünk vissza Székely Jánoshoz: a nyílt diktatúra s az ún. polgári demokrácia között – mondja – csupán stílusbeli eltérés van. Ami a diktatúrában erőszakkal s kendőzetlen nyíltsággal megtörténik – vagyis a hatalom megszerzése („Kitől? – Hát az emberektől.”) –, az végbemegy a polgári demokráciában is, csak más eszközökkel s másféle stílusban, a különféle politikai csoportok – pártok, mozgalmak stb. – megegyezése révén. Ám a cél itt is a – jóllehet megosztott – hatalom birtoklása, megszerzése. („Kitől? – Az emberektől.”) (Persze azért mégsem mindegy, szólok közbe csendesesen, hogy a hatalmat milyen stílusban szerzik meg tőlem. *Le style est homme*, mondják a franciák. Azaz: A stílus maga az ember. S minden bizonnyal igazuk lehet. Ám ezt Székely János is tudja. Folytassuk azonban az ő gondolataival.) Egyik eszmerendszer szüli a másikat – pl. a racionalizálódó kereszténység az ateizmust –, s mindegyik alkalmas eszköz rá, hogy a mindenkori hatalom vagy a hatalomra törők felhasználják, kihasználják (s visszaéljenek vele – fűzöm hozzá megint). Rousseau *contract social* („társadalmi szerződés”) elmélete – magányos ember > társulás > társadalom – egy nagy marhaság, véli Székely, hisz az ember már kezdettől fogva falkalény volt; csakhogy Rousseau eszméi épp kapóra jöttek az adott történelmi helyzetben. „Azért lakom itt a börtön mellett – folytatja –, hogy el ne feledkezzem róla, hol élek s mikor élek.” Még a diktatúráról: „A meztelen, leplezetlen diktatúrának az az előnye, hogy tisztán hozza a helyzeteket.”

*

Ma két csecsemőgyilkosságról adott hírt a rádió: egyikről reggel, a másikkal délután.

*

Leninvárosi kortesútja során Grósz Károlyt inzultusok érték. „Nem akarjuk se látni, se hallani Grósz Károlyt! Nem akarjuk se látni, se hallani azokat, akik

tönkretették az országot!” Mintegy kétszáz fős tömeg vette körül, kiabáltak vele, lökdösték, leköpdösték, kocsiját megrugdosták. G. K. az MDF helyi szervezetét följelentette a tüntetés megszervezése miatt.

Harmadnap reggel hallom a rádióban: G. K. újfasiszta provokációnak minősítette a Leninvárosban vele történeteket, amelyek – úgymond – emlékeztettek az 1956. október 23-án kezdődő ellenforradalomra, így napjainkban békés átmenetről beszélni tömény népbufitás.

*

Másik hír: két napja egy szovjet katona megrugdosott egy tizenöt éves fiút. Az a társával együtt az úttesten sétált, amidőn megjelent a szovjet katonákat szállító autóbusz. A fiúk félreugrottak előle, s közben az öklüket rázták, mire a busz úzóbe vette őket. Egyikük elesett, a busz lefékezett, kiugrott belőle egy katona, s úgy összerugdalta a földön fekvő fiút, hogy annak vérátömlesztést kellett adni s veseműtétet kellett végrehajtani rajta. A katona ellen eljárás indult. Sashalmon történt az eset, egy gyér forgalmú úton.

*

Mára virradóra különös, sőt furcsa álom: feleségemmel együtt valahol Közép-Ázsiában találjuk magunkat. Elutazáshoz készülődve más útitársakkal együtt gyalogszerrel bandukolunk a repülőtér felé. Kirgizisztán vagy talán Tádzsikisztán határvidéke lehet, ám a valóságtól merőben eltérőleg igencsak alföldi a táj. „Van itt egy telek eladó tanyával, mondja a feleségem – nézzük meg” Letérünk balra egy dűlőúton, s pár száz méter után egy jókora tanyához érkezünk. Fák, szántóföld, kert, eléggé elhanyagolt állapotban. Alkonyi idő. Benn a tanyában idős orosz emberek. „Épp ide kellett jönnünk – gondolom magamban –, ezeket meg fogják itt támadni.” Oroszul, de elég nehézkesen, akadozva szóba elegyedek velük. A homályos helyiség egyik sarkában kis dobozfélékben pelyhes pici csibék. Simogatom őket. Az egyik öreg bábuska hamisítatlan tiszántúli kiejtéssel, magyarul megszólal: „Ugyi milyen ídes kiscsirkék?” Kiskutya is van. Meg egy macska, betakarva. „Koska agyiválszjá”, mondom hibás oroszossággal, helytelenül a betakaró macskára. Betakarózni ugyanis nem *agyivátyszjá* – azaz: felöltözni –, hanem *ukrivátyszjá*. Továbbá: a macska nőnemű lévén a múlt idejű igét is nőneműleg kell ragozni. A mondat tehát így hangzik helyesen: Koska ukriválász. Mire azonban mindezt helyreigazítottam – talán az álombeli szellemi erőfeszítéstől – szétfoszlott a jelenet, s eljött az ébredés pillanata.

*

Néhány napja – el ne feledjem – levél érkezett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem rektorától, dr. Daróczy Zoltántól. (Emlékezetem szerint valaha ő is a Fazekasba járt, mint én, de egy vagy két osztállyal lennebb.) Az Egyetemi Tanács elhatárolja magát az egykori törvénytársaságtól, a velem történetekért őszinte sajnálkozását fejezi ki, egyben hatályon kívül helyezi a jogelőd által hozott elmarasztaló döntéseket és felruház az egyetem egykori hallgatóit megillető jogokkal.

Kissé borús belenyugvással veszem tudomásul e kései örömhírt. Eltávolításom miatt soha egyetlen percig sem neheztem arra a hajdani Egyetemre, kiváltképp nem a sorsomat hosszú évekre eldöntő határozatot kénytelenségből aláíró professzorunkra, a kedves emlékű Kálmán Bélára. A hatalom kiszolgáltatottjaiként akkor ők mást nem tehetek. Ha tehetek volna, tettek volna.

Kár, hogy időközben odalett az ifjúságunk, s most – hosszan avagy futólag – eltűnődhetek rajta: vajon mihez kezdhetnék ajándékul visszkapott hallgatói jogaimmal.

Annak mindenesetre örvendek, hogy a kissé hosszúra nyúlt történet végére e határozat jóvoltából, nem pedig halálom révén került oda a pont.

*

Tegnap híret vettem, hogy megszűnik az Európa Könyvkiadó szép sorozata, a Népek Meséi. Szíven ütött a hír. Tavaly náluk jelent meg, e sorozat legutóbbi darabjaként az általam lefordított kirgiz népmesék kötete (*Szürke héja* címmel, Nagy András szép, hiteles rajzaival), nemrég láttam neki az ujjur népmeséknek, ezeket is ebbe a sorozatba szántam volna, így azonban hol s ki lesz rá a vevő? Mindenesetre írok Osztovíts Leventének, hátha még nincs veszve minden.

*

A Vásárhelyi Pál Iskola kopjafát szeretne faragtatni velem a névadó emlékére. Munkám költségeihez a Vízművek igazgatója is hozzájárul. Kécskén, a Tiszapart közelében állítanák fel. A munkát elvállalom.

*

Napok óta szeles az idő, ma pedig amúgy istenigazából rázendített. Lakásunk a bezárt ajtókon-ablakokon át is teleszállt porral. Kinn a porfelleg édig ér. Az országos tűzoltóparancsnokság rádióba beolvasott közleménye szerint Győr térségéből Kecskemét felé nagy szélvihar közeledik, 150–300 km/óra sebességű szellőkésekkel.

Más. Délben érkezik egy levél a MEGAMORV-tól. (Honnan tudják a címet?...). A borítékban két lap: 1. M. F. kortescédulája. Egyik oldaláról Petőfi arcma tért reám, a másikon maga M. F. Hol a határa az ízléstelenségnek? 2. Meghívó egy találkozóra M. F.-fel. A színhely: Ohio, USA. Enyhe hányinger környékez (nem a szellőkésektől). M. F. + K. I. – lám, meglelte zsák a foltját.

*

A Néppárt választási listáján ott látom K. I. nevét.
Magasba emeli a szél a pelyvát.

*

Ma húszéves Péter. Arany Jánossal egy napon született a legkisebb fiú. Ez jó közelség; hátha jót is hoz majd valaha.

*

(Sok a gond, a tennivaló. Tanya, kert. A kopjafa. Fordítani is kellene. Meg persze: írni.)

*

Meghozta a postás Osztovíts Levente válaszelevelét: a Népek Meséinek valóban vége szakad. Nem kifizetődő. Sőhajtva fordítgatom tovább az ujjur népmeséket.

Este KRESZ-tanfolyam.

Délelőtt betoppant Anyám Debrecenből, mint mindig: teli táskával, szatyorral. Kevéske szusszanás után nekifogott töltött káposztát készíteni. Hazajött Ádám is.

Kéziratokat olvasok, leveleket írok, majd a kopjafát faragom.

Egyébként: kavarog a világ szennye, a rongyemberek bizonyos fajtáinak feljött a csillaga mostanában. Velük küszködni, versengeni nem tudok, s nem akarok. (Ugyan kivel is tudnék?)

Almos vagyok, fáradt vagyok, fuldoklok a gondjaimban.

*

Csaknem egész álló nap a kopjafát faragtam. Jókorá darab akácrőnk, ráadásul igen kemény, lassan lehet haladni vele.

Este: tanfolyam. Anyám a gyorssal hazautazott.

*

Ismét egy furcsa álom: repültem. Valami cipőfélét szorítottam két kézzel magamhoz, úgy lebegtem ide-oda különböző magasságokban egy város széles utcája fölött, erre-arra sodort a légáramlat. A legkülönösebb az volt, hogy egészen természetesnek tűnt a dolog: mintha bármikor meg tudnám tenni, illetve megtörténhetne velem.

*

Noha a lengyelek szoronganak s az oroszok berzenkednek miatta, Németország újraegyesítése most már biztosra vehető.

Gorbacsov azon igyekszik, hogy fékezze, késleltesse a Birodalom egyre inkább felgyorsuló bomlási folyamatait. Legújabbán a litvánokkal akarják – akarnák – megfizettetni a korábbi esztendőök ottani beruházásait. Tehetnek azonban bármit: a folyamat megállíthatatlan, ezt ma már a vak is láthatja. (Kérdés, hogy a kancsal vagy a félszemű vajon látja-é...)

Este a Panorámában riasztó képek a romániai tömegek magyarelles megnyilvánulásairól. A jelek szerint, sajnos, nem kell románul megtanulnom...

*

Iszonyatos események Marosvásárhelyen. A felbőszített tömegek – a környékbeli román falvak tervszerűen leitatott s külön gépjárművekkal a helyszínre szállított lakosai – megrohanták az RMDSZ marosvásárhelyi székházát, törtek-zúztak, pusztítottak, egyebek közt Sütő Andrást is igen megverték. Szemsérüléssel, koponya-, bordatöréssel, darabokra törött karral került kórházba, miután sikerült nagy nehezen kimenteni a megvadult csőcselék karmai közül.

*

Ma végire jutottam a kopjafafaragásnak, délután pedig sikeres vizsgát tettem gkv-elméletből. (Elég sokan megbuktak.) Vasárnap már vezetési gyakorlat lesz.

*

Mongóliai születésű, battonyai illetőségű, vegyészként az újpesti bőrgyárban dolgozó kazak ismerősöm igen érdekes fénymásolt anyagot hozott Kazakisztánból: a Nevada-Szemipalatyinszk Antinukleáris Mozgalom dokumentumait, tények, adatok sorát a szovjet nukleáris kísérletek okozta elképesztő méretű természet- és emberkárosításokról. Ezekről mind ez ideig édeskeveset, jószerivel semmit nem tudtunk, ám az adatok alapján joggal s okkal jelenthette ki a mozgalom egyik kazak munkatársa: „A mi népünk ellen negyven év óta egy hadüzenet nélküli nukleáris háború folyik.”

*

(Április 4.)

Ma 16–18 között vezetési gyakorlat. Egyelőre nehéz elképzelnem, hogy néhány hét múlva önállóan fogok autót vezetni.

Egyébként: 45 esztendő óta ma volt az első április 4., amikor nem kellett megünnepelnünk a „felszabadulás”-t. (A tegnap bemutatott dokumentumfilm – *Málenkij robot* – különben eléggé bizarr bevezető lett volna az ünnephez...)

*

Este héttől ismét vezetési gyakorlat. Cudarul megy. Pontosabban: sehogy. Lábaimmal összeviszsa kalimpálok, hosszú másodperceket késlekedem minden művelettel, nem vagyok tisztában a sebességváltó különböző állásainak jelentőségével, a kormányt erőszakosan rángatom, kuplungra-gázra – akárha falábam volna – összehangolatlanul taposok, általánosságban szólva: *nem érzem* a kocsit. Egyszóval: szar az egész.

Ráadásul a világ – s főleg a szomszédság – hírei sem épp vigasztalók.

*

Koltai G. válaszolt érdeklődő levelemre: a Szabad Tér Kiadó – anyagi okok miatt – mégsem meri vállalni verseskönyvem kiadását. Hát így állunk: korábban a politika emelt akadályokat, most meg a pénz. Bocsánat: a PÉNZ. A debreceni Csokonai Kiadó – némi hezitálás után – úgyszintén elhárította ajánlatomat. Szülővárosom kiadójától kiváltképp jólesett a visszautasítás. Nem is kaphattam volna kedvesebb ajándékot a Költészet Napjára.

*

Reggel hétre kikerekeztünk Petivel a Homokbánya melletti szovjet laktanyához. Előzetes megbeszélés szerint már ott időzött a közeli kis liget fái közt négy sorkatona. Csupa ázsiai arc: egyikük pamiri típusú, a másik három inkább mongoloid-turanid. „Ők azok?” – kérdem a fiamtól. – „Ők.” Közelebb lépkedünk hozzájuk, megüti fületem az ismerős hangzású beszéd. Elképednek, amikor kazakul rájuk köszönök. Kiderül: hárman – Szerszen, Makmut, Toktaszin – kazakok, a negyedik özbeg. Ez utóbbi Buharából (az ő nevét, sajnos, nem jegyeztem meg), a kazakok pedig Uszty-Kamenogorszkból, Szemipalatyinszktól keletre még vagy kétszáz s egynéhány kilométernyire. Elég nyomorúságos hely, kevés esélyük van a hosszú életre. Tudomásuk szerint még fél évig itt lesznek

Magyarországon. Megállapodunk velük, hogy hétfőn visszajövünk, s addigra ők beszerzik a megrendelt holmikát: hátizsákot, ingeket, nadrágokat – effélét. „Ofiszerler bilbeszin” – figyelmeztetnek orosz helyett immár anyanyelvükön – azaz: tisztak meg ne tudják –, mert különben – s kézzel-lábbal mutogatva szemléltetik, hogy fogdába vágják őket.

*

(Húsvét vasárnapja)

Reggel nem húsvétozunk: hiányos még a család. Kitrabantozunk a zsidpiacra – Eszter a sofőr –, s veszünk Borsinak két kislibát, darabonként 100 forintért. Pelyhesek, aranyosak. Magamnak: egy baltát (180 Ft), 3 vésőt (összesen 200 Ft) meg két fogót (40+40).

(Hétfő)

Reggel Petivel a laktanyához karikázunk, de a kazak fiúk sehol nincsenek. (Lebuktak volna?...) Így aztán Trabanttal ki a tanyára (természetesen ismét Eszter vezet), s a húsvéti öntözéssel a kertet tiszteljük meg.

*

Kedd du.: szerkesztőség. T. G. K. tisztátalan indulattal telített cikke a *Bácskapocs*ban. Bosszantó, vagy inkább elszomorító, de azt hiszem, neki a rosszabb: belül, legbelül hordozhat valami nem oda valót.

*

Késő délután Petivel meg két barátjával kikocsizunk a laktanyához. Sikerül venni egy sátrat (2000 Ft), két kis sátorlapot (pláscs-palátka, 200–200 Ft) meg egy teljesen új katonai gyakorlóruhát (250 Ft). A leghosszabbik sátorrúd nem fér be a Trabantba, tetőcsomagtartó nincs, így hát elrejtjük a közelben egy gallyrakás alá. Vehetnék még benzint, igen olcsón – 3000 forintért – vállról indítható páncéltörő rakétát, egy örmény tiszt pedig maroklőfegyvert kínál 6000 Ft ellenében, de biztosan engedne belőle komoly vásárlási szándék esetén. Pénzünk s hadászati terveink nem lévén, lemondunk az üzletről. A laktanya egésze a tiszt lakásokkal együtt rémségesen lepusztult állapotban van. Csakugyan jó lesz, ha végre – és végleg – hazamennek tőlünk: túl sokáig tartott ez az *ideiglenesség*. Kérdés, nagy kérdés: vajon mihez kezdenek majd *ott* ennyi fölöslegessé vált katonával:

*

Napjaim nagy részét tavasz kezdete óta a tanyán töltöm. Dolgozom: a munkának sosem érni a végére. Szemem s lelkem örömeül szolgál, hogy madarakat látok: most épp cinkét az egyik meggyfán, tövisszúró gébicset a közeli akácokon. Rengeteg a tücsök, egész nap cirpegve muzsikálnak. Egyet fogtam is a tanyaudvaron. Gondoltam, hazaviszem, de aztán megsajnáltam, s leraktam egy lyuk szájához. Csodálkozva figyeltem: nem bújít, nem menekült el.

*

(Május 1., kedd)

Délután a tanyakerítés réseit tűzködöm frissen nyesett akácgallyakkal. Elég szúrósak. Egerészölyvet, rétihéját látok, alkonyattájt hazafelé jövet pedig két karvalyt.

Este a tévében: Gelu Panteanu meg a dalai láma, továbbá Göncz Árpád, az SZDSZ-adta elnök.

Moszkvában botrányba fullad a május elsejei felvonulás.

*

Délután Márti meg én „szétrajzottunk” anyák napja alkalmából: ő a háromkor induló gyorssal Kaposvárra utazott, én meg a szeged–miskolcival Debrecenbe. Egy-egy szép rózsaszín virágú cserepes begóniát vittünk Anyáinknak.

Másnap Debrecenben nagyvásár, a Füredi útról jobbra kifelé végig a Böszörményi úton. Sok-sok bővli, kevés igazi áru. Hol vannak már azok a régi nagyvásárok, a kézműves mesterek kiváló portékáival! Eltűntek, elsüllyedtek a gyerekkorral együtt. No, itt egy takaros késes sátor, közelebb lépdelek: a kecskeméti Polyáké. Vettem a vásárban egy kis csomag laskagomba-oltóanyagot, egy nagykárolyi asszonytól meg egy szőttes törülközőkendőt. A Füredi úttól az Agrártudományi Egyetemig tartó szakaszon egyébként – megszámláltam – hét *itt-a-piros-hol-a-piros* játékos koppasztotta a bamba népet.

Anyám – mint mindannyiszor – alaposan felmálházva bocsájtott útnak.

*

A ma reggeli vezetés sokkal jobban mert az eddigieknél, eleinte alig hibáztam. Még nyolc óra előtt, amikor az ATI irodája előtt várakoztam, arra járt Füzi Laci; átadta a könyvét.

Délután kerékpárral ki a tanyára. Elültettem az apámtól kapott huszonkilenc paradicsompalántát, majd öntöztem, kaszáltam, megjavítottam a kert alján kidőlt kerítést.

Este Márti is hazajött Kaposvárról.

*

Délelőtt: Eszter ballagása Cegléden. Anyám mégsem tudott eljönni. Apám is csak Ceglédig, a ballagás után nyomban utazott vissza Debrecenbe.

*

Bálint a tanyán, az egyik ól gerendájára tapasztva – a sötétben! – fölfedezett egy fecskefészket, benne fiókákkal. Magam is megérintettem csupasz, meleg kis testüket.

*

Nem utaztam el a fiúkkal – *Forrás* – Szegedre. Ástam, gereblyéztem, ültettem a tanyán. Volt egy kis zápor, ezalatt azt figyeltem, mint hordja a cinege az ott-hagyott, roncs motorkerékpár tankjába fiókáinak az ennivalót. Két-három percenként fordult egyet, csőrében a – többnyire szárnyas – jó falattal. Biztonságos,

jó helyük van a picinyeinek, hozzájuk sem lehet férni, látni sem lehet őket, csak nyüzsgő-csipogó kis hangjuk hallatszik odabentről.

*

Délután: tanya. Kapálás, ültetés, öntözés.

Még a délelőtt folyamán beugrottam a *Forráshoz*. Ott találtam Szakolczay Lajost. Szemrehányást tett, amiért nem válaszoltam a levelére. Igaza van.

Ennyi volt a nap. Éjfél elmúlt. Reggel vezetek. Eszter pedig állat-egészségügyi gyakorlatból érettségizik.

*

Délelőtt hivatalos ügyek intézése a városban. (Enné meg a fene.) Délután: tanya. Láttam egy kis baglyot – talán macskabagoly volt? –, a padlásról röppent ki a déli oldalon, egy akácfára telepedett, ott egy aprócska madár – nem ismerem föl, miféle – azon nyomban rácsapott szitkozódva. Közeledtemre a bagoly alacsonyan szállva elrepült a szőlő felé.

*

Rendetlenség bennem, körülöttem. Éjjeli egy óra mindjárt.

*

Ma este eszembe jutott: vajon mi lehet Gondos Gyulával? Egy évfolyammal járt lennebb az egyetemen, mint mi. Ám ő el is végezte idejében. Nem úgy, mint én. Bizonyára hazakerült Kisvárdára tanítani. Költői tehetsége nem hagyott kétséget maga felől, egy-egy versrészletére még manapság, több mint harminc év múltán is emlékezem: „*Nézem az akácsoros mezőt, / honnét sok vad szél messzi hordott. / Itt-ott magányos, piros tetők, / szélben állnak messzi hegyormok.*” Költészet, igazi költészet ez a javából.

*

Reggel vezetési gyakorlat. Fáradt, kialvatlan vagyok, sokat hibázom.

Délután megjönnek Galánfiék. Este hétkor a Cifrapalotában – szégyenletesen gyér számú közönség előtt – András előbb levetíti a Gróf Czinege Jánosról szóló filmet, majd Sinka-verseket mond szépen, hitelesen. Találkozom Kő Palival, Kálmán Lajossal. (Lajos bácsi baleset után, két bottal. Még jó, hogy túlélte.)

Kései nyugvás, korai kelés, mint rendszerint.

*

Reggel 9-től 11-ig autóvezetés. Hátborzongató hibákat követek el; ha más tenné s rám volna bízva, én nem engedném volán mögé ülni.

Délután: szerkesztőség. Estefelé kerékpárral ki a tanyára, befejezem a krumpli töltögetését, öntözök, gyomlállok. Kilencre térek haza, későn – vagy már korán? – fekszem.

*

A félnyolcas busszal Pestre utazom: választmányi ülés. Belépvén az Írószövetség klubjába, kezelgetek a már ottlévőkkel. Egy természetes, szőke, szá-

momra ismeretlen fiatalember is ott üldögél, odalépek hozzá, kezét nyújtok, bemutatkozom. Ő is mormol valamit az orra alatt. Utóbb kiderül: G. Á. egyik testőre. Valaki újságolja: J. M. – Z. L. után – E. F. P.-t is oda szándékszik venni a Magvetőhöz. „KGB-alközpontot akar tán szervezni” – vélekedik valaki. Kiss Bence közli: Menyhért Jenő leszerződne a kötetemre. Talán mégis lesz valami a *Csöndország*ból? A lajosmizsei vonattal utazom haza, úgy érzem, sosem ér Kecskemétiig. Ádám itthon van, Julcsi is megjön, együtt az egész család.

*

Ma Mártival nagyot dolgoztunk a tanyán. Öntöztünk, gyomláltunk. Iszonyatosan ömlik a gaz a földből, de azért már van némi láttatja a munkánknak. Ha lesz (anyagilag) értelme, ha nem, jó ezt csinálni. Főként azért, mert idekint elviselhetőbb a világ. Egyébként a gondosan elvetett, kiegyelt s kigyomlált hónapos retekéből aligha jut számunkra: valami eszi (helyettünk is). Ez a vegyszermentes gazdálkodás ára. Én azonban nem akarok engedni a negyvennyolcból, így is elfogyasztunk – ha tetszik, ha nem – épp elég mérget. (Egyenes és képletes értelemben egyaránt.)

A környéken sokféle madár. Az eddig látottakon kívül: fácán, fogoly, fűrj (ez utóbbinak csak a hangját hallani), továbbá kuvik, szarka, szalakóta – más néven: kékcsóka –, pipiske, pinty, kerti rozsdafarkú, tarka harkály, búbos banka.

*

Márti reggel Pestre utazott, Kertész bácsi temetésére. (Kertész bácsi: Kádár János féltestvére, feleségem szüleinek régi ismerőse volt Kaposváron.)

Délután a szerkesztőségben vendégek: Szilágyi Pista Kolozsvárról, Sándor Iván Budapestről, valamint Lendvai Ildikó a Gondolat Kiadótól. A könyvheti megnyitónak csak a legvégére érek oda: öttől félhétig vezetnem kellett. A könyvesbolt kirakatában T. K.: „Az író köszönti az írókat.” Pirulok. (Helyette.)

*

(Június 2.)

Ma 46 éve éltem át az első bombázást Debrecenben. Az időjárás akkor nyugodtabb, melegebb volt.

Ma: földrengések, változások világszerte.

*

Ehhez egy szösszenet:

*Nyírbátor és Ullán-Bátor
között forr a béketábor.*

*

A *Magyar Napló*ban Szécsi Margit verse; a Poeta Politicust emlegeti benne, metsző pontossággal, nem épp jóváhagyólag.

*

Egész nap a tanyán vagyok. Ma kitelepítettük a kutyák után a baromfiakat is. Szemlátomást jól érzik magukat mindannyian. A két növendék liba, amikor az udvaron járok, a nyomomba szegődik, s ott totyog mindig utánam. (Egyébként a libák mindent olyan jóízűen, élvezettel tudnak csinálni: az evést, az ivást, a fürdést, a pihenést, az ürítést stb.)

*

Tegnap reggel Morgó kutyánk hazaszökött a gyerekek után. Mind a négy lábán csapzott, kastos volt a szőr, s fáradtan, lógó nyelvvel, de boldogan reménykedve jelent meg a kapuban. Nem volt szívünk megszidni, még csak megpirongatni sem. Este visszavittük kocsival, igen izgalmas volt számára az utazás.

Viharos éjszaka után későn kelek, már fenn jár a Nap.

*

A kerítést javítgatom, meggyet, szamócát szedek, újhagymát húzkodok föl az ágyásból, tépek egy jókora csokornyí illatos, zöld kaprot. Jó nap volt.

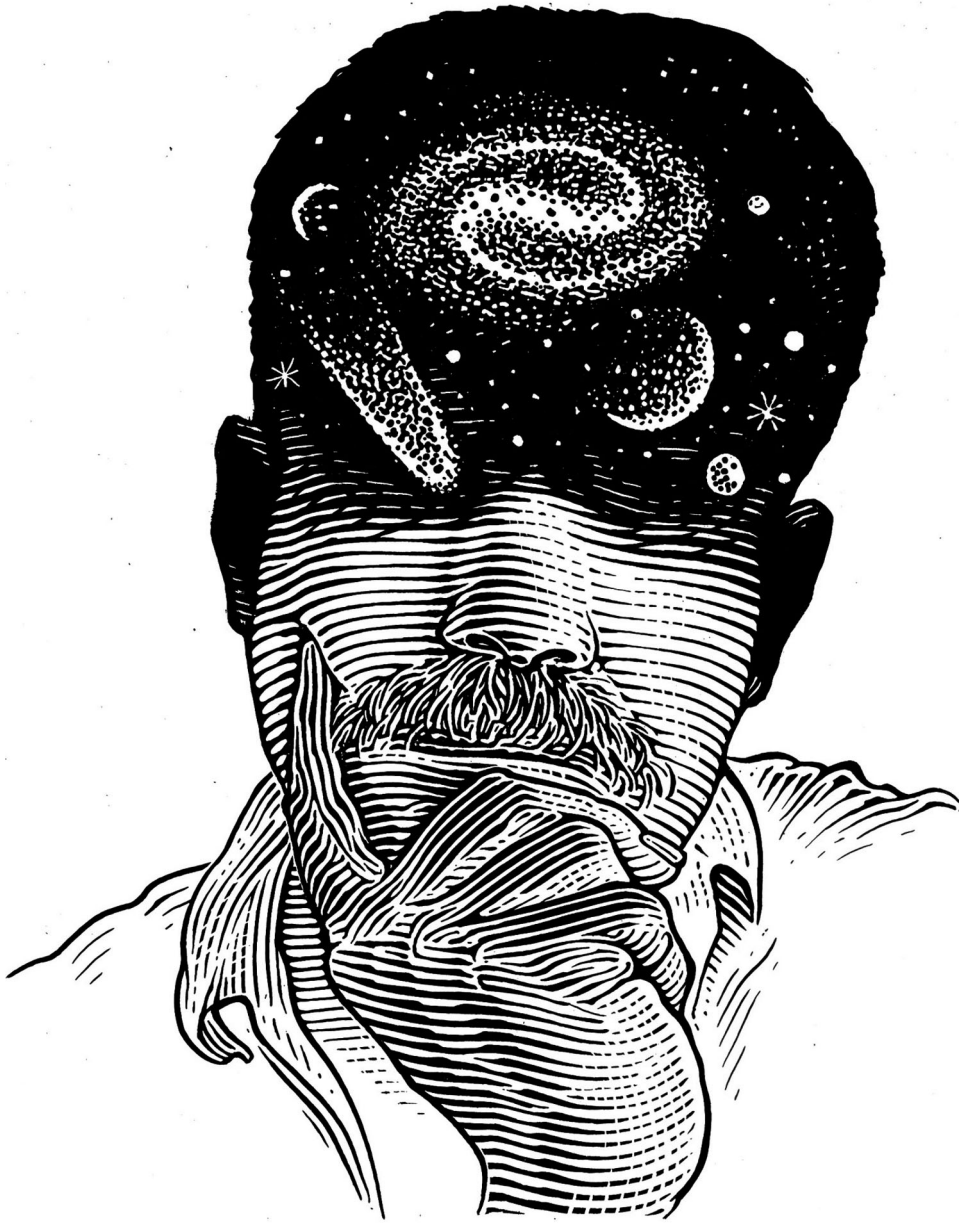
Este kijön Bálint, hogy felváltson.

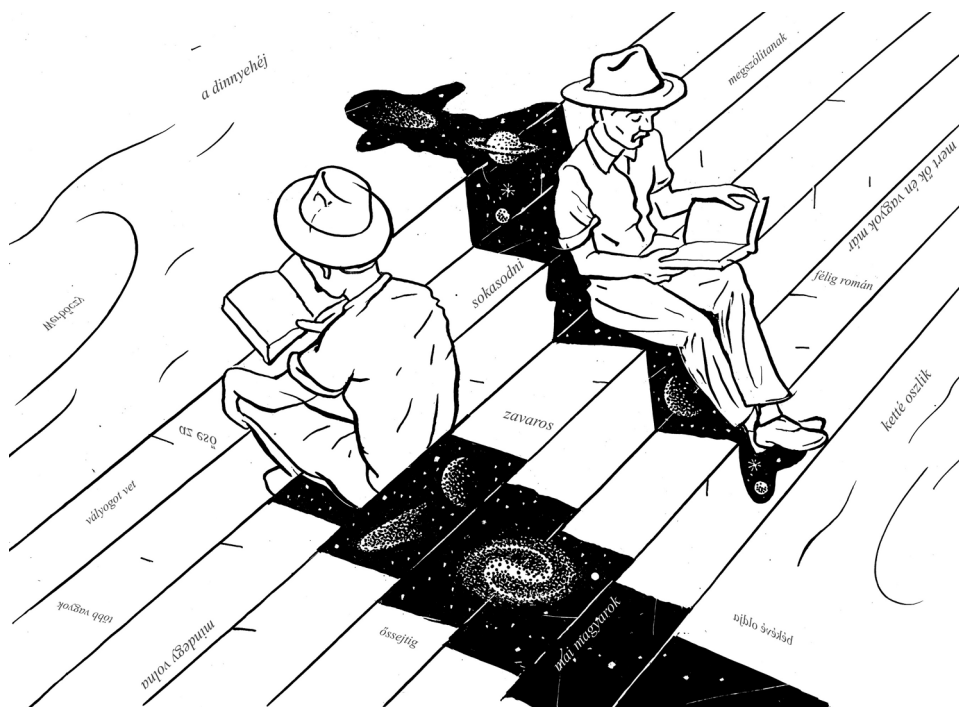
Borsika beteg.

Gyalog megyek haza.

1978. február 6. – 1990. január 10-től 1990. június 9-ig

JÓZSEF ATTILA 100

Cseke Péter

„Hálát kell adnom a kisebbségi sorsnak”

Gáll Ernő kisebbségi létértelmezéseiről, két tételben

1. Az újabb korszakváltás kezdetén, 1990. március 15-én Gáll Ernő (1917–2000) ezt írta be naplójába: „Ma Erdély-szerte ünnepségek lesznek, és ez feltehetően a Vatra agresszivitását is fokozza. Az eszkaláció – folyik. Sztrájkolnak a vásárhelyi orvosnövendékek, és velük szolidárisak a kolozsvári diákok. Dolgozom az Erdélyi Fiatalok dokumentumairól készülő recenzión. Cseke Péter bevezetőjében többször is hivatkozik egyetértően régebbi tételeimre, ami – a mai nagy csendben körülöttem – némi elégtételt nyújt. Most tudatosodik egyre inkább bennem, hogy »hálát kell adnom« a kisebbségi sorsnak és problematikának, mert szellemi-erkölcsi mentőövként az elsüllyedéstől, a teljes ellehetetlenüléstől ment meg. Ha ez nem lett volna és nem lenne, légtüres tér venne körül, és életem is értelmetlenné válna a nagy kataklizmában!”¹

Amitől tartott, bekövetkezett. „Vásárhelyen pogrom volt, jellegzetes Karabach-szituáció.” A fogalom jelentéstöltetét – „a kérdés szakértőjeként és több évtizede virtuális alanyaként” – március 23-án magyarázza el kolozsvári diákjainak, miután hazatért Bukarestből, ahol a félelemről tartott előadást a Román Tudományos Akadémián.² Nem érték váratlanul a bekövetkezett események. És nem azért, mert a Balázs Sándor szerkesztésében megjelent szamizdat lap, a *Kiáltó Szó* már 1988-ban „megjósolta” azt. A veszélyérzetet idegrendszerében hordozta. Akkor is, amikor a „hatalom védte bensőség” biztonságából nézett a „tudathasadásos állapotot” előidéző világra:

„Szkizofréniánkban mást mondtunk és mást írtunk, mint amit magunkban, énünk mélyén gondoltunk és éreztünk. Elég sokáig engedtünk a csoport-hallucinációnak: olyasmit vettünk tudomásul, ami a valóságban nem létezett. Az önszugesztio bűvészeivé váltunk; manipuláltattunk, és közben mi is manipuláltunk. Nem utolsósorban önmagunkat. Akkoriban nyilván még nem olvashattuk Orwell könyvét, amelyet az angol szerző 1947-ben fejezett be. Negyven évvel később, a »kettős gondolkodás« leírásában megdöbbenéssel ismerhettünk magunkra, akik a negyvenes-ötvenes években a »duplagondol« foglyai voltunk. »Tudni és nem tudni, tudatában lenni a teljes igazságnak, s közben gondosan megszerkesztett hazugságokat mondani – írja Orwell –, egyidejűleg két egymást kizáró vélemény birtokában lenni, tudva, hogy ellentmondanak egymásnak, és mégis hinni mindkettőben, logikát alkalmazni logikával szemben, elutasítani az erkölcs fogalmát, s közben mégis igényt tartani rá, hinni, hogy demokrácia nem is létezhet, s ugyanakkor,

¹ Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 352.

² I. m. 353.

hogy a Párt a demokrácia óre, elfelejteni valamit, amikor felejteni kell, aztán ismét, amikor arra van szükség, majd azonnal ismét elfelejteni, s azon felül még azt a módszert alkalmazni magával a módszerrel szemben is – ez az utóbbi volt csak a legkörülmönfontabb az egészben: tudatosan tudatlanságot előidézni, s aztán elfeledkezni a végbevitt önhipnózisról. Még a duplagondol jelentőségét a megértéséhez is szükség volt a duplagondol alkalmazására.« E zseniális/félelmetes jellemzést bővebben idézve tudatosodik egész világosan bennem is, hogy milyen sokáig maradtunk rabjai és áldozatai ennek a morálnak, illetve mindkettő bizonyos elemeinek még azután is, hogy azt hittük, megszabadultunk tőle. A szindrómához tartozik természetesen a félelem, amely kisebb-nagyobb mértékben hatalmába kerített valamennyiünket, még azokat is, akikről úgy tűnt, hogy az új »hatalom védté bensőség« biztonságában érezhetik magukat.”³

A *Korunk* szerkesztőségében töltött huszonhét évét (1957–1984) felidéző tanulmánykötetéből, a *Számvetés*ből idéztem a szindróma fentebbi leírását. Magától értetődő volt, hogy a kötetet a Korunk Baráti Társaság adja ki 1995-ben, aminthogy az is: felelős kiadóként és szerkesztőként örömmel vállaltam a vasok kézirat gondozását. Viszonzásképpen mindazért, amivel számtalan eszméltető beszélgetésünk során gazdagított; hogy pályám és sorsom alakulását baráti együttérzéssel a szívén viselte. Amíg a cenzúra nem akadályozta meg, támogatta írásaim megjelentetését a *Korunk*ban, Ritoók János halála (1981 májusa) után pedig egy ideig szívósan küzdött azért, hogy bekerüljek a szerkesztőség munkacsoportába. Naplójából látom – a *Számvetés* függelékében adtuk közre a *Korunkra* vonatkozó részleteket –, hogy akkor már utóvédharcát vívta mind a folyóirat, mind pedig a maga szellemi integritásának megőrzése érdekében.

Domokos Géza és Molnár Gusztáv 1984 nyarán kért arra, hogy további forrásfeltárásokkal bővítsem az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumainak kiadásra szánt gyűjteményét, lássam el bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel a Kriterionnal tervezett kötetet, mely végül is csak 1990 februárjában került az olvasók kezébe „INDEX – tiltott könyvek szabadon” haskötővel.⁴ A *Napló* első kötetének tanúsága szerint 1990. május 29-én dedikáltam számára a kötetet – „remények és kétségek közepette, Európa újjászületésének hajnalán” –, egy hónappal azután, hogy a március 15-én már „munkába vett” recenziója *A Hét* hasábjain megjelent.⁵ Az újabb kisebbségi életkezdés a közéleti cselekvés mély vizébe dobta a diktatúrát túlélte értelmiségieket. Soha annyi megbeszélésen nem vettem részt, mint a kilencvenes esztendő első felében, és írni sem írtam olyan röviden/tömören, mint akkoriban. Nem a kisebbségi létkérdéseken töprengtünk – alakítottuk/tágítottuk a létviszonyokat. Miként az 1990. március 15-i naplóbejegyzés is tanúsítja: Gáll Ernő szorongva figyelte az egyre aggasztóbbá váló romániai és európai eseményeket, értelmezi a létünkre törő agresszió természetét, köztük a pártállami nacionalizmus és a „zsidók nélküli” antiszemitizmus gátlástalan felszínre törését. (Hogy aztán pár év múlva megírja könyvét e proteuszi jelenségről, a nacionalizmus „színeváltozásai”-ról.⁶) Szellemi légszomjjal küszködik, a „teljes ellehetetlenülés” rémképével viaskodik, élete értelmének megnyugtató magyarázatát keresi. És ezt a „kettős kisebbségi sors” vállalásában, illetve annak értelmezésében találja meg. Ebben az összefüggésben nyújt számára „némi elégtételt”, hogy az

³ Uő.: *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995. 21.

⁴ *ERDÉLYI FIATALOK – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990.

⁵ Gáll Ernő: *Erdélyi Fiatalok – mai nézetben*. A Hét, 1990. 15.

⁶ Uő.: *A nacionalizmus színeváltozásai*. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1994.

Erdélyi Fiatalok dokumentumkötetéhez írt bevezető tanulmányomban *egyértelműleg* idéztem „némely tételét”. Vagyis akkor, amikor már nem volt a *Korunk* főszerkesztője.

Most, amikor tizenöt év múltán újraolvasom *A Hétben* megjelent írását, a felfedezés erejével lep meg, ahogyan megújítja korábbi – kisebbségi létstratégia kiépítésére irányuló – szövegszövegünket. Merthogy ez foglalkoztatta őt a leginkább a nyolcvanas évek derekán. Saját tapasztalataiból is tudhatta, hogy a három előcenzúrázásokon átesett *Erdélyi Fiatalok*-kötet terjesztési engedélyének a bevonása, majd bezúzásra ítéltése voltaképpen a diktatúra „tűrés határát”, a vészidőszak kezdetét jelentette. Korábban megghiúsult szándékainknak igyekezett tehát érvényt szerezni, amikor az új helyzetben – „a pártállami diktatúrának és felépítményének összeomlása után keletkezett ideológiai légüres térben” – a harmadik kisebbségi életkezdésben induló huszonévesek figyelmébe ajánlotta a húszas-harmincas évek válságának szorításából kiutat kereső kisebbségi értelmiségi fiatalok küzdelmeit és dilemmáit. Egy értékvilágunkból kiesett hagyományvonulat nélkülözhetetlen recepcióját készítette elő, amikor ezt írta: „Az *Erdélyi Fiatalok* és hagyatéka főként *demokratikus, toleráns szellemével* vonhatja magára a mai húsz- és harmincévesek tudatát-lelkét. Rokonszenvűnket a világnézeti többszólamiságot és függetlenséget hirdető krédójával is elnyerheti. Számukra is fölötte ösztökélőnek mutatkozhatnak az elődök eszmetisztázó vitái, ők is modellre, követendő példára lelhetnek abban az értékskálában, amelynek felső fokát egy új értelmű népszolgálat foglalja el. A helytállás éthosza időszerűbb, mint valaha, és – a hamis adatok, az elkendőzött valóság demoralizáló élménye után – az igazságban való élés iránt jelentkező elementáris erővel feltörő vágyak az *Erdélyi Fiatalok* által elsőnek felkarolt társadalomkutatásban immár szabadon érvényesülhetnek. Furcsa módon, a most alakuló helyzet több vonatkozásban is a két világháború közötti évekre, az akkori társadalompolitikai örökre és tendenciákra látszik visszautalni. Halaszthatatlan, fontos feladatként újból a »kisebbségi életépítés«, az erkölcsileg is megalapozott nemzeti-ségvédelem nyomult előtérbe, a tanulóifjúság pedig az önszerveződés és az anyanyelvű oktatásért folyó harc útjára lépett. Az egyetemi diákszervezetként és fórumként startoló *Erdélyi Fiatalok* tapasztalatai természetesen más korszakból valók, ám a belőlük leszűrhető tanulságok a mához is szólnak.”⁷ Voltaképpen három értelmiségi nemzedék összefogására és cselekvő fellépésére buzdított az „új helyzet” sokkal kedvezőbb feltételei közepette. (Más kérdés, hogy nem ez következett be, hanem a romániai magyarság atomizálódása, és – nemcsak az értelmiségiek egy részének – exodus. A „közösség-elvű” gondolkodástól eltávolodott – szándékosan eltávolított? – fiatalabb nemzedékek értékskálájában nem kapott helyet az „új értelmű népszolgálat”.)

Ismervén „op to dat” tájékozódásának igényét, cseppet sem lep meg, hogy amikor az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetét lapozgatja, immár ott az íróasztalán Venczel József – Budapestről beszerezett – újabb posztumusz kötete, az *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*,⁸ illetve Bíró Sándornak (ugyancsak az *Erdélyi Fiatalok* utóéletéről tanúskodó munkája, a Bernből frissen érkezett *Kisebbségben és többségben*.)⁹ Ez a figyelem és a párját ritkító tájékozottság éppoly jellemző volt Gáll Ernőre, mint a korábbi nézeteit folytonosan revideáló önreflexió. Az akkori „mozgalmas” időkben teljesen elkerülte a figyelmem, amit írása záróakkordjaként így fogalmazott meg: „Az *Erdélyi Fiatalokról* kialakított véleményemet

⁷ Uő.: *Erdélyi Fiatalok – mai nézetben*. I. h.

⁸ Venczel József: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Válogatta, sajtó alá rendezte s a bevezető tanulmányt írta: Székely András Bertalan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988.

⁹ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Magyarok és románok 1867–1940*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1989. Újabb kiadása a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadónál jelent meg 2002-ben, Bárdi Nándor bevezető tanulmányával.

elég sokáig balos elfogultság jellemezte. A magam damaszkuszi útján, nemzetiségtudományi kezdeményezéseim-kísérleteim során felismertem azonban, hogy örökségükhöz – egyébként a *Hitel*éhez – is vissza kell nyúlnom, mert bennük olyan tapasztalatokra és értékekre találhatok, amelyek korszerű, kritikai felelevenítésükben nélkülözhetetlen, sarkalló hagyományt kínálnak. E felismeréseknek aztán – régebbi nézeteimet kiigazítva – több írásban és könyvben kifejezést adtam. Ezzel szinte egyidejűleg sikerült még mindkét csoport aktív tagjaival (Mikó Imre, László Dezső, Debreczeni László, Venczel József és Juhász István) a *Korunk*, illetve az egyetemi katedra keretei között jó munkatársi, egyesekkel pedig közeli emberi kapcsolatokat is létesítenem.”¹⁰

A „balos elfogultság” a „rég *Korunk*” dogmatikus korszakából táplálkozott – pontosabban Gaál Gábor 1930-as „főlnyes és igazságtalan vélekedése” révén élt a tudatában az ötvenes-hatvanas években is. Amikor az *Erdélyi Fiatalok* kutatásának mérlegét 1984 nyarán megvontam, már sok tekintetben Gáll Ernő revideált nézeteire hivatkozhattam. A társadalomtudományi kutatások megélénkülése, a korszerű nemzetiségi önismeret szükségességének felismerése, a jövőös szükségleteket felerősítő nemzetiségi művelődési modell megteremtésének igénye, a dogmatizmus béklyóiból szabadulni igyekvő ideológusok önrevíziója stb. – írtam – mind-mind jótékonyan hatott az *Erdélyi Fiatalok* utóéletére. Csupa olyan kérdések kerültek előtérbe a hetvenes években, amelyek megvilágításához épp a szóban forgó nemzedéki folyóirat közvetíthetett analógiákat, termékenyítő impulzusokat: a két világháború közötti szociológiai és szociográfiai feltárások eredményei és hiányosságai, a Gusti-féle bukaresti monografikus szociológiai iskola erdélyi kapcsolattörténetének a bemutatása, valamint az irodalomcentrizmussal művelődésünkben először szakító – a tudományos megismerést is az öntudatébresztés szolgálatába állító – értelmiségi nemzedékek munkálkodásának tanulságai. Ezeket az eszméltető összefüggéseket mindenekelőtt Gáll Ernőnek a *Korunk* hasábjain 1969-től megjelent (majd kötetekben kiadott) tanulmányai tudatosították.¹¹

A szociológia és az etika egyetemi előadójaként, az erdélyi művelődés- és értelmiség-kutatások szorgalmazójaként a hetvenes években fokozottabb érdeklődéssel fordult a Trianon után eszmélkedő nemzedékek teljesítményei felé. Bár mindenekelőtt a szaktudományi eredmények kritikai számbavétele foglalkoztatta, elsőként figyelt fel a munkásságukban megnyilatkozó helyzettudat és moralitás – a kisebbségi helyzetállás-erkölcs napjainkban alábecsült – paradigmáira, illetve az együttélés „erkölcsi parancsának” Kárpát-medencei érvényesüléseire vagy időleges „ellehetetlenüléseire”. A folyamatosan megélt kompromisszumok világából időnként kimenekülve valósággal felüdülés volt számára, amikor rendre felismerte e nemzedékek kiemelkedő személyiségeinek – megalkuvásmentes – elvi következetességét és erkölcsi maximalizmusát, valamint a magatartásukban és konfliktusaikban is megnyilvánuló etikai alapállását. Önmagához volt következetes, amikor 1990 tavaszán kifejtette: „A sok keserű tapasztalat ellenére az utódok sem adhatják fel az együttélés tényéből származó követelményeket, a jobb kölcsönös megismerés és közeledés igényét, a párbeszéd eszméjét. S az ezekhez való – sokszor tragikus jellegű – ragaszkodásban az *Erdélyi Fiatalok* vezetőinek, Jancsó Bélának és László Dezsőnek az állásfoglalásai fogódzkodtak nyújtanak.”¹²

¹⁰ Gáll Ernő: *Erdélyi Fiatalok – mai nézetben*. I. h.

¹¹ Lásd Gáll Ernő *Tegnapi és mai önismeret* című kötetének (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975) címadó tanulmányát (106–130), valamint a *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben* címűt (131–142), továbbá ugyancsak tőle *Az erkölcs dilemmái* (Kv., 1981) következő esszéit: *Dimitrie Gusti és az együttműködés erkölcs* (119–131), *Nemzedéktől nemzedékig* (177–194), *Nehéz örökség* (233–253).

¹² Uő.: *Erdélyi Fiatalok – mai nézetben*. I. h.

Jól nyomon követhető, hogy az általa – már csak *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című 1932-es munkájáért is – nagyra becsült Mikó Imrének, a folyóirat legfiatalabb alapító-főmunkatársának 1970-es megemlékezése¹³ készítette korábbi nézeteinek felülvizsgálására az *Erdélyi Fiatalokkal* kapcsolatosan. Ezt követően keresi a kapcsolatot László Dezsővel. Aki nem zárkózott el az elől, hogy Gáll Ernő kérésére – halála évében – a *Korunk* számára megírja e nemzedéki mozgalom korrajzát.¹⁴

A szerkesztő személyiségjegyei és szellemi/intellektuális igényei minden korban meghatározóak lehetnek a nyilvánosság szerkezetének alakításában, a korszellem-változtatás igényének a felkeltésében. Gondoljunk csak a *Nyugatot* szerkesztő Osvát Ernőre, a *Korunkat* 1926-ban elindító Dienes Lászlóra, az *Ellenzék* irodalmi mellékletét, majd az *Erdélyi Helikont* szerkesztő Áprilyra, Kuncz Aladárra, a maga egyszemélyes folyóiratával a magyar gondolkodás korszerűsítésére vállalkozó Németh Lászlóra, a második világháború idején a *Magyar Csillagot* felragyogtató Illyés Gyulára, a szellemi tisztánlátás műhelyét ugyanabban az időben Kolozsváron megteremtő Szabédi Lászlóra, vagy egy hozzánk közelebbi korszakból Ilia Mihályra. A sor természetesen kiegészítendő a 20. századi magyar folyóirat-kultúra történetéből, illetve a szellemi korformálásban 1989 óta hozzájuk méltónak bizonyuló utódokkal.

Azokban az években, amikor Gáll Ernőt egy új kisebbség-stratégia kidolgozásának alapkérdései intenzíven foglalkoztatták, beszélgetéseink során megragadott, hogy többször is említette: milyen nagy hatással voltak rá találkozásai László Dezsővel. Ma már nem kétséges számomra, hogy a *kisebbségi élet ajándékai* vezették őt el a *sajátosság méltósága* elméletének a megfogalmazásához. *Naplójának* II. kötetében az 1997. június 21-i feljegyzések között olvasható,¹⁵ hogy arra kértem volt őt: jöjjön el a László Dezső válogatott írásait tartalmazó Minerva-könyv bemutatójára, és elevenítse fel emlékeit a szerzőről. Ott elhangzott szavaiból idézem az idevágó részleteket egy szerencsésen megőrzött videofelvétel alapján:

„A hetvenes évek elején találkoztam először László Dezsővel, de az eszmék szférájában, még nem személyesen. Abban az időben a humanizmus hazai változatait, viszontagságait kerestem, kutattam, és így bukkantam rá *A kisebbségi élet ajándékai* című tanulmányára, amely számomra akkor revelációként hatott. Értékelni és értelmezni is tudtam, különösképpen két vonatkozásban: mint annak a felismerőjét, hogy a kisebbségi élet nemcsak megalázottság, megaláztatás, nemcsak a diszkrimináció elszenvedése, hanem ugyanakkor egy nagy erőfeszítés révén, egy erkölcsi kompenzáció révén új értékek alkotására is alkalmat ad, sőt arra ösztönöz. A másik gondolat, amelyet akkor kiemeltem – és ez nyilván máig érvényes –, a románság felé való útkeresés. Ennek az időszerevése mit sem változott. Kegyelmi állapotnak vagy kegyelmi fejleménynek érzem ma is, hogy személyesen is megismerkedhettem vele. Ugyancsak a hetvenes évek elején történt, hogy kétszer-háromszor meg is látogathattam. Egy beszélgetés nagyon megmaradt az emlékezetemben. Ő azt magyarázta nekem – én eleinte elég értetlenül fogadtam –, hogy mit jelent Makkai Sándor *Magyar fa sorsa* című könyvének, és egyáltalán annak az Ady-értelmezésnek, amit ebben a könyvben papírra vetett, mi ennek a könyvnek a jelentősége. Én, ugye, Bölöni Györgyön nőttem fel, abban a szellemiségben viszonyultam Adyhoz, egyáltalán az egész magyar progresszióhoz, a századelőnek ahhoz a nagyszerű generációjához, amelynek Ady a vezér-

¹³ Mikó Imre: *Erdélyi Fiatalok*. Igaz Szó, 1970. 10. Változtatásokkal, bővítésekkel újraközölve (*Az Erdélyi Fiatalok egy emberöltő múlva* címmel) in: M. I.: *Akik előtttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 14–34.

¹⁴ László Dezső: *Erdélyi Fiatalok*. Korunk, 1973. 6.

¹⁵ Gáll Ernő: *Napló II. 1990–2000*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 383.

csillaga volt. Idő kellett ahhoz, hogy megértsem: Makkai könyve utat tört Erdélyben Ady számára, az Ady-recepciónak egy hatékony és rendkívül maradandó értéket képviselő megnyilvánulása volt, másodsorban pedig az új generáció számára, áttörte azt a konzervatív, maradi irodalomszemléletet, amely akkor az irodalmi életben, különösen az oktatásban uralkodott. [...] Ezek az emlékek és ezek a bennem máig munkáló szellemi, erkölcsi élmények azok, amelyek idehoztak, és amelyek elmondatták velem, amit megpróbáltam szavakba önteni. [...] Ez az örökség, ez a hagyaték – noha senki sem akar manapság kisebbségi lenni, és a kisebbségi fogalomnak megint egy pejoratív kicsengése van, és függetlenül attól, hogy mi az elnevezés, mi a megnevezés és mi az önmeghatározás –, amely ezekben a kötetekben és most a László Dezső-kötetben számunkra hozzáférhetővé vált, mindmáig egy nélkülözhetetlen szellemi és erkölcsi fegyvert jelent.” (Három nappal később azt írja be naplójába, hogy rögtönzött emlékezésében épp a lényegről feledkezett meg. Arról, hogy 1973-ban közreadhatta László Dezsőnek az *Erdélyi Fiatalokról* írt tanulmányát.)

László Dezső a két világháború közötti kisebbség-ideológusok második nemzedékéhez tartozott. Ady, Móricz, Szabó Dezső, illetve az ő szellemi felmenőik mellett nagy hatással volt rá Makkai Sándor püspök szemléletváltó paradigmát és erkölcsi megújulást hirdető bátorsága. Ma már világosan látszik, hogy a hetvenes évek legelején, amikor Gáll Ernő a *kisebbségi humánnum*, a *népi humánnum*, a *kisebbségi etika*, a *közösségi etikum*, az *erkölcsi felelősség* fogalmát próbálja definiálni az 1968-as változások után az eredeti gondolkodásnak utat nyitó *Korunkban*, szemlélet-tágító hatással voltak rá a László Dezsővel folytatott beszélgetések is. A *humanizmus viszontagságai* című kötetére ugyan még „rányomja bélyegét”, hogy az a Politikai Könyvkiadónál jelent meg 1972-ben, de az idők változásának jeleként ebben a kötetben már „nyomat sem leljük” az ötvenes években uralkodó „ideológiai megbélyegzések”-nek. A „*kisebbségi humánnum*” című tanulmányában például empátiával ír Makkai Sándor, Tavasz Sándor, Imre Lajos, Paál Árpád, Ligeti Ernő, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc, Jancsó Béla, László Dezső idevágó munkásságáról. Kiemelten szól Makkai *Magyar fa sorsa* és a *Magunk revíziója* című könyvéről, illetve „a kisebbségi élet ajándékairól” értekező László Dezsőről. „A kisebbségi életnek mint sajátos, egészen új életformának a megfogalmazásában László Dezső rokon nézeteket vall azokkal az etikai érdeklődésű politikusokkal, jogászokkal és pedagógusokkal, akik a kisebbségnek mint a nemzettől eltérő, külön egyéniséggel rendelkező etnikai csoportnak a meghatározását próbálják körvonalazni.”¹⁶

2. Az 1996. június 22-i naplóbejegyzés ezzel kezdődik: „Eltemettük [Balogh] Edgárt [főszerkesztő-helyettesként G. E. örök vitapartnerét a *Korunknál*], akit római katolikus rituáléval búcsúztattak. Jakab Gábor rendkívüli szellemi-erkölcsi-pszichológiai teljesítményt nyújtott, s így számomra a szertartás felemelő, katartikus élmény volt. Milyen kár, hogy Jakab egyházi státusa nem túl magas, de a *Keresztény Szó* főszerkesztőjeként is kétségtelenül a II. vatikáni zsinat szellemét képviseli.” És ezzel fejeződik be: „Ezekben a napokban megjelent a *Forrás* 6. számában közölt Makkai-esszé, amelyet a *Látó* 7. száma is átvész. Cseke Péter köszönte könyvei értékelését, az írás tényleg nem rossz. Talán a tervezett, a felelősséget taglaló új könyvem egyik fejezete lesz.”¹⁷ Azzá vált. Az *Önrevízió és felelősség* (A „*Makkai-dosszié*” *viszontagságai*) az életében megjelent utolsó kötetének, A *felelősség új határai*¹⁸ harmadik – címadó – fejezetének élén olvasható. Magam pedig a „hosszú évek óta egymással érintkező témáink, ösztönző együttműködésünk” jegyében fogant – 1999. június 27-én kelt – ajánlását is olvashatom, a „baráti ragaszkodás” jeleként.

¹⁶ Uő.: A „*kisebbségi humánnum*”. In: G. E.: *A humanizmus viszontagságai*. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1972. 288–301.

¹⁷ Uő.: *Napló II. 1990–2000*. 352.

¹⁸ Uő.: *A felelősség új határai*. Napvilág Kiadó, Bp., 1999.

Ezt a ragaszkodást különben 1974 óta egészen a haláláig érezhettem, különösképpen pedig a népi irodalomszemlélet erdélyi érvényesülését bemutató doktori értekezésem megvédése és a *Számvetés* szerkesztése (1995) idején, jóllehet *Korunk*-szerkesztőként – miként a *Napló* második kötetéből kiderül – a személyemet illető „tűrelmetlenkedéseit” is kiprovokáltam.

A Makkai-esszé közvetlen előzménye a *Keresztény Szó* 1990. augusztus 19-i számában látott napvilágot, s ebben a körülötte – ő úgy érezte, hogy nélküle – alakuló világra is rákérdezett: *Ma sem lehet?* A kisebbségi sors 1937-es vitáját egy évvel korábban Budapesten felidéző *NEM LEHET* című dokumentumkötet¹⁹ reflektált Makkai Sándor születésének századik évfordulóján. A fél évszázaddal később újraindult – és azóta is tartó – kivándorlási hullámmal próbált szembeszegülni, amikor az erdélyi katolikus folyóiratban kifejtette: „A hétköznapi sűrű gondjai és igényei nyilván elsőbbséget élveznek, de ne feledjük azt sem, hogy az eszmék és az eszmények nélküli életről előbb vagy utóbb bebizonyosodik, hogy az valóban nem emberhez méltó.”²⁰

Azóta ez ugyancsak bebizonyosodott.

Amiként az is, hogy az európai integráció távlatában az értelmiség felelősségének „új határai” is beláthatóbbakká váltak. Ebben a történelmi dimenzióban elemzi a kilencvenes évek derekán a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál frissen megjelent *LEHET – NEM LEHET?* kötet²¹ bővült „Makkai-dossziét”. Nem rejti véka alá, hogy mindkét gyűjtemény mélyen megrendítette. Nem egy politikai krimi szálait keresi a máig feloldatlan „Makkai-rejtély”-ben – bár ez az olvasat is lehetséges –, hanem a kisebbségi sors „befeztetlen drámájaként” éli újra s értelmezi a történeteket. A két mű megjelenését nemcsak „egy kor- és mentalitástörténeti búvárkodás sikereként” könyvel el – a „körülmények hatalmával” szembeszegülő erkölcsi bátorságára is felhívja a figyelmet. Hiszen ezek a kisebbségi létértelmezések „cselekvésképtelen időben” születtek, amikor a kutatóknak és a „szövegértelmezőknek” dacolniuk kellett „a szekuritáté gyakorolta megfélemlítésekkel”. Az értelmiségkutató szociológus empátiája nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy ifjúkorától idegeiben hordozta az illegális tevékenység „szigorú konspirációs szabályait”. A körülmények változásáról írja: „Míg 1937-ben nyíltan lehetett vitázni a kisebbségi lét lehetőségeiről, értelméről stb., a pártállami zsarnokuralom alatt egy ilyen eszmecserét csak a szigorú konspiráció szabályainak betartásával – a nyilvánosság kizárásával – lehetett megszervezni. A régi dráma új szereplői fájdalmasan (némelyek rezignáltan) élték meg, hogy az ellehetetlenülés, az értelemvesztés a mélypont felé tart. A magyar – identitásörző – intézmények teljes felszámolása már-már visszafordíthatatlannak tűnő leépítést indított meg. Erről árulkodik az a több hozzászólásban is jelentkező felfogás, mely szerint az atomizálódás, a bomlás mérete akkora, hogy immár bármilyen közösségi elköteleződés vagy feladatvállalás korszerűtlennek, feleslegesnek minősül. A totalitarizmussá torzított kollektívizmus elleni – teljesen érthető – lázadás az egyéni szabadság és a jogos önérvényesítés lobogója alatt tagadta meg a helytállás, az ittmaradás követelményét.”

Ha a hetvenes évek elején még reménykeltő lehetett, hogy az újabb értelmiségi nemzedékek számára felragyogtatta a szellemi felmenőink munkásságában felfedezett *kisebbségi humánnum*, *népi humánnum*, *kisebbségi etika*, *közösségi etikum*, *erkölcsi felelősség* fogalmi töltetét, a kilencvenes évek derekán keletkezett írásaiban a székszis árnyékolja be ezek

¹⁹ *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Gusztáv. Héttorony Könyvkiadó, Bp., 1989.

²⁰ Gáll Ernő: *Ma sem lehet?* *Keresztény Szó*, 1990. 28.

²¹ *LEHET – nem lehet?* Kisebbségi létértelmezések (1937–1987). Sajtó alá rendezte Cseke Péter. Mentor, 1995.

holdudvarát. Egyre inkább azt tapasztalja, hogy az általa kidolgozott kor- és mentalitás-történet szótárából rendre kikopnak az olyan fogalmak, mint *erkölcsi bátorság, írástudói éthosz, írástudói felelősség, humánus, transzszilvanizmus, erkölcsi forradalom, nemzeti lelkiület, nép-nemzeti értékvilág, minőség, hit, helytállás, küldetés, kisebbségi sorsvállalás, értékteremtő fájdalom, identitásérzés, kollektívizmus, népszolgálat, kollektív felelősség, közösségközpontú ideológia, méltóság, morális parancs, értelmiségi felelősség, derűlátás*. A „Makkai-dossziét” elemző tanulmány fogalmi hálójában viszont már ott van a *paradigmaváltásra utaló öngazolás, az (ön)manipuláció, a kisebbségi lélek- és jellemtorzulás, a kompenzálás, a defetizmus, a fatalitás, az értelemvesztés, az értékvesztés, a nihil drámája, az elitszerep válsága, az otthontalanság, a menekülés, az „önpusztító lojalitás”, a túlideologizáltság, az „utópisztikus közösségeszmény”, az individuuum önérvényesítése, a demoralizáló pesszimizmus, az érdekérvényesítés józansága, a gyarlóság abszurditása*. Mindez már nem Gáll Ernőt jellemezte, hanem a kort, amelyben szellemi ellehetetlenülésével küszködött.

Bár az erdélyi magyar kisebbségi helyzet ma is emberhez méltatlannak minősíthető, ez nem jelenti azt – üzeni a józanság mai és holnapi megszállottjainak –, hogy ilyen körülmények között el kellene veszítenünk méltóságunkat. *A sajátosság méltóságának* a kiküzdését hagyta ránk örökségül – állapíthatjuk meg halálának ötödik évfordulóján.

Jász Attila

Egy másik élet reménye

Villányi László prózaverseinek erotikus töltete

(*Másik életem talán éppen a titok miatt teljesebb.*)

(V. L.)

[A NEM MEGTANULHATÓ SZINTÉZIS]

Villányi László eddigi munkái sorából kiugrik, még a Felületes Olvasó számára is, egy sajátos prózavers forma, egy olyan szerkezet, amelyben a szerző maradék nélkül valószínűleg meg önmagát.

Ezek egy sajátos szintézis eredményei, melyek válogatott kötetében is testet öltöttek, új minőséget hozva létre a költő addigi életművében. (Megjegyzendő, hogy a szigorúan szelektált-válogatott kötetben csupán két rövidke ciklus nem Villányi-féle prózavers.) Ez a fajta prózavers feltűnt már az *Alázat* kötet (ezzel kezdődik a válogatott kötet, noha már 3. verseskönyve Villányinak) oldalain is, bár még korántsem annyira karakteresen, mint a későbbiek folyamán. Vagyis az *Alma íze*, a *Vivaldi naplójából* és *A szabadkai villamos* kötetekben.

Szóval, az *Alázat* prózaversei már magukon hordták a későbbiekben oly jellemzővé váló stílusjegyeket. Jól érzékelhető szintéziskísérletek voltak ezek próza és vers között, egy önálló beszédmód kereséséhez és megtalálásához. Egyszerre korszerűen és vállaltan korszerűtlenül, egyszerre modern költészeti eszközökkel, ám a hagyományokhoz is erősen kötődve.

Villányi eddigi költészetének csúcsteljesítményeként üdvözölhetjük ezeket a próza-vers-kísérleteit. Nem kevesebb, mint tizenöt-husz év költői anyagáról van szó, költői kibontakozásától teljes virágba borulásáig. (Az azóta született töredékes írásművekhez és a hatsoros szerelmes versekhez egyelőre hiányzik a megfelelő távlat, hogy azokat is ilyen egységben lehessen látni. Így mindenképpen megkerülhetők a prózaversek tekintetében.) Legegységesebb és egyben eddigi legizgalmasabb teljesítménye tehát ez a bizonyos vers és próza határán mozgó, tipográfiai mégis versnek álcázott forma, mely tartalmi kivitelezésében *A szabadkai villamosban* és a *Vivaldi naplójából* kötetekben válik legértettebbé.

Villányi egy olyan verstípus-sorozatot kísérletezett, párolt le ezekben a kötetekben, melyekben a megélt élmény alapján olyan hatást sikerült keltenie, melyek közvetlenségük folytán maximálisan képesek hatni az Olvasóra. Borges ezt így magyarázza: „Az irodalom ügyes fortélyokkal fejt ki mágiáját, ha az olvasó rájön ezekre a trükkökre, azonnali elutasítja őket; ezért elengedhetetlen a minimális és a maximális variációk sokasága, melyek újra tudnak éleszteni egyfajta múltat vagy előre alakíthatnak egyfajta jövődőt.” Mert az Olvasónak erre (titokra, természetesen) szüksége, igénye van. Borges ezt tovább is boncolgatja, akárha Villányi egyik kötetéről beszélne (*Az alma íze*): „az alma íze (mondta Berkeley) a gyümölcs és a szájpapír találkozásában van, nem magában a gyümölcsben; hasonlóképpen (mondanám én) a költészet a versnek az olvasóval való csereforgalmában van”.

Valami ilyen találkozás, jó értelemben vett csereforgalom van elkapva a Villányi-féle prózaversekben is, ám iszonyatosan nehéz őket vallatóra fogni, szövegként. Szövegként felfejteni a rétegződéseket. De egy biztos, valami egységes élményt hagynak maguk után, amelyetől az Olvasó néhány percre legalább, megszédül...

Talán, mert saját élettörténetét úgy szintetizálja költészeti elképzeléseivel, hogy az az olvasója számára is meg- és átélhetővé váljék. (És ez mainapság hihetetlenül bátor cselekedet...)

Például, hogy konkrétumot is mutassak, a *Borotválkozás után* című versében figyelhető mindez meg:

*Hosszú seb gyógyul számon. Nélkülem élnék
törvényei. Beszáguldja a konyhát, ütődik,
magábaroskad egy darázs. Mint
homlokomból ő, legalább annyit akarok
érinteni a délelőttől.*

*Kitárom az ablakot. Mintha magamat
szabadítanám, s repülnék könnyedén a folyó
felé. Pók szövi hálóját a parton. Nem téved
a fák felől, nincs elvett mozdulata.*

*Harminc év előtt gázolok, ujjaim közt kibuggyan az
iszap. Kagyló nyílik, sodródok különös
lebegéssel. Számban az alma íze: fölrobbant
csillagok üzenete. Ismer valaki.*

A vers – címében prózai módon a keletkezés idejét határozza meg – a kötet/ciklus egyik legszebb darabja. A költő az egymásra helyezett jelentésrétegeket sorkiugratással jelzi, egyértelművé és tisztává téve az asszociációs láncolatot. A jelen – a seb gyógyulásától, a darázs homlokunk csapódásáig, vagy az ablaknyitásig, és a pók megfigyelésétől a folyóparton – nyomon követhető, míg a következő pillanatban már a harminc évvel „ezelőttben” bolyong a költő, ám a hely ugyanez, és ez biztosítja az átvezetést. Megmagyarázhatatlan sorok tágtíják váratlanul a mikrokozmoszt makrokozmoszá. Hogy a befejezés bizonytalanságát már kapisgálja, sejttesse az ember az előző sorokban, mégis. A verszárlat teljesen kitarja és – a lehető legszerencsésebb módon – nyitva is hagyja a verset.

[A VÁROS ÉS AZ EMLÉKEZET]

A Villányi-féle prózaversek leggyakoribb lakóhelye Győr, bár előfordul, hogy Szabadka (*A szabadkai villamosban*) vagy Velence (*a Vivaldi naplójából* kötetben).

A város (a városok) furcsa módon konkretizálódnak e prózaversek ciklusaiban, direkt módon megjelenik egy-egy jellegzetes város- vagy utcarészlet, ugyanakkor az egymásba torlasztott képek mégis szürrealisztikussá, lebegővé teszik a szöveget. Emlékekről van szó természetesen, az emlékezés mechanizmusáról. Például borotválkozás közben, mikor az agy „tudatos” része kikapcsol, és a tudatalattiból váratlanul rég elfelejtettnek hitt emlékek bukkannak fel. (Csak arra kell közben vigyáznunk, meg ne vágjuk magunkat!)

Természetesen nem egyszerű, álomszerű leírásokról vagy pszichoanalitikus elemzésekről van itt szó, hanem igazi költészetről, melynek csupán eszközei az említett lehetőségek. Villányi egyik legfőbb erénye azonban, hogy látszólagos vallomásossága ellenére mégis mindig „kidekázza” mondanivalóját. Csupán a legminimálisabb információt osztja meg velünk. Ugyanakkor ez az eljárás cseppet sem tűnik erőltetettnek vagy mesterkéltnak, inkább, mintha a vágások, elhallgatások egy spontán folyamat részei lennének. Vagyis, a költő pontosan tisztában van vele, mit is akar. (És mit tud megcsinálni...)

Rendszerint valami régi emlékhelyről indít konkrét képeken keresztül, s szépen, óvatosan úsztatja át a látványt az absztrakció felé. Az emlékezet „kihagyásos” működésének kitűnően megfelelnek ravasz és pontos „vágásai”. Rendszerint apró, lényegtelennek látszó dologból indul, például, seb a száj szélén, vagy a város egy jelentéktelen részletéből: „Hiányzott a fekete kutya Kassák Lajos kerítéséről.” Tudjuk meg a *Dugonics utca* című versből, és hogy a ház tulajdonosa természetesen nem is Kassák (ez csupán költői áthallás). A vers elkülönített három része három réteget bont fel, hogy a költő akár nagyanyja idejének Beregszászáig is eljuthasson, majd onnan vissza saját jelenébe és városába, Győrbe. Mintha a lehető legtermészetesebb dolgokat tudtuk volna meg, természetesen közli: „Tavasszal rendszerint ezen az utcán megyek a városba.” Miközben a téren már futnak a gimnazista lányok, a költő nagy öröme, de ő addigra már megint máshol jár képzeletben. És hol máshol is járhatna, mint a lányok öltözőjében, tornaóra után. És mivel költő, különös képességei is vannak. Például, a járdáról is hallja, „ahogy a lányok testére zúdul a víz”.

El kell hinnünk neki, hogy ez egy ilyen város. Amihez fogható csak Szabadka lehet, esetleg a Vivaldi korabeli Velence. Villányi költészetében legalábbis, hiszen egyszerre lehet konkrét és metaforikus is városa, egy jól összehangolt, prózavers formátumú szintézisben.

[Az erő, az erósz és a költészet]

Nietzsche mondja egy ízben pszichologizálva, hogy *ugyanazt az erőt fejtjük ki a műalkotásban és a nemi aktusban: azaz csak egyfajta erő van*. Ez a megállapítás hihetőnek tűnik, még akkor is, ha elgondolkozva Nietzsche általunk vélt és ismert tapasztalatain kissé elbizonytalanodunk. De ha jobban belegondolunk, Freud majdnem ugyanezt hirdeti. Sajnos kicsit primitívebben, az erószot, az erotikát pusztá szexszé alacsonyítja, megfosztja a szerelmet gyógyító erejétől, csupán a psziché elferdüléseinek lehetőségeit látja benne. (Hívja fel figyelmünket Erich Fromm.)

Villányi prózaverseiben inkább a gyógyulásra való vágyat érezhetjük elementáris igénnyel, illetve hiányként. Ahogy a szexnél többet akar, az erotikát akarja, a Másikat, a másik lényel való, vagy inkább abban való feloldódást. Ezért tűnhetnek folytonos menekülésnek az *Alma íze* kötet versei. Ezért is idézheti egyik verse mottójában Vladimir Holant: „Költészet az is, hogy létezel”, jelezve, hogy számára a költészet metafizikus szinten (is) azonosítható a szerelemmel. (Egyébként majdnem ugyanezt állítja Nietzsche is, kicsit nyersebben.) De mások is így gondolják, például a költő létére filozófiai szövegeknek álcázott vallomásaiban Kierkegaard: *a költőhöz a nőbe vetett hit lényegileg hozzátartozik*. Nos, állapíthatjuk meg ezek alapján, Villányi igazi költő.

E prózaversekben a beteljesületlen szerelem költője.

És a ki nem mondott dolgoké, a korábbi, pillanatnyi beteljesülésekre emlékezve. Hisz a Villányi-versek ereje és erénye egyben, hogy az Olvasó kénytelen a sorok között olvasni, avagy kiegészíteni saját fantáziája alapján az elhallgatott dolgokat. Melyekre azonban nem felejt el utalni:

Elképzelttem: majdan unokájával játszik a karácsonyfa alatt. Az új terepjáró ügyességét próbálgatják, s könyvekből épülnek kusza akadályok. Az egyikről ránézek, de nem kell szégyenkeznie, mert egykor el semmi sem maradt.

Fromm véleménye szerint a szeretetet is tanulni kell. Villányi, akár egy örök tanítvány tűnik fel prózaverseiben, mint aki tudja és elfogadja, hogy a szerelem, a szeretet nem tárgy, hanem képesség kérdése, s hogy ehhez bizony nemcsak bátorságra és hitre, hanem óriási alázatra (ld. a válogatás első kötetét) is szükség van. Egyik legszebb szerelmes versében, *A Múzsza természetéről* címűben így vall erről: „Elgondoltam hibáit. Lába vastagra sikeredett, hogy a tömegben könnyen ráakadjak.” Ehhez a vallomáshoz egy csipetnyi, kedves humor is jár: „Karácsonykor tartottuk születésnapunkat. Mákos tésztát főzött. Lassan kortyolt. (Igen, Villányit is.)” Hogy aztán elmondhassa, hogyan is tartozik számára össze a nőbe vetett hit a költészettel:

*Számmal bőrére írtam egy új mondatot. (Nyelvemmel
zárójeleibe.) Hangja lett a pont, a vessző, s a
csend a gondolatjel. Benne remegett végig a
tökéletes vers.*

Nem egyedi, egyszeri esetről van szó. Másol, például a *Költészettan* című versében egyszerre konkrét és elvont, nagyon is félreérthetően, amivel igen jól tesz a versnek: „a szabadság, ahogy magadba fogadsz”.

Egyébiránt Villányi nagyon is igyekszik nyelvileg legalább konkrét lenni, szándékosan kerül az elvont megfogalmazásokat. Látszólag semmiségekről ír – miként egyik mestere, Tolnai Ottó –, de az neki minden. Ugyanakkor örök platonista, hiszen számára is összeér a gyönyör és a szenvedés, egyetlen pontba, amibe verseit fókuszálja. Ezt a pontot *Az alma íze* prózaversei határsávvá szélesítik.

[EGY MÁSIK ÉLET]

Mindenkinek van egy másik élete, egy titkos, amit senki nem ismer. Természetesen Villányinak is. Talán egy kicsit kevésbé titkos, de nagyon másik.

Kevésbé titkos, mert verseiben megrajzolja ezt az általa megélt, elképzelt másik életlehetőséget. Válogatott verseinek is ezt a főcímet adta szándéka megnyilvánulásaként: *Egy másik élet*. És legyünk őszinték, ki ne szeretne egy ilyen másik életet, sétákkal a folyóparton, lányokkal, hol Vivaldiként, hol meg önmagaként. De mielőtt túlzottan megirigyelnénk költőnket, nem árt elgondolkozni rajta, miben is áll valójában ez a verses, másik élet. És főleg mibe is kerül.

„...a vers nem valami érzés, ahogy az emberek hiszik – érzelmeink elég korán jelentkeznek –, hanem tapasztalat. Egyetlen versért látnunk kell számos várost, embert és mindenféle mást, ismerni kell az állatokat, érezni, miként röpülnek a madarak és megtanulni a hajnalban kifeshő virágok mozdulatait.”

Mindezt Rilke írja egy levelében, és nem Villányi, de rá is maximálisan igaz, az ő tudására, tapasztalatára. És ha még azt is hozzátesszük, hogy ezek korántsem a boldog beteljesülés versei, hanem az örök vágyakozás megtestesülései, nem biztos, hogy feltétlenül irigyelnünk kell. Bár ki tudja. Amikor Vivaldi bőrébe-szerepébe(?) bújjik, nagyon is irigylésre méltó, hiszen az erotika legmagasabb fokát valósítja meg. Egy cselló kecses nyakának (vagy egy lánytanítványáé) finom érintésein keresztül. Például.

Ne felejtsem megjegyezni, Villányi első költői periódusának a csúcjáról, a *Vivaldi naplójából* című kötetről beszélek. Mely nem véletlenül áll a válogatott *másik élet* legvégén. *Az alma íze* című kötete kapcsán a szintézis megtalálásáról volt szó, a környezet, a mindennapiság és az irracionalitás poétikus, jófajta elegyéről. Mégis, ennek ellenére igen

keveset tudhattunk meg valós életéről. (Hiszen csupán az általa versbe emelt mozaikdarabokat ismerhettük meg, melyeket éppen láttatni akart.) Villányi rejtőzködő alkat, keveset lehet tudni az életéről-gondolkodásáról még a vele személyesen érintkezők számára is, ezért izgalmas feladat a versek szövegkapujának megnyitása. Verseiből zárkózott személyiségén túl elsősorban poétikai tapasztalata süt át, ahogy elmondhatóvá teszi nehezen kimondható érzéseit-gondolatait és emlékeit. Ehhez például Vivaldi személyiségét és életét kölcsönzi önmagának. Mégis, ezekből a versekből többet ismerhetünk meg valódi lényéből, mint korábbi verseiből.

Ezt ő is érzi, érzékeli, ezért szándékosan összekeveri a két életet, valóságot és fikciót, amelyből kitűnő prózadarabok születnek, és aminek egyik legkézzelfoghatóbb kísérlete a *Vivaldi naplójából*-hoz írott (kötetbe még nem került) játékos utószava, *Egy másik évszak* címmel:

Az ember oly sok mindenre képes, ha versről van szó. Bizonyára így gondolták azok is, akik ravasz kérdéseket tettek fel a könyv keletkezéséről, bonyolult magyarázatot várva. Ki kell ábrándítanom őket. Az egész sokkal hétköznapibb, még ha kevéske regényesség keveredik is a történetbe.

És ezután számos verziót lehet olvasni, hogyan is keletkezett a könyv. Ki inspirálta, kitől kapott üres füzetet ajándékba, mit látott, hogyan is lett, lehet ő Vivaldi reinkarnációja stb. Ám a jegyzetek – rendkívül ügyesen és szórakoztatóan – egymást írják fölül, hogy a végén azt kelljen írnia:

Bevallom mindegyik variáció igaz. Legalábbis egy-egy részlet mindegyikben fedi a valóságot. Így ha a kóvanci olvasó aláhúzza a megfelelő mondatokat, összeállhat a könyv keletkezésének története.

Jó vicc, nevethetünk rajta, de mégis... Mégis a munkamódszerét írja le itt Villányi, szándékosan elhallgatva az egészen konkrét dolgokat. De a lényeg mégis ki van mondva: a valóság egy-egy rá jellemző részletét emeli ki, és mintegy filmkockaként rakja össze saját történetét. Tulajdonképpen – mint minden igazi költő – mindig ugyanazt a történetet, ami – mint ahogy a könyv készüléseinek történetei-verziói is – mindig egy kicsit másként hangzik, más tűnik fontosnak ugyanazon dolog/érzés kapcsán.

Korábbi verseiben ezek a vágások érzékelhetőbbek voltak, tehát a finom átmeneteket nem tudta mindig láthatatlanná oldani valóság és fikció között. A Vivaldi-versekben viszont annyira profi vágástechnikával dolgozik, hogy nem érzékelhetőek a különbségek. Mindegyik variáció igaz lesz/lehet. Valószínűleg azért, mert ő maga is igazán hisz, hinni akar ebben a *másik élet*(lehetőség)ben.

[VISSZAFELÉ OLVASVA]

Utólag minden sokkal egyértelműbb(nek tűnik). Mindig. Ugyanis ki sejtette volna, hogy *Az alma íze* beszédes című Villányi-kötet utolsó, negyedik ciklusa, *Négy évszak* címmel majdan egészen más jelentőséget kap, mint azt az akkori olvasáskor gondolni lehetett volna.

Négy évszak, szokványos cím, és még csak nem is volt kötelező Vivaldira gondolni. Ráadásul a szerelmes versek gyűjtőhelye is lett e ciklus. A tartalmiakon kívül érdekesek a formai azonosságok is. A Villányi által megteremtett prózaverstípus, azonkívül a zárójelek kiemelt fontosságú használata (*A szabadkai villamos* kötetre is érvényesen) jellemzi. Visszafelé olvasva tehát, akár a válogatott kötetben is, e két rendkívül gysé-

ges kötet előképszerű előzményei megtalálhatóak már a *Négy évszak* ciklus verseiben. *A zápor dicsérete*, *A múza természetéről*, *Üdv néked mozi* című darabok a Vivaldi-ciklust előlegezik, míg a többi vers a villamos-ciklust, hiszen többnyire utazós-vonatos versekről van szó.

E ciklus folytatásaként olvasva a Vivaldi-versek az eszményi szerelemről, Erősz megénekeléséről, az égi és a földi szerelem dilemmáiról, testiségről és érzékiségről – Villányi ars poeticájáról – medítálnak és vallanak. Igen érdekes, ahogy egy alkalmi jellegű szövegben, egy Pázmány-idézetet kommentál Vivaldi nevében:

Amivel a szíviünk bévelkedik, az a zene, csupán a zenéből tudhatjuk, mi vagy az emberben. Hajlamosak valánk elfeledni a szív hangjait, de kérdezzenek csak meg egy szerelmes leányt vagy ifjút, mily gyönyörűséggel hallgatták egymás szívének ritmusát. Alitom, a világi férfiak azért lelék örömeiket a női kebel íveinek látványában, azért gerjedének utána, mert egy tekéletes hangszert vélnek felfedezni benne, amihez ha odahajtják fejüket, hallhatóvá válik a szív legbensőbb muzsikája.

Susan Sontag írja az értelmezés értelmetlenségéről, illetve lehetetlenségéről fogalmazott dolgozatában: „Hermeneutika helyett a művészet erotikájára van szükségünk.”

Így van, érthetünk egyet. És íme...

Villányi, gondolom, szintén készségesen igazat ad Sontagnak, hiszen könyvei ezt a fajta „erotikát” a gyakorlatban is igyeksenek megvalósítani, igazolni.

[A VÁGY VILLAMOSA ÉS AZ ÁLMOK TÜKRE]

A villamos-versek kissé földközeli, kevésbé éteriek, de ugyanúgy a szerelemről szólnak, és – talán legtöbbször – az álom működéséről, mechanizmusáról, amit a verscímek is, mintegy az álomfejtés kulcsszavai, egyértelműen jeleznek (*A piros esernyő*, *A két pulóver*, *A fűfoltos bugyi*, *A szemüveg* stb.). Villányi módszere hasonló lehet Marcel Proustéhoz, gondolom – a kutatás-keresés közben *Álmok* című írását böngészgetve. Hasonló tehát, miként Proust alvás közben egy lányt képzel maga mellé, „álombéli lányt, mintha valódi kedvesem lett volna”, vagy ahogy álmában gyerekkora színhelyén sétálgat, felidézve kellemes és kellemetlen élményeket.

Az ilyen és hasonló élményeit Villányi is a nappali ráció fényében mosdatja. Meséli el, és maximálisan kontrollálja. És hiába tolódnak, csúsznak el az események és az okok az álomban, Villányi kihagyásos és időnként meglepő részletekkel tarkított, de nagyon is kerek és valóságos, összefüggő (rövid) történeteket ad elő.

A szabadkai villamos keletkezését ismét egy utószójellegű írásban fikcionálja, amelynek csak az utolsó bejegyzését idézem (a szöveg hosszúsága miatt):

Álmomban Szabadkán bolyongtunk Kormos Istvánnal. Miután megmutatta a varázsló kertjét, kezembe nyomott hetvennégy villamosjegyet, s magamra hagyott. Kapaszkodtam órákon át, hallgatva az utasok beszélgetéseit. Már kilyukasztottam az utolsó jegyet is, amikor egy éles kanyarban kirepültem a nyitott kocsiból, éppen Kormos előtt huppanva földre. Sóvárogva néztem a villamos után, s mormoltam. 'Látod, ez az én formám'.

Csáth az álomról írott tanulmányában elmesél egy Freud praxisából való példát. A példa úgy szól, hogy egy huszonéves lány azt álmodta, az öccsét halva látta. Freud szerint ez nem azt jelenti, hogy a testvére halálát kívánná, az okot mélyebben találta meg. A lány kishúgának halála alkalmával találkozott egy férfival, aki nagyon tetszett neki. Az újra-láthatás vágya hajtotta szemére ezt a kegyetlennek tűnő álmot.

Villányi *A bordó kalap* című verse mögött hasonló élményt lehet sejteni. A vers feszes és kihagyásos szerkezete miatt csak egészében idézhető, idémasolom:

*Álmomban egy liftre nyílt szobám. Meztelenül vártalak
Újra és újra szétgördült az ajtó, ismerős vagy kevésbé
ismerős arcok bukkantak fel, mint itt a villamoson.*

*Tévelyegtem az idegen város házai között. Láttam, ahogy
lassanként befagy a parányi tó, s a szűkülő vízre
zsúfolódnak a madarak. Aztán kiderült nem is
hattyúk, hanem a Mama hajdani macskái, az én
tanítómestereim gubbasztanak ott.*

*Követtem Nagymamát a jól ismert házba. Fejemről leemelte
bordó kalapomat, s homlokon csókol. És mindvégig
tudatában voltam annak, hogy már eltemettük. Kérte,
hagyjam őt, éljek.*

(Tudod, ha nem hal meg a Mama, talán nem is szeretek beléd.)

[MASZK ÉS MÓDSZERTAN]

A *metamorfózis-játék* és a „*mintha*”-cselekvés kapcsán írja a kötet egyik kritikusa, hogy „szívesen ragad meg a költő olyan élethelyzeteket, amelyekben (...) a gyermeki fantázia és a felnőtt TUDÁS sokértelműsége, a legtermészetesebb módon jelen időben fókuszálódó összes idővonal úgy szerveződik költészetté, hogy a valóságosság élményét és a tudat működésének kedves vagy groteszk fitorait egyszerre tapasztalhatja meg az olvasó”.

Igen, lehet, de egyáltalán nem biztos, hogy a dolog ennyire bonyolult, leckeszerű. A költő, jelen esetben Villányi László mindezt nem láthatja át mindig előre, valószínűleg nem is tudatos választásról van szó, hogy akkor most ezt az utat vagy módszert fogja követni. (A vers akkor jó, ha csak úgy magától, minden szándék nélkül – természetesen – kihajt a költőből, mint faágból a levelek, mondja valamelyik levelében John Keats, Villányi másik nagy kedvence.) És hozzátehetjük, mindegy, hogy csak így érezzük, vagy valójában így is keletkezett a mű...

Villányi prózába burkolt véleménye ez esetben is érdekes, még akkor is, ha ismét nem ad konkrét megoldást, és éppen ezzel hívja fel a figyelmet valami másra (ismét a Vivaldi-utószóban):

Tévedés, ha valaki azt állítja, hogy felvettem Vivaldi maszkját, vagy más szokásos magyarázatot keres. Egyszerű reinkarnációról van szó. Vivaldi én vagyok. Én Vivaldi vagyok. Tegnap kezembe vettem egy hegedűt, s órákon át játszottam, pedig sohasem tanultam zenélni.

Szerintem, ha nagyon kell valami kézzelfogható módszertant alkotni e versek kapcsán, sokkal inkább az álom lehetne a keresett mechanizmus. Az ember az álom és ébrenlét határán kerül olyan állapotba, hogy hirtelen nem tudja eldönteni, tényleg megtörtént-e, amit álmódott vagy sem. Amikor összekeveri önmagát álombeli alteregójával. Például az éjszaka olvasott Vivaldi-monográfia hatására Velencébe képzelet/álmodja magát, a zeneszerző helyébe.

De azért ez az állapot nem nevezhető szerepjátéknak. Vannak költők, akik imádják a szerepverseket és a maszkos bújócskát, ám Villányi (az eddigiekből is jól láthatóan) nem ilyen. Ő halál komolyan veszi a naplóírást, és tényleg úgy írja meg, *mintha* Vivaldi lenne. És itt az említett kritikus példáját, Weöres *Pszichéjére* való hivatkozását elhibázottnak vélem. A problémát inkább Csuang-ce pillangó-története vagy Szabó Lőrinc – eléggé

didaktikus – feldolgozása (*Dsuang Dszi álma*) világíthatja meg. Az eredetiben, Szabó Lőrincnél és a Vivaldi-versekben is, az élmény a közös és a lényeges, és nem az, hogy ki mondja. Vagyis, éppen hogy mindegy.

E két kötet egyik legnagyobb újítása, hogy a szövegben megszólaló én-eket bátran összekeveri, s legtöbbször csak sejteni (sem) lehet, hogy *ki beszél*. Ugyanakkor mégis mindig Villányi érzéseit véljük visszacsengeni, akár Vivaldiként, akár valamelyik leánynövendékéként, vagy a konkrét (már nem működő szabadkai) villamos utasainak hangján vagy azok szólamaira reflektálva szólal meg lírai énje.

[A NAPLÓ ÉS A FORMA]

„(Mintha csak azért teremtődött volna bennem zene, / hogy közel kerüljek a lányokhoz.)” Ezekkel a zárójelbe illesztett sorokkal indul a *Vivaldi naplójából*. *Mintha...* Mintha a naplóforma teremtené meg Villányi számára a megszólalás lehetőségét egy ilyen tipikus felütéssel, amelyben már az egész kötet tematikája benne van.

Nevezzük tételmondatnak.

A verskezdő tételmondatok rendszerint ilyen funkcióval találhatóak a zárójelekben, míg a zárósorok inkább összegző jellegűek. Másként is fogalmazhatnák a versek felépítését figyelembe véve. Mert a versek zenei szerkezetűek, ötös tagolásúak, így a nyitány után minden esetben három tétel következik – amit sorkiugratás jelez –, majd a zárlat.

A napló egy mai, érvényes megszólalási formát is jelent, elég csak Oravecz *Kedves Johnjára* vagy hatalmas Szajla-ciklusára gondolni. Nem is beszélve Závada naplószerkezetű sikerregényéről, a *Jadwiga párnájáról*. De akár Kukorelly *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*-jét is ide sorolhatnánk, noha egy egész más megoldása a vázolt problémának, nála sem szerepjátszásról vagy álarc felvételéről van szó. A naplóforma – talán e néhány példa felsorolásából is érzékelhető – egy (poszt)modern gesztusnak vagy poétikai megoldásnak is tekinthető. Egy megszólalási lehetőségnek, *mintha* valaki más nevében tenné.

De. Akár egy régebbi kötetet, Tolnai Ottó *Árvacsáthját* is említhetnénk. (És nem is teljesen véletlenül, hiszen Villányi villamos-adalékai között többek között ez is olvasható: „Csáth Gézáról írtam szakdolgozatomat. Érthetetlennek tűnt, hogy egyetlen novellája sem játszódik villamoson.”) A hasonlóság az *Árvacsáth* és a Villányi-naplók között rendkívül sokrétű és árnyalt, Szabadkától kezdve akár Palicsig, de. Alapvetően két autentikus és önálló, egymástól független poétikai világot mutat be egyik is, másik is. Ugyanakkor nyilván az *Árvacsáth* felől olvassuk Villányi versszövegeit. (Feltételes módban persze, mert nem árt, ha óvatos az ember.)

Elfelejtetem, hogy Szabadkán azért jártam. De ott végül is otthon vagyok. A palicsi tó partján mondta Tolnai Ottó, hogy irigyl Vivaldi miatt. A meglepetéstől meg sem kérdeztem, miért. Magam próbáltam kitalálni, megírni a titkot, sejtve, mit is rejt a szabadkai levéltár.

[SZÉPSÉG- ÉS SZERELEMMAÁNIA]

Villányiból (említett/elemezett prózaverseiben) a szerelem, a gyönyör érzését nagyon sok esetben a fájdalom váltja ki. Amelyből nem erény, hanem szépséget „kovácsol”. Nem új dolog ez, már Szókratész is felhívta rá a figyelmet, hogy a fájdalom és a gyönyör érzése nagyon közel van egymáshoz. (Amikor halála előtt levették róla a bilincset, kezeit-lábait dörzsölgetve értekezett a fájdalom és a gyönyör közelségéről, legalábbis Platón szerint.) Nem is beszélve más költőkről. Trubadúrokról és romantikusokról. Akik ezt szintén tudták és meg is dalolták.

Miként ezt Keats is megfogalmazza egyik levelében: „...a Szerelem, mint minden szenvedélyünk, legfennköltebb alakjában képes formát adni az Eszményi Szépségnek.” S ahogy az ember tovább olvassza Keats leveleit, rájöhet, hogy Villányi akár az angol romantikus költő „reinkarnációja” is lehetne. „...igazi költőben a Szépség minden más megfontolást megelőz....”

Villányi szépségeszménye meglehetősen rokon Keats-ével, meglehetősen romantikus, azaz eszményített (idealizált), ám van egy-két apró különbség, ami nagyon is maivá, sőt jó értelemben vett hétköznapivá, azaz aktuálissá teszi. Ugyanis a tökéletlenségek szépségét dicsőíti, ami nem új jelenség nála, hisz felbukkant már *Az alma ízében* is (*A múzsa természetéről*), ám a Vivaldi-ciklusban jóval átgondoltabban, következetesebben érvényesítve ezt a szemléletet.

„(A szépség valamely tökéletlensége újra meg újra ámulatba ejt.)”

Hát igen, a szépség-, illetve szerelemmániákusoktól mindig van mit tanulnunk...

Ha mást nem, az állandó reményre való hangolódást mindenképpen, hogy mindenkinek lehet egy másik élete (is). A költészetben, és által legalábbis.

Fekete J. József

Utazás a Lakatlan szigetre

– Elmagányosodás, utazás, naplóírás, naplóírók*,
eszményi műfaj –

*„személyes és személytelen, érdekes és érdektelen,
fontos és pontos, felejthető és felejtethetlen, emléke-
zetes és elmosódott, fájdalmas és örömteli, csodálatos
és varázslatos, minden- és ünnepnapi gyűjtemény,
feleselve az idővel és az időről,
mely törekény és mindig újrateremtjük, hogy legyen
miben élnünk.”*

Máthé Andrea: Diárium

A napló műfaja

A naplóhoz, mint minden egyéb reneszánsz eredetű műfajhoz elszakíthatatlanul hozzátartozik az *én*, vagyis a személyiség fontosságának a tudata, nem téveszthető szem elől, hogy a napló az énformájú perszonális elbeszélés sajátos változata, így monologikus formájában egyszerre tartalmazza az eseményeket és a hozzájuk fűzött kommentárokat. Noha írók naplói jószerevével az (olvasmány)élményeket és a hozzájuk fűzött kommentárokat is tartalmazzák, végső soron és nagy általánosságban azonban irodalmon kívüli jelenségek tekintendők. (Kivéve természetesen a művészi szándékkal készült alkotásokat.) A napló lényegét tekintve közelebb áll az élethez, mint a művészethez, bár az alapvető jellemzői, az esetlegesség, az akcidentalitás és a spontaneitás, a viszonylagos rendszeresség, a fragmentáltság, a kihagyásosság valami módon mind stilizálják az eseményeket, a történeteket, és ennek alapján, művészi szándékoltóságának hiányában is műalkotásként is értelmezhetjük. Határműfaj tehát, amelynek mezsgyéjéről több irányba kanyarodhat a szerző. Vilém Flusser értelmezésében a levélírás igen közeli rokonságot mutat a versírással, a naplóírás pedig a regényírással – tehetjük hozzá. Talán az sem véletlen, hogy az olvasás misztériumának megfejtését kutató irodalom- és kultúrtörténeti vizsgálódások mellett a jelen pillanatban az irodalomelméleti feldolgozás egyik legérdekesebb területe minden bizonnyal a naplóírás alkotáslélektani, antropológiai, írásszociológiai, kultúrhistoriai és szociokulturális, kor-, eszme- és stílustörténeti vizsgálata. Magyar nyelvterületen ebben a témában úttörő munkának tekinthető Bálint Péter kutatása, amelynek eredményét *Nyílt kártyákkal* című könyvében¹ tette közzé. A téma vizsgálatában Bálint Péternek számottevő előnyt jelentett, hogy maga is megszállott naplóíró(vá vált), a *Nyílt kártyákkal* esszéit akár úgy is olvashatjuk, mint a saját naplóírási módszere fölötti gondolkodás naplóját, két egymásba tekintő tükröt, amelyben olyan dilemmáit meghaladva, hogy „vajon a vilámcsapásszerűen születő és illékony gondolat kifejtése, avagy a bizonyos mesterségbeli gyakorlat, tudás hiányában a gondolat valamilyen mindig torzító, leszűkítő mondat megszerkesztése a fontosabb”, vagyis „nem bújjuk-e el az irodalmiság a jól megírtság mögé” (Jász Attila), rálátást nyer a nagyvilágra, a szellemi elődök tiszteletet parancsoló sorára.

* Bálint Péter, Füzi László, Sinkó Ervin, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós naplóinak felhasználásával.

¹ Nagyvilág Kiadó. 2001.

Könyve azonban nem csupán a múlt megértésében segíti olvasóját: a könyv nélküli irodalom felé haladó világunkban a napló és a naplószerű önéletírás látszik uralkodó műfajjá népszerűsödni, aminek poétikai alapvetését úgyszintén megtaláljuk a kötetben.

Más naplót olvasni indiszkréción. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy a jövő olyan a naplónak egy különleges változata lesz, nem valami *irodalmi* napló, hanem egy olyan szöveg, amely szerves kapcsolatot teremt az író személyes tapasztalata, olvasmányélményei és fikciója között. Olyan mű, amely szinte születésük állapotában képes megragadni a szerző gondolatait, feltárván ezáltal gondolkodásának módját, érdeklődésének körét, világlátásának milyenségét, nem választván külön a *nagy* művészetet a *múlандó* élettől, a szerző levelezését, naplóját a regényeitől vagy éppen verseitől. Füzi László *Lakatlan sziget*² című naplójával bizonyította egy ilyen határműfaj kialakulásának a lehetőségét, amelyben a szépirodalom eszközeivel jegyzi le a maga körötti történéseket, és személyes közvetlenséggel *éli tovább* olvasmányélményeit, elegyíti az általánost az egyénivel. Szentkuthy Miklós szinte egy emberöltővel korábban ráérezett, hogy a kor ideális műalkotása csakis valamiféle naplószerű képződmény lehet: „Fantázia? fantáziából írni? Értelmetlenség, elavultság. Csak a valóság! Amit láttam, amit tapintottam, szagoltam, hallottam. Le kell győzni azt a gyávaságot, mely azt súgja, hogy »nem szabad az élményeket naplószerűen leírni«. Minden azon múlik, hogyan írom le. Mit láttam, mit hallottam, mi mindent vettem észre? Ha sokat láttam, ezer árnyalatot, ha sok okos és mély, játékos és szikrázó gondolatot ébresztett bennem, ha képekkel és logikával tudom kifejezni, világosan és erjedő-erjesztő gazdagságban, stílussal, eleganciával, hittel és nemtörődömséggel: mit számít az, hogy a valóságot, a napló-anyagot mondtam el? Már rég nem napló az, hanem mű, opus, igazság, szépség, tanulság, evokáció, vallás, emberiség. És kell-e más?”³

Mű és elkülönülés

Bálint Péter nemcsak teoretikusa, hanem művelője is a naplóírásnak. *Szembesztések* címmel⁴ két, időben egymáshoz közel álló, gyakorlatában azonban eltérő naplóját tárta közönség elé. Ő bizony olyan gondossággal simogatja naplójának bejegyzéseit, mintha regényt írna. Igaz, többször is fogadalmat tesz, hogy csak stiláris javításokat eszközöl naplójában, de a végeredmény más: műalkotássá minősül az elsődlegesen magáncélra szánt írásmű, hiszen tulajdonképpen egy majdani regény megírásához kellett volna emlékeztetőül szolgálnia az iskolai füzetekbe rótt leuveni diáriumnak, ami végül is regényként olvasható: a szerző legmélyebb önfaggatásait írja ki benne; végtelen magányát és elveszettség-érzését szerkesztetten elegyíti a mindennapok eseményeivel, s sorait olyan mohósággal olvassuk, mintha egy fikcionált történetben szeretnénk előrébb jutni. Inkább én- vagy vallomásregényként működik az 1996-os leuveni napló, mint munkanaplóként, egy tervezett regény, vagy talán a naplóval párhuzamos időben készülő *Búvópatak* című (ál)történelmi regény⁵ munkanaplója. Az egyebek között Szentkuthy Miklós naplóját is kutató szerző a korábbi, időszakos feljegyzései, cetlizései, füzetbe vezetett önfaggatásai, párizsi, müncheni, barcelóniai, bordeaux-i utazásai során szerzett térélményeinek memo-

² Füzi László: *Lakatlan sziget I–III. Napló 1997–1999*. Kalligram. Pozsony. 2000.

³ Szentkuthy Miklós: *Fájdalmak és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk. (1925–1942)*. Magvető. Budapest, 2001. 151. o.

⁴ Bálint Péter: *Szembesztések. (Naplók)* Leuven 1996 – Párizs 1999. Felsőmagyarország Kiadó – Szépirodalom Kiadó. Miskolc – Szolnok. 2003.

⁵ Seneca. 1998.

rizálása mellett igazán komolyan belgiumi ösztöndíjas tartózkodása során kötelezte el magát a rendszeres naplórásra, de nem amiatt, mert a leuveni könyvkereskedésekben és antikváriumokban fellelt relikviái között a naplóíró írók műveinek több nagyszerű példája is szerepelt, nem is az egyetemistaévektől legkorábbi író-mestereként imádott André Gide-művek ösztönözték e vállalást, hanem nagyon egyszerűen és nagyon emberi módon, az otthonától, a tanulást és az alkotást egyesítő, meghitt *saját szobától* elválasztó, ezerhatszázötven kilométeres távolság, az *itt-lét* és az *otthoni nem-lét* között érzett nagy-nagy távolság, az idegenben rászakadó magány rettenete, a kívülállóság, pontosabban a kirekesztettség nyomasztó szorongása indukálta a világ és az én viszonyának e sajátosan öntematizáló cselekvését. Lélektani késztetés vezette inkább az író gondolatait, mint szigorú program; a program talán formailag terelte mederbe a mindennapokról egyre nyomasztóbb tudósításokat adó feljegyzéseket, különben aligha fordulhatott volna elő, hogy a naplóíró csupán egyetlen alkalommal utal benne a készülő regényére, egyszer egy tervezett művére, egyszer ösztöndíjas kutatásának témájára, és alig néhányszor megkezdett, olvasmányélményeiből örvényként előhullámlzó esszéire. A napló azonban véresen komoly dolgokkal foglalkozik, és nem kerülhetjük el abbéli érzésünket, hogy műalkotásként megkomponált szöveget olvasunk, a szerzői önvizsgálatok és környezettapasztalatok újra és újra föltoluló honvágyat korbácsolnak, aminek egyre nehezebben áll ellen a szerző, vagyis a (regény) hős(e), akinek egy hűvös őszi koncerten szerzett meghűlését a napló utolsó bejegyzése tragikus katasztrófává növeszti, az albérleti szoba apokaliptikus rendtelenségében ez a tragédia csak azzal oldható fel, hogy a naplóíró összecsomagol, és elindul haza, feleségéhez, negyedéven át nem látott családjához, nekivág az óceányi távolságnak, a saját szobától elválasztó ezerhatszázötven kilométernek. Akár egy regényben.

Bálint Péter szerint két fajtája van a magánynak: „az egyik az elrövedésnek, a lélekbe zárkózásnak, a tudat és a lélek működésére összpontosításnak az állapota, amely nélkülözhetetlen az alkotáshoz, ezért a gondolkodó ember számára természetes létállapot. A másik az a végtelen búskomorságot, mély apátiát, gondterhelt álmodozást és állandó elvágyakozást jelentő lelkiállapot, amely a száműzött, társasági körökön kívül rekedt embert jellemzi, aki otthonalansága és társtalansága okán mindig is késztetést érez arra, hogy elmenjen valahova, mindegy is hova, csak el a megszokott és elviselhetetlen környezetéből, amelybe nem tud beilleszkedni. Egyvalamiben a magány mindkét fajtája megegyezik: a *magányos lélek* állandóan úton van, ha csak képzeletben is, állandóan átalakulóban van az egyik létállapotból a másikba, úgyhogy bajosan tudná a koordinátáit megadni.” Miben lelhet társra az elmagányosodó intellektus? Kétségkívül az utazásban, így lesz belőle magányos utazó. Méliusz József *Kávéház nélkül* című műve kapcsán a naplóírás módszertanáról értekező Mózes Attila a következőket szögezi le az utazásról: „Az utazás mindig két síkon történik, legalábbis a nagyméretű intellektus esetében: 1. térbeli, azaz valóságos síkon, az épp akkori jelenben, a látványok empíriái között és 2. egy elvontabb szellemi-érzelmi síkon, mely az előbb említett síkról szökken föl, aztán megjárja a maga szellemi odisszeáját régmúlt korok és kultúrák világában, áttűnik a mostból egy másik időbe, mintegy alábukik, s ha a látvány keltette élmény igen erős intenzitású, e másik síkon »történt« élmények átmenetileg jelenné válhatnak, egyenrangúsodnak a valódi jelennel, vagy éppen elhomályosítják azt, elterelve a figyelmet arról, hogy végül is az emlékező jelenének talpazatán állnak. A másik irány: az eszmék legelvontabb síkjára landol az utazó, mintegy reflexiókba foglalja a látottakat, így ostromolja a pusztá látvány lényegét.”⁶

⁶ Mózes Attila: *Céda korok történelme*. Válogatta Markó Enikő. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004. 139. o.

Bálint Péter *Párizsi naplója* három évvel később, 1999-ben, ismét ősszel íródott. Ez a napló már nem egy tervezett mű kísérődokumentuma, műhelydarabja, munkavázlata, hanem önálló alkotásá szervesedő elmélkedés-folyondár. Mesterségében megedződött alkotó munkája, aki már nem hagyja a napi benyomások csapongását beivódni a műbe, hanem csak másnap, újraélve az eseményeket, jegyzi fel immáron mederbe terelt gondolatait. Ezt a naplót már nem a külső, a megtapasztalt események komponálják szétszóródó egységbe, hanem az alkotói szándék, amely eleve mások elé kívánja tárni a maga tépelődéseit, vívódásait, az írói mesterség szakmai oldalán felvetődő kétségeit, a nyelvi éberség állandó izzásban tartását, és mindezekkel a szakmai dolgokkal párhuzamosan a kálvinista erkölcsi normákba való kapaszkodás önfaggatásait. Az egy hónapot átfogó napló terjedelme két és félszerese a három hónap magányát rögzítő leuveni naplónak, kompaktságát a szerző néhány 1995-ös, úgyszintén Párizsban készült feljegyzésének beiktatásával nyomatékosítja, láttatván, hogy tervezett és szervezett szöveget kívánt a naplójával létrehozni, Pessoa „Mindig csak másnap írok mindent”-megfontolásával, akkor lejegyezvén az újraélt élményt, amikor már hű képet képes árnyalni lelkiállapotáról. „A napló – írja erről az írók levelezését és bensőséges naplóját Párizsban tanulmányozni szándékozó szerző –, illetve annak nyers változata kiváló alkalmat nyújt a születésük pillanatában fontosnak tűnő gondolatmorzsák, az analógiákon vagy fikciókon nyugvó képzettársítások, illékony természetű benyomások, a mások művein töprengés közben támadt műcsírák és töredékes gondolatfutatok rögzítése, s mindezek után a kiindulási ponthoz való visszatérésre, hogy újra- és átgondoljuk azt, amit kivajúdása után megoldottunk, vagy éppen továbbfejleszhetetlennek, arra érdemtelennek hittünk. Ekként a napló (az enyém, vagy főként az enyém), végleges formájában nem biztos, hogy a megnyilvánulás pillanatát, az írás közvetlen jelen idejét mutatja meg, sokkal inkább igaz rá az, hogy egybeszervesíti a papírra vetés és az átírás két, egymástól hangulatban, éberségi állapotban eltérő jelent, amely az olvasás során többé már nem érzékelteti az eltéréseket.” Kötetlenül, korlátok nélkül, gátakat figyelmen kívül hagyva írni – ez a naplóíró igazi célja, munkájában is élve azt a szabadságot, amit ösztöndíja tett lehetővé számára, vagyis hogy akkor és azt tegye, amihez éppen kedve tartja. Ezért nincs külön művészi témája a naplónak, az események nem kötelezően időrendi sorrendben sorjáznak benne, töredékessége folytán elveszíti filmszerűségét, és fittyet hány a tematikus aránytalanságokra, hiszen nincsen olyan elvárás, ami megkötné a naplóíró kezét. Végző bírása ugyanis önmaga. Ítéletének igaz vagy hazug volta a napló olvasója előtt is megvilágosodik, ugyanis „minden mondata, köntörfalazása vagy magamentegetőzése elárulja, hogy miként is kell gondolkodnunk róla, mennyire tartjuk szavahihetőnek saját pörében elmondott vallomásait”. A folyamatos önvallomásnak azonban léteznek diszkréciós határai, amelyek nem öszintétlenséget generálnak, vagy valamiféle öncenzúrából eredeztethetők, sokkal inkább a helvét hitű szerző erkölcsi magatartásából fakadnak: „Írok, húzás és mérlegelés nélkül, de nem adom meg (vagy csak részben) azt a lehetőséget, hogy magánéletemben vájkáljanak idegenek; így hát kipontozok: magamból részeket. A nagyobb baj csak akkor következik be, ha írás közben önmagam számára is megnyitom a zárójelet, és hosszas töprengés után sem igyekszem kitölteni a hiátust, mondván: ugyan ki, mely’ árgus szem ellenőrizheti mit kellett volna írnom a három pont helyére, ha lett volna merszem hozzá.”

A műfaj és szerző kölcsönös, gyümölcsöző egymásra találásáról a következőket olvashatjuk Bálint Péter elmélkedései között a *Párizsi naplóban*: „Ezek a külföldi ösztöndíjak és idegenben vezetett naplóim kiváló alkalmat nyújtanak arra, hogy szemügyre vegyem, mennyire távolodtam el önmagamtól, vagyis attól a kamasztól, aki annak idején egyetlen jelszót hangoztatott: csak nem be- és meghódolni. Az írás nem másságom mutogatása, nem tehetségem kibontakozása a számomra, hanem akaratedzés, a kívülálló, a rendbe

betagozódni nem kívánó ember napi mentális gyakorlata, szellemi jóga: a mindent átítató hülyeség és határtalan cinizmus ellen. Nem íróvá akarok válni, »csupán« szeretnék megmaradni annak, aki mindig is szerettem volna lenni: saját sorsa felett szabadon rendelkező éber lény.”

A napló Lakatlan szigete

A napló az elkülönülés műfaja. A kirekesztés, a hatványozott magány műfaja. A Lakatlan sziget műfaja. Azé a szigeté, amelyre csak a naplóíró bejáratos, ahonnet engem, a potenciális (irodalom)olvasót éppen a választott műfaja által taszított ki. Ugyanakkor a napló megjelenését követően a szerzőtől is elszakad, és önálló életet kezd élni.

A Lakatlan sziget „*a gondolkodásnak élő ember Belső Tere. Így természetesen metafora is; a gondolkodás helyének és a meditáció önmagába fordulásának metaforája...*” – írja Füzi László, és ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az írók zömmel olyan könyveket írnak, amelyeket olvasni szeretnének, akkor megérzésem szerint naplófolyama egyben kísérlet az eszményi műfaj megragadására.

A napló műfajában meghatározó személyesség elvével kapcsolatos, a naplóírás során érvényesített alkotói-befogadói nézeteit Füzi László Tolnai Ottó művészete műfajfelrúgó műfajgazdagságának értelmezése közepette fejt ki. Ennek szellemében tapasztalhatjuk, a tudás-összefoglaló munkákból következően egyre valószínűbb, egyre bizonyosabb, hogy a világ leírása, a világ leírhatósága, rendszerezése, elemeinek szócikkekre bontása és lexikonokba sorjázása, vagy CD-romokon való egymásba fűzése nem a művészet és nem a művész feladata. „...új kapcsolatokat kell kialakítani a világgal, új, személyes kapcsolatot, átélhetővé, tapinthatóvá kell tenni, ha tetszik, kézzel foghatóvá, s ha tetszik, akkor személyessé kell formálni a lexikont is” – írja minderről Füzi, tulajdonképpen az eszményi irodalmi műfaj követelményeit körvonalazván.

Az empátia, a hozzá fűződő személyesség, és a vele kapcsolatos kíváncsiság nem más, mint az élet és a művészet kiegyenlítődének a motorja, az új művészség (persze Füzi ezt nem mondja ilyen deklaratív tömörséggel) három pillére. „*Nemcsak gondolkodik a világról, hanem megéli azt, így teremti meg gondolkodása hitelességét*” – szögezi le Tolnairól, de világos, hogy egyben egy új műérzés megfogalmazására tesz e kijelentéssel kísérletet. Ennek a műérzésnek a kulcsfogalma a *személyesség* – maga is végtelenül személyes a naplójában!: „*A személyesség nem a bezárkózást vagy a világtól való elzárkózást jelenti, hanem a világ által adott élmények továbbgondolását, mérlegre tételeit.*”

Füzi saját naplóírását is értelmezi naplójában, vélhetően azoknak az elődöknek a nyomdokában haladva, akik a rendelkezésükre álló olvasmányok elégtelenségéből fakadóan maguk írták meg az általuk elképzelt, „eszményi műalkotás” irányába kalauzolóló szöveget. Akik a hagyományörzésből a hagyománytörés szükségyszerűségét tapasztalták, a hagyománytörésben a hagyományörzést valósították meg, az irodalom szüntelen palimpszesztjében egyensúlyt teremtve a kivakarás és a felülírás között. Sőt, Füzi túllépi ezt az equilibristikai alaphelyzetet, az ő kivakarásai és felülírásai nem „szépirodalmi igényt” tükröznek, nem a teremtett világ teljességét kívánják létrehozni, noha végeredményben mégis egy létváltozat, egy létmodell összességét célozza naplója. Ez a létmód, ez az irodalommal folytatott párbeszéd a teremtett világok (Lakatlan szigetek) bejárása, ám nem a felfedezés, hanem a megértés szándékával. Több is ez a megértés szándékánál – inkább a személyesség szűrőjén való áthullámozgatás a belső dialógus célja. „*Az olvasás élményét, a mű továbbélését, finom towaremegését az emberben*” óhajtja a szerző a naplójával – az élmény abszolút személyessége mellett – megörökíteni, s maga, meg természetesen a

feltételezett olvasó számára továbbgondolhatóvá, tovább élhetővé tenni. Többször ismétlődő gesztusként tapasztalhatjuk a naplóban a már ismerthez, a már olvasotthoz való visszatérést, szemben az újjal, az ismeretlennel való találkozás kihívásával.

Bálint Péter ezt az elmélyült, rekurzív olvasás iránti igényt számon kéri nemzedékén, amelyen inkább a „falkaszellem” jegyeit véli felismerni, semmint a nyelvi éberségre és igényességre alapozott minőségeszményt. Az 1996-os *Leuveni Naplójában* magát is bírálja, mert képtelen ellenállni az idegen szöveg kísértésének, hogy azt a saját szövegében éltesse tovább, az általa kiváltott gondolatokból, reflexiókból új szöveget hozzon létre. A maga „nótáriusi” lejegyzéskényszerével szemben azért engedékenyebb, mint mások „szöveggyártásával”, egyben magát a naplórítást olyan pozícióba helyezi, amely a tünetszerűsége túl mutat rá a mai 40 és 50 év közötti korosztály felújult szigetre-vonulási igényére, illetve a szigeten rekedtség következtében a fragmentált, az esetlegességtől szabályozott, személyes indíttatású szövegek felé való fordulására. Ami talán nem egyéb, mint a magány és önmagunk kihívása.

Amennyiben az *írást tárgyasult olvasásnak* tekintjük, akkor e modell szerint olvas Füzi, s e modell szerint ír, valahol a műfajok határmezsgyéjén, s teheti, hiszen (szép)írósgát egyenesen tagadva, a szerkesztő pozíciójából a magánember köreibe váltva, az élményszerző olvasás szerelmeseként magát is határhelyzetbe hozta: nem a tudomány, nem a művészet *nevében* értelmez, hanem kéjeleg az irodalom megmagyarázhatatlan varázsában, az olvasás és a továbbgondolás keltette testies gyönyörben. Az irodalmi szöveg Paul de Man szerint előre kialakítja tulajdon félreértéseit, és ezeknek a félreértési lehetőségeknek az adottsága híján, ha minden megközelítés egy végső jelentésbe torkolna, aligha lenne értelme az értelmezésnek. Se az irodalomnak, ami egyedül önmagára utalhat vissza. Füzi ilyen, önmagára visszautaló ígervényként, nem pedig zárványként értelmezi az irodalmi szövegeket, és ebből eredően a maga olvasatát is újraolvasások sorával árnyalja, szivárványozza, s nyelvi szuggesztivitásával ezt az olvasatot ugyanannak az irodalmi kultúrának a részesévé teszi, mint ahonnan a primer szöveg vétetett.

Ha már a napló és a naplórító viszonyáról szóltam, el kell mondanom azt is, hogy valami módon a fikció irányába bonyolódik a meditáció, a naplórító hőssé avanzsál (ha valami nem, akkor ez nem ritka az irodalomban), s már nem is a naplót írja, hanem a maga teremtette hőst szemléli, tágra nyílt szemekkel csodálkozik rá annak önálló életre keltett gondolatfutamaira.

A naplórítás irányában is elkötelezett Sinkó Ervin életművének fontos meghatározói közül a korábban kiadatlan naplóinak tanulmányozása során a vallomásosság tűnik jelentősnek, olyan sajátosságnak, amelyről a naplók aspektusában szólva egyes megállapítások az életmű egészére is kivetülnek. Annál is inkább, mert ez a lírai magatartás nem csupán a kiadásra szánt, megjelentetett, esetenként alaposan átdolgozott szépirodalmi és publicisztikai munkáiban érhető tetten, hanem a kiadatlan szövegekben is, amelyek feltételezhetően inkább a belső íráskényszer mint az esztétikai megformálás termékei, és a vallomásosság, sőt, ezenfelül az önértelmezés, az önvizsgálat, az önkomentár jegyeit viselik magukon. Sinkó azon szerzők vonulatában jelent fontos megállót, akik az önreflexió körén lényegében nem túllépve, mégis a teljesség irányába voltak képesek küldeni a tapasztalások által kiváltott hullámgyűrűket. Magyarán: minden téma kapcsán magáról beszélt, illetve magáról szólván minden témát érintett. Enciklopédikus ismereteinek és a forradalmári elkötelezettségének sajátos konglomerátuma lehet annak a művészi, publicisztikai, humánus elhivatottságnak az összes dokumentuma, amit életműnek nevezünk, s ami körmönfont módon mű-életnek is nevezhető.

A szavak értelmének kifordító átértelmezése ugyanis Sinkótól sem idegen. A korábban kiadatlan írásai között elsőként szereplő *Szabadkai napló*, 1916 első bejegyzése máris

erre utal, sőt, leplezetlen beszédességgel szól az alkotó, illetve legyünk szerényebbek, az ember és a napló, naplóíró és a naplója viszonyáról: „Én kifordítom Ibsen verssorait: Naplót írni annyi, mint itélőszéket,⁷ tartani önmagunk felett. A naplóírás viviszekció önmagunkon. És nekem erre a viviszekcióra szükségem van.”⁸

Ha nem is boncolásról, önfeltárásról szólnak a lényegében nem kiadásra szánt, a szerző által arra nem előkészített naplók⁹, levezetői voltak az örök emigráns moralista, marxista forradalmári, költői és egyben önemésztő lázainak, az ember és a forradalom kérdésköre belülről való megélésének.

Miként az írói naplók zöme se készül művészi igénnyel, így Sinkó naplói is kor-, művelődés- és mentalitástörténeti adatokkal, tanulságokkal szolgálnak, feljegyzésekkel alapozzák meg a későbbi életrajzi vallomásokat, szépirodalmi alkotásokat.

Sinkó Ervin naplói az én olvasatomban a magyar irodalom egyik vélhetően legfontosabb naplóíróját, Szentkuthy Miklóst idézik. A *Szent Orpheus Breviáriuma* című regénysorozata kapcsán szinte minden értelmezője észrevételezte az egy és örök érvényű igazságot, miszerint egy idealizált alkotói életműben a szerzőnek nincsenek külön irodalmi művei, tudományos dolgozatai, levelezése és naplója, hanem mindez egy, ez a mű, amit képtelenség egyetlen műfajban megírni. Szentkuthy a Breviárium zárókötetének műfaját „naplóanarchia”-ként határozta meg. A napló esetében, és más szerzők más művei esetében is természetesen bevonul, bevonulhat a műbe, ezáltal a művészi szerkesztettség elemévé teszi az akcidentalizmust, s kiteljesíti az egyéni lét efemeritáinak irodalomba, pontosabban irodalomká váló emelését.

A tartalmi lezáratlanság mellett Szentkuthy befejezetlennek tekintette a műalkotás, illetve a „teremtény” formai megjelenítését is. Folyton azt hangsúlyozta, hogy számára elválaszthatatlan a szerző szépirodalmi munkássága a tudományos tevékenységétől és a legbelső intimitásától, amit a teremtés és a kozmosz összefüggésrendszere szabályoz, és mindezek szellemi megnyilvánulásai is ugyanígy elválaszthatatlanok egymástól, következőképpen az ideális kifejezési forma a már említett „naplóanarchia”, amely egyszerre meghatározója a szerzőnek és a műnek.

Sinkónak Bécsben, Tolsztoj naplóját olvasva ötlöttek eszébe hasonló gondolatok, az 1924. április 23-i bejegyzés tanulsága szerint: „Az a gondolatom jött, hogy nem volna-e helyesebb minden megformált, különített műveknél egy életen keresztül hűségesen naplót írni, és a megformálás munkáját átengedni az esetleges olvasó lelkének? Ez ellen a gondolat ellen a halálfélelem, egy szellemi halálfélelem rugózik csak; az alkotás szükség érzése bizonyosan ugyanabból a halállal való ellenségességből ered, mely az embereket a fiú-utódok után való vágyra, mint a halál kijátszására vezeti. Az ilyen napló jó esetben egy lány utód csak...” S egyben tehát az írás öngyilkosság – vezethetnének tovább a gondolatot, amelyben ott visszhangozik a posztmodern, a dekonstrukció, a hermeneutika „scribo ergo non sum”-féle értelmezése. Az írói személyiség megszüntetésének és a műnek az olvasó kreativitására hagyottságának ötlete a későbbiekben Roland Barthes, Michel Foucault, Arthur C. Danto, Jacques Derrida, Paul De Man, Robert Jauß, Hans-Georg Gadamer és a többiek, vagyis az analitikus művészetelmélet, a filozófiai hermeneutika és a dekonstrukció elméleteiben a tényszerűség formáját öltötték. Sinkó tépelődése is,

⁷ Az idézetekben a taglalt kiadvány helyesírását követem.

⁸ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Szerkesztette József Farkas és Illés László. A jegyzeteket és a bibliográfiát készítette Bosnyák István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. 25. o.

⁹ *Szabadkai napló, 1916; Szabadkai napló, 1917; Bécsi naplótöredék, 1920; Szabadkai naplótöredék, 1920; Bécsi napló, 1923–1925; Szabadkai – szarajevói napló, 1926–1927; Naplótöredék, 1927–1930; Moszkvai napló, 1935–1936; Párizsi napló, 1937–1939.*

ha folytatja, talán elvezetett volna a posztmodern „újbarbarizmusig”, amikor a mű csak variánsaiban él, a szerző és az olvasó között minden személyesnek mondható kapcsolat megszűnt, a szöveg él, a szerző halott és elfeledett – persze nem a dekonstrukciós alapvetések megelőlegezéseként, hanem szerzőnk nietzscheánus emelkedettsége és krisztianus istenkeresése következményeként. A mű számára az élet meghosszabbítása, bár hite és tapasztalata eleve filozófiai paradoxonba hajszolja ennek értelmezésekor: „Hogy van az, hogy bár kétségtelenül a legszomorúbb dolog az élet, a halál mégse a vidám dolgok közül való, hanem a legszomorúbbak közül? Vagy az élet azért a legszomorúbb dolog, mert halál a vége? De milyen elképzelhetetlenül szomorú volna, ha még halál se volna?” – teszi fel a már nem is szónoki kérdést szarajevói naplójának 1926. április 12-i bejegyzésében. Ugyanez a gondolat visszhangzik tizenkét év után a párizsi napló 1938. május 15-i bejegyzéséből: „Minden elementáris emberi vágy, remény – irracionális, reménytelen, mert megvalósulása beleütközik a lehetőségek határaiba. Szerelem, nem-meghalni... Az extázis tragikuma: a visszazuhanás. A continuitás kielégíthetetlen szükséglete. Az áldozat törvénye: meg kell halnia az összes többi lehetett-volna-életemnek, hogy az egyiket, egyet élhessem. A szimultán több féle élet – még a szerelmi életben sem – realizálható.”

Egy hagyományos életművel rendelkező és hagyományos életsorú alkotó esetében bizonyára meglepő lenne, ha az illető a naplójában, nem pedig a művében keresné és találná meg léte bizonyosságának igazolását. Ez a legtermészetesebb alkotói, művészi gesztus következménye. Alkotáslélektani szempontból szoros ontológiai kapcsolatban áll egymással az író és műve, ez utóbbi a továbbélés illúzióját táplálja a szerzőben. Ezért tűnhet meglepőnek Sinkó esetében, hogy a mű(vek) mellett a naplóírásnak is hasonló funkciót szán: a létbe kapaszkodás eszközévé, s majdhogynem céljává emeli.

Sinkó életrajzának ismeretében azonban nem meglepő ez a lépés. Egyszerre viaskodott ugyanis műveivel és azok kiadásáért. A művek története a csalódások és a kiábrándulások sorának történetével egyenlősült ki esetében, így talán indokolt, hogy a szellemi önmegevalósítás eszközévé a naplót teszi meg: „Három napja mentünk el Bécsből és lelkiileg készülve az itt [Szabadkán] való életre nagy szerepet szántam a naplóírásnak. A magam számára szükséges, hogy bizonyosságom legyen a magam külön élete mellett, és hogy ebben a formában megőrizsem a látható folytonosságot. [...] Bizonyosságom legyen: az is lehet, hogy épp megfordítva: bizonyosságot hagyok magam ellen, mert az bizonyos: vagy az én életem minden törekvésével és részletével, egész tartalmával együtt egy kivészó emberfajta reprezentánsa, mely már létjogosultság nélkül való anakronizmus; vagy pedig a világ minden törekvésével és részletével, egész tartalmával egy kimúló, magába vesző, magát veszejtő irtózatossá tévedés, mellyel szemben az én életem és a kevés vagy aránylag kevés hozzám hasonló törekvésűeké képviseli az új és mindig újként kívánt valóságot.”

Sinkó egzisztenciális gondjai ellenére egyszerre gondolkodott művészetéről és közösségről, a két dologról, amire feltette életét. A párizsi napló tanulsága szerint végkövetkezésre is jutott: „A közösség nem ad formát és tartalmat az életnek: az embernek magának kell formát és tartalmat adni az életnek. [...] A külön életforma egyik funkciója az izolálás. Választás: feláldozás. Ezt elérve kezdődik azonban az igazi probléma: pozitív funkciót adni a formának, tartalmat zárjon körül s ne csak – kizárjon.”

Egy nagy utazó

Szentkuthy Miklós meghatározó idegenségérzetéből fakadó elvágódás-szindrómája egy látszólagos ellentétpár, az *utazás* és a *szigetlét* ötvöződésében teljesedett ki és lombosodott inspiratív feszültségek és szenvedélyek burjánzó, belső botanikájává. Orpheus-élmé-

nye a *Szent Orpheus Breviárium*a tíz részének öt kötete után végérvényesen összefonódott nevével. Nem véletlenül talált éppen Orpheusban rá a folyton kísértő alteregójára, hiszen a görög mitológia hőseben nem csupán az emberekre, a természet teremtményeire és a természetfeletti lényekre egyaránt hatással lévő művészet jelképe öltött antropomorf alakot, hanem az aranygyapjú megszerzésére induló – s hányattatott sorsuk által számos szigetre vetődő – argonauták csoportja tagjaként, a pokol mélyét is megjáró szerelmesként benne (is) szimbolizálódik a *nagy utazó* figurája. Az irodalmi Orpheus-terv azonban későbbi, mint az eddig kiadásra került naplótöredékek¹⁰ zöme; csak 1937-ben született, amikor Szentkuthy Sótér Istvánnal tett nagy itáliai utazást. A keretes esszéorozat kipattanó ötletét Siennában sörözve azon nyomban el is mondta útítársának, hangsúlyozván, hogy a breviárium-jellegű mű megírásának egyfelől a Greco festészetében tapasztalható sűrítő kompozíció, másfelől Monteverdi *Orfeo* című operájának élménye a közvetlen ösztönzője. Ez utóbbiból ered az Orpheus elnevezés, illetve jelkép is, hiszen miként a Breviárium-sorozat 1939-es előfizetési ívében olvasható, „az alvilágban bolyongó Orpheus a világ sötét titkai közt tévelygő agy örök jelképe.” A dalnok-utazó előképe Szentkuthy naplóillusztrációit értelmezve Odüsszeuszban tűnik fel, s a legbeszédesebben vall erről a kötet címlapjára került *Odisszeus Nausikaa kocsija után* című illusztráció¹¹.

Utazás, kísértő kéjek, boldog szerelem reménye, férfias próba – ezek Orpheus és Odüsszeusz közös párkái. Szentkuthy meg kortársai sorskihívásai talán árnyalatnyival eltérő felhangúak. Hiszen miért utazott Szentkuthy a 20-as, 30-as évek fordulóján? Amiért mindenki más: Európára hangolódni. Miként Füzi László jelzi naplójában¹², kiutat keresni, párhuzamot találni. Ezen utazások egyikéről írta egyértelmű szókimondással *Szerb Antal* Budapestről Szentkuthynak Londonba: „Nagyon vágyódom Londonba. Részben oda és részint innen el.”¹³ A vágyott utazásokból nem sok, de az életmű ihletéséhez éppen elegendő valósult meg. A diák Pfisterer (a későbbi Szentkuthy) Miklósnak a szüleivel 1925-ben tett szentévi itáliai utazása extatikus, élete végéig meghatározó élményével járt be, minden keze ügyébe kerülő, vonatkozó témájú és tartalmú könyvet elolvasott. A Werbőczy Gimnázium diáklapjában megjelent élménybeszámolója volt élete első publikációja¹⁴, majd az utazás mély benyomásai a tizenkilenc évesen írt *Barokk Róbert*¹⁵ című regényének alapmotívumaivá lesznek.

Szentkuthy esetében az utazás más eredménnyel járt, mint Márainál, Illyésnél, Halász Gábornál, Szerb Antalnál, Németh Lászlónál, Vas Istvánnál, Cs. Szabónál meg a többi peregrinusnál – a kiábrándulást hozta, az európai kultúra bámulatos emlékműveire Szentkuthy tapasztalatában rátelepedett az európai politika agyvakulásának minden civilizációból kiábrándító köde, ami egyenesen vezetett az egyedüli lehetséges válaszúthoz,

¹⁰ Szentkuthy Miklós: *Fájdalmak és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk. (1925–1942)*. Magvető, Budapest, 2001

¹¹ Nausikaa – mai átirásban Nauszikaa. Odüsszeusz azt követően találkozott Nauszikaa-val, hogy a tenger a partra sodorta a Phaiakok földjén. Nauszikaa királylányhoz illő méltósággal, ugyanakkor megkapó őszinteséggel beszélt a sorsüldözött férfival, sőt társnőinek azt is megvallotta, hogy szívesen látná férjéül a hőst. Szentkuthy számára bizonyára a Nauszikaa személyében egyesülő részvét és vágyakozás elegye lehetett ihlető, ami megfelelt a Szentkuthy karakterében is jelen lévő, egyfelől démonikus, másfelől gyermeeki vonások kettősségét harmonizáló egységgel.

¹² Füzi László: *Lakatlan sziget I–III. Napló 1997–1999*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2000.

¹³ *Szerb Antal levelei Szentkuthy Miklóshoz*. Közreadja Tompa Mária. Holmi. 1994/1.

¹⁴ Doktori disszertációja mellett az egyetlen, amit polgári nevén, Pfisterer Miklósként jegyzett.

¹⁵ Posztumusz jelent meg a hagyatékából, 1991-ben.

ismét Füzi László szavaival élve: a világirodalomban a borgesi modellben tisztelt virtuális valóságba való belépéshez. Az utazások után tehát a szigetre vonulás bizonyult egyedüli lehetséges választásnak. Ez a sziget-lét, miként Szentkuthy viszonylatában minden, különleges, sajátos és több oldali értelmezést kíván. Németh Lászlót az irodalomtörténet azon kevesek közé sorolja, akik bátorító szavakkal üdvözölték Szentkuthy munkáit, ugyanakkor nem bizonyítható, hogy Szentkuthy emiatt deklarálta volna Némethet „legjobb barátjaként”. Kapcsolatuk bensőségességét az is szemlélteti, hogy Szentkuthy Németh halála után is fontosnak tartotta, hogy megválaszolja annak egy, bár ötven évvel korábban felvetett gondolatát. Egy vasárnap délután, felső-gödi közös sétájuk során Németh szembeállította a dunántúli tájak emberszabású mivoltát a végtelen tengerek, pusztaságok és alpesi csúcsok embertelenségével. „Én, válaszképpen, a szigetek iránti lírikusan megszállott rajongásomról beszéltem – írta Szentkuthy¹⁶: a párisi *Notre Dame* szigeten épült, Óceánia szigetei Földünk életének, koralloknak, őskori idoloznak titokzatos és »geo-vallomásos« csodái, Vénusz is Ciprus szigetét választotta, az Apokalipszist író szent János apostol Patmos szigetén hallgatott a Sas diktálására, kamaszkorom megvalósult álma Capri éjkék, mélykék, barlangos szigete volt, – és: nem sziget-e az öt világrész?”

Miként a sziget-lét sajátos megvalósulása az olvasás és az írás külön bejáratú világa, úgy ennek a sziget(en)-létnek igazi robinzoniádjá a naplóírás. Szentkuthynak a százötvenezer oldal meghaladó, még életében 25, illetve 50 évre zárolt óriásnaplója mellett van irodalmi szándékkal készített naplója is.

Amennyiben a regény az „alvilágban bolyongó Orpheus, a valóság sötét titkai közt tévelygő agy örök jelképe”, úgy a napló szigete „a gondolkodásnak élő ember Belső Tere. Így természetesen metafora is; a gondolkodás helyének és a meditáció önmagába fordulásának metaforája.”¹⁷, vagy ahogy Szentkuthy folytatná e gondolatot, egy köztes hely az ultra-titikos gyónás és a ledér exhibicionizmus között: „Akarom, hogy most, rögtön lássa az egész világ, amit ide feljegyeztem. Teatralitás? Kínóz, hogy ez csak napló, csak outre-tombe, és nem *mű*. Mikor naplót akarok kiadni, akkor a halált akarom legyőzni – látni akarok valami olyat, amit rendszeren sohase láthat az ember: egy órát legalább a saját halála után.”¹⁸

Szentkuthy 1939-től vezette naprakész rendszerességgel és módszeresen naplóját. Amikor betegsége akadályozta¹⁹, titkáranak, *Tompa Máriának* diktálta gépbe a kötelező napi gyónás, önvizsgálat, reflexiók lecsapódásának diáriumát. Mindent le kell jegyeznie, mert csak az válik számára valósággá, amit leír – mondta el az 1988-ban megjelent hatalmas interjúvallomásában, a *Frivolitások és hitvallások*²⁰ oldalain. Természetesen nem csupán a dühödöt lejegyzésvágy motiválta a naplóírását, hanem az önmagával és művével

¹⁶ *A varázskert*. Budapest. 1986/május.

¹⁷ Füzi László.

¹⁸ *Fájdalmak és titkok játéka*. 109. o.

¹⁹ „Annyit dolgozott, hogy a szervezete, a teste fellázadt a szelleme ellen, s a pihenés e borzalmas formáját, a depressziót választotta. Az esze persze tiltakozott a kényszerpihenő ellen” – nyilatkozta az említett betegségről az író titkára és munkatársa, hagyatékának gondozója, Tompa Mária. (*Virágszál a bandzsa kisfiú sírján*. Kovács Boglárka Interjúja Tompa Máriával. Népszabadság. 2001. március 17.)

²⁰ „[a *Frivolitások és hitvallások*] minden eddigi Szentkuthy-műnek valóságos *summája*, egyúttal az író életregénye is [...] De nevezhetnénk irodalomtörténeti regénynek is ezt a vallomáskötetet, vagy kultúrhistoriái kisenciklopédiának, ha pozitív ismeretek iránt érdeklődünk, melyek Szentkuthy írói munkásságával szoros kapcsolatban állnak vagy állhatnak...[...] nem fontosak a vallomások úgynevezett igazmondásának a határai: nem az igazolhatóságuk a dicséretes, hanem az elhithető erejük a lényeges.” Bori Imre: *Fréziák és barkák*. in. Bori Imre: *Hétről hétre*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 101–102. o.

szembeni folyamatos elégedetlenségből eredő önvizsgálat és önelemzés, a vallomásos gyónásvágy is közrejátszott. Elannyira, hogy egyre terebélyesedő életművét is a *naplóanarchia* műfaji megjelöléssel illette, s ezt a műfaj-ideált programszerűen is megfogalmazta: „Mindig a realitás és nem a fantázia: el tudom képzelni egész életművem, mint egy Montaigne- vagy Saint-Simon-féle óriásnaplót, melynek mámoros és önellentmondó kódája abban állna, hogy felkiáltanék: »végre sikerült megtisztulnom a magam sem tudom, honnan szedett mű- (opus-)neurózistól, és átadom magam a tiszta, improduktív, írás-szűz életnek.«”²¹

A Szentkuthy-naplókról tulajdonképpen csak legendák szóltak 1992-ig, amikor Tompa Mária a győri Műhelyben²² közreadott egy csokorra valót az író korai, zárolás alá nem került naplójegyzeteiből és -illusztrációiból. A kiragadott, kiemelt részletek azonnal párbeszédbe álltak a posztumusz kiadású regényekkel, aminek következtében a napló közlése esetleges folytatása iránti remények fokozódtak. A *Fájdalmak és titkok játéka* megjelenésével ezek a remények részben ugyan teljesültek, de ezzel egyetemben le is zárultak. Hiszen az olvasó éppen csak hogy belekóstolhat az ifjú Szentkuthy élesztőként dagadó érelemmasszáját frivol vallomássá tagoló pazar, önmegszólító elbeszélésbe, máris azzal kell szembesülnie, hogy *folytatása 2013 előtt nem várható*. Ráadásul, hiába bízunk a *cen-zúrázatlan* Szentkuthy megismerésében, Tompa Mária igyekezete ellenére az író lánya, *Mariella Legnani* (a szerző egyik jogutódja) kérése bizonyult döntőnek, így közöletlenek maradtak a napló azon részletei, amelyek „sértének őt, valamint bizonyos személyeket, illetve közvetlen leszármazottait”. Az eredmény így sem felemás, a napló szövegének művi úton okozott folytonossági hiányai nem kétségbeejtők, nem sodornak az értelmezhetetlenség kátyújába, bár egyes megjelenítettek álneven való szerepeltetése nem könnyíti meg a filológusok dolgát.

Fiatal, alig tizenhét éves múlt fiú kezdte vezetni naplóját, szinte még pubertáskori dokumentum került az olvasó elé, ezért nem meglepő a bejegyzések extatikusága, maró öngúnyba torkolló iróniája, a folytonos ontológiai elmélkedések gyónásba forduló vallomásossága, a halleluják és átkok kaleidoszkópszerű fraktálja, ami jellemző az 1925-től 1942-ig terjedő, a kamaszkortól a felnőttkorig ívelő bejegyzésekre. Tompa Mária ki is dolgozta a napló rétegződési szintjeinek rendszerét:

„1) szubjektív, majdnem gyermekien érzékeny, hol szélsőségesen lelkesedő, hol felháborodó szerelmi-érzelmi vonal (Dollyval a viharos kezdetek után pontosan hatvan évig éltek együtt, végig ritka és minden hányattatásnak ellenálló, példásan erős érzelmi kötődés volt közöttük!),

2) a kamaszkor végén a kozmikus otthontalanság megélése, az élethelyzetek és kapcsolatok szinte a neurózisig szétépedesett elemzése,

3) az egyetemi évek alatt Pfisterer Miklós érését, íróvá fejlődésének szenvedésteli pillanatait érzékeli a napló olvasója,

4) fontos irodalmi (gyakran vázlatos) jegyzetek, melyek készülő műveire, elsősorban a *Prae*-re vetnek fényt,

5) karikatúraszerű portrészorozat az 1931-es budapesti irodalomtörténeti kongresszus nagynevű résztvevőiről, illetve az életében fellépő más alakokról.”

Laikus olvasóként természetesen nem kötelezően ilyen strukturáltságában éljük meg Szentkuthy fiatalkori naplójegyzeteit.

„Irtózom a riválisoktól: Szerb Antal!” – olvashatjuk a napló 1930. december 11-i kurta megjegyzését, ami visszaül Szerb Antal 1930. március 15-én, Londonból írt levelére,

²¹ *Az alázat kalendáriuma*. 25. o.

²² Az 1992/2 és 1992/3-as jelszű számokban.

amelyben értetlenül mélézik Szentkuthy féltékenységre utaló levele felett, nem tudván, konkrét személyre féltékeny-e, vagy inkább valami intellektuális attitűdről lehet szó. Szerb inkább e másik felé hajlik, ugyanis a (véltetően) első, Szentkuthyhoz írt (válasz)levelében felrója, hogy: „levelét a túl-szenzitív emberek furcsa taktikájával, olyan ügyesen formulázta meg, hogy belekényszerít engem valami sértő és jogtalan szuperioritás attitűdjébe, amitől iszonyodom.”²³ A rapszodikus barátság egyik lelegeplezőbb dokumentuma Szerbnek az 1930. április 17-én, Párizsban kelt levele, amelyben egyebek között arról fogalmaz, hogy maga is analitikusan tekint kapcsolatukra: „...attól félek, hogy a tudatod mélyén valami olyasfajta vízió él a barátságról, hogy te szidod magadat, és a másik mégis csodál téged. Miklós, sokkal öregebb egyedlelkér vagyok, semhogy ne látnám meg a gögöt minden alázatosságban, és jobb szeretném, ha egy kicsit nyíltabban gögös volnál.

Mindazonáltal ne várd tőlem állandóan azt, hogy leborulva imádjalak. Én csak nőket szoktam leborulva imádni, és azokat is csak régebben. Törődj bele a distanciába és a közönybe, ami minden barátság alapja, és ne akard, hogy mi ketten mithoszt valósítsunk meg.”²⁴ A napló Szerb Antal észrevételének hitelességét bizonyítja. A doktori disszertációját író Szentkuthy Halász- és Szerb-fóbiájának kulcsa a következő: „Ha Halászné (Szerb, Hevesi, Kerecsényi stb.) egyetlen dicsérő jelzőt mondanának rólam: megváltás volna. Térden kúsznék eléjük, hogy dicsérjenek!”²⁵

Döbbenetes, hogy a nyelvvel mindent leírni, megjeleníteni, valósággá fantáziálni képes Szentkuthy naplójában és életében egyaránt elégtelennek érezte az irodalom eszközt – bár az is tény, hogy a személyiségfejlesztő önvizsgálatai során valójában a művész-lét, nem pedig az író-lét megvalósítására törekedett –, és ezért képzeletének képzőművészeti leképzesét a szöveg lejegyzésével egyenrangúként kezelte. Ám amíg a szövegben a földközelség realitásának a hevülete is átsüt, addig rajzaiban, illusztrációiban az emelkedettség, a spiritualitás folytonossága uralkodik. Alakbrázolásai leginkább lebegtetettek, Greco modorában nyújtottak. Figurái mintha valami éteri vonzás sugarába kerültek volna, légüres térben lebegő testüket láthatatlan erő centrifugázza maga köré. A minimális eszközökkel megjelenített figurális kompozíciók hangsúlyozott jelképiséget nyomatékosítja az ugyancsak vázaltszerűen jelzett, de kompozíciójában az antikvitást, sőt a biblikus idöket idéző háttér. A naplóíró szellemi orgiája akkor hág tetőpontra, midőn a rajzokat értelmező magyarázatokkal, párhuzamos szövegekkel egészíti ki. A napló némely ilyen, gondolatot és fantáziát egybemósó illusztrációja még a *Prae* elvont dialektikus futamainak ismeretében is az értelmezhetetlenségig absztrakt marad, műalkotássá minősül, amit megmagyarázni nem, csak élvezni tudunk. Tompa Mária szerint Szentkuthynak a rajzolás iránti mohó vágya a folyamatos gyónásigényre vezethető vissza, arra az önvizsgáló vallomásosságra és a külső-belső élményeknek a lejegyzés általi realitásba emelésére, amelyek összefonódása Szentkuthy életformájává vált.

Egy „rossz” naplóíró

Szerb Antal közismerten nem volt jó naplóíró, a *Naplójegyzetek (1914–1943)*²⁶ című kötetbe foglalt feljegyzései nem azért jelenhettek meg az író születésének 100. évfordulójára, mert szerzőjük is erre szánta őket, hanem, mert nem semmisítette meg a feljegyzé-

²³ *Holmi*. 1994/1. 82. o.

²⁴ *Holmi*. 1994/1. 84–85. o.

²⁵ *Fájdalmak és titkok játéka*. 81. o.

²⁶ Magvető Könyvkiadó, Budapest. 2001

seket tartalmazó füzeteket. A szövegeket sajtó alá rendező Tompa Mária és ebben segítségére lévő Petrányi Ilona megőrzésük gesztusa alapján ítélte – s tegyük hozzá: joggal – közölhetőnek, sőt feltétlenül közölendőnek a naplókat.

Szerb Antal minden igyekezete ellenére rossz naplóíró. Alig volt huszonhat éves, amikor a Naplónak tett fogadalmát így rögzítette: „Naplót fogok vezetni újra – hogy formát adjak életemnek.” (1927. II. 3.) – és ezzel gyakorlatilag föl is hagyott a naplóírással. A következő bejegyzés ugyanis egy 1929. április 5-i keltezésű szonett, a rákövetkező 1930. november 12-i, ahonnét (és visszamenőleg) a naplót már csak „szűrőszavakban” írta. Három könyvoldalny aforisztikus jegyzetsort követően az újabb dátum 1942. V. 21., vagyis majdnem tizenkét év kihagyás után folytatta a „formát adó” naplóírást. A kötetnek ez, a *Naplójegyzetek 1927–1943* című, alig pár könyvoldalas, kerekre csiszolt bölcsességeket és sommás megállapításokat tartalmazó része a szinte gyermekfejjel vezetett cserkésznapló mellett a legizgalmasabb része. Bár annak, aki pergő szellemi kalandot és nem melankolikus utazást várt ettől a kiadványtól.

Nem lehetnek azonban elégedetlenek az indiszkrécióra szomjazók sem, bár kétlem, hogy ilyen jellegű óhajok kielégítése végett érdemes-e végigolvasni a 350 oldalas, apró szedésű könyvet. Szerb Antal ugyanis szinte alig foglalkozik naplójegyzeteiben életének külső eseményeivel, még a 13 évesen kezdett cserkésznaplójából se derül ki, hogy szülei is vannak, öccse, családi élete, csak jóval később suhannak át árnyakként a szövegeken, amelyek nem a valós események rögzítését szolgálják – Szerb végtére is ritkán írt folyamatos, és az eseményekkel egyidejű bejegyzéseket füzetéibe. A feljegyzések „egy gondosan stilizált kaméleon” azon erőfeszítéseit dokumentálják, hogy szellemét jellemével egyetemben maga fejlessze és irányítsa, ne hagyja a külső erők kénye-kedvére. Petrányi Ilonának a kötetből *kimaradt* előszavából²⁷ tudjuk, a kötet kétharmadát kitevő *Feljegyzések és elmélkedések 1920–1924* szövegében alig van javítás, vagyis Szerb a már készre stilizált szöveget másolta be a füzetébe, tehát alaposan megszűrte, megrostálta, mi kerülhetett a naplójába. A kötet előszavát író Tompa Mária azt is közli, hogy a Szerb-feljegyzések egyfajta régies gyorsírással, meg egyfajta sajátos titkosírással íródtak, amelynek megfejtése továbbra is számos szakértőt foglalkoztat. Egyfelől tehát jelen van a naplókban a kész irodalmi szöveggé való stilizálás igénye, másfelől pedig a leírtak titkosításának szándéka, az indiszkréción leplezése, amiből következően Tompa Mária szinte pszichoanalitikus valamósökként tételezi ezeket a feljegyzéseket.

„Eseményekről nem érdemes írni, hisz nem az események az események” – vélte Szerb Antal, és ez a meggyőződése magyarázza, hogy a körötte lévő világból csak azt engedte beszüremelni naplófeljegyzéseibe, ami meghatározó volt, illetve lehetett szellemi és erkölcsi fejlődésére, vagyis előkészítőjévé válhatott a formába öntött életnek: a műnek. Az 1920 és 1924 közötti naplójegyzetek szinte egyenesben vetítik a feltételezett olvasó elé az *Utazás és holdvilág* vándorvilágát, de a naplójegyzetek némi eligazítással szolgálnak a *Madelon*, az *eb* és a *Pendragon legenda* megértéséhez is.

A stilizált naplótól a stilizált művekig a stilizált emberen át vezet az út. A *Naplójegyzetek (1914–1943)* című kötetben közölt szövegek a stilizálás irányából közelítve kettősséget mutatnak: a naplónak közvetlennek kellene lennie, ez a napló nem közvetlen; ha meg nem közvetlen, akkor stilizált, de ez a stilizálás nem a regényíró, esszéista, kritikus Szerb Antalt állítja elé, hanem a halovány, modorosságba és önsajnáló mélabúba boruló, romantikus ifjú véresen komoly ujjgyakorlatait. A naplót egyébként végig ilyen disszonanciák működtetik: a kamasz cserkész homoerotikus táptalajon burjánzó nőgyűlölete

²⁷ Az „*elméleti kalandor*” *feljegyzései*. Egy személyiség és létszemlélet (ki)alakulásának története. Műhely (Győr) 2001/4.

egyszerre csak az *újlovaság* romantikus gesztusára vált, majd az éteri szerelem felől a testiség felé kanyarodik, közbevetve újból a homoszexualitás kísértetével vívott harcot. Szerb Antal keresztényként született, de eredendő zsidóságának megismerésére törekedett, miután ráébredt faji hovatartozására, a piarista diákról, Sík Sándor kedvenc tanulójáról lehullott a neokatolicizmus magabiztossága, és egyetemistaként eljutott a felismerésig, hogy legpontosabb öndefiníciója a *magyar anyanyelvű zsidó*. Iskolaellenes, de olthatatlan tudásvágy sarkallja, gáncs nélküli lovag, aki perverz disznólkodásokról álmodozik... egy szóval sok minden akad, amit a helyére igyekezett tenni lelkében a fiatal Szerb Antal.

Egyszer öngyilkosságot is elkövetett: áttételesen, mások keze által, és csak egy novelában. Tizennyolc évesen igyekezett leszámolni vélt eltévelyedéseivel, az óhajtott *görög szerelemmel* és szexuális fantáziálásával a *Hogyan halt meg Ulpius Tamás?* című novellájában. Nagy Csaba a *Ki ölte meg Ulpius Tamást? – Avagy töredékek egy irodalmi nyomozás jegyzőkönyvéből* című tanulmányában egy érdekes adalékot fűz ehhez az írásműhöz. A naplófeljegyzésekből nem nehéz kideríteni, hogy Ulpius Tamás kulcsfigura, valós alakja Térey Benno, Szerb Antal gimnazista társa, kamaszkorának meghatározó fiúszerelem. (Az egyetemista Szerb Antal az újlovaság programja értelmében egyszerre több hölgynek tette a szépet, ám ahol szerelemre is lobbant, ott az érzelmek hevületét mindig a Térey Benno iránti vonzalmának intenzitásával mérte.) Az említett tanulmányban Nagy Csaba közli, hogy a Szerb Antal ifjúkori novelláját rejtő „füzetben egy fénykép is lapult. Egy törekeny alkatú, szőke fiú képe, akinek finom metszésű, lányosan szép arcában az *Utas és holdvilág* titokzatos hősének »főhercegi, törekeny mélabújára« ismerhetünk. Ő Ulpius Tamás, alias Térey Benno, Szerb Antal iskolatársa.” A fotót ugyan nem volt alkalmam látni, ám a Naplójegyzetek címlapján szereplő portréről, noha tudjuk, Szerb Antalt ábrázolja, úgy tűnik, Ulpius Tamás tekint az olvasóra, minden főhercegi, törekeny mélabújával, azé az Ulpius Tamásé, akit Szerb Antal a novellájában és a naplójában, mintegy a kéjelgés extázisában, meggyilkolt.

A naplóból magából pedig aligha olvashatunk ki kimondott önmegsemmisítő hajlamot – ha működött is ilyen Szerb Antalban, addigra eredményesen érdektelenné stilizálta, mire napok, hetek, évek múltán feljegyzést tett füzetek egyikébe. Ugyanis nem napló az, amit Szerb Antal írt: az 1920 és 1924 között vezetett, legterjedelmesebb részt illetően maga adta meg a kulcsot, miszerint *műve* (maga sem nevezi naplónak) *gyökerét* Kierkegaard regényében, *A csábító naplójában* kell majd keresniük a leendő filológusoknak. S ez a napló, akárcsak a modellje, bár kétharmadában a szerelemről szól – valamiféle csábító naplója lehetne valóban, amelynek többszörös fókuszáltságban Schultz Dóra, Lakner Klára és húga, Lili, Szerb leendő felesége, valamint egy meg nem nevezett, csillaggal jelölt egyetemi évfolyamtársa áll, akik körül külön-külön színekben ragyog a görög antikvitás, a katolikus erény, a filozófiai tökély és a test démonának kisugárzása.

„A Szerb Antal-napló tehát tulajdonképpen ott végződik, ahol a művészi formát megtaláló író regénye, az *Utas és holdvilág* elkezdődik” – szögezte le tanulmányában Petrányi Ilona. Hozzá kell tennem, hosszú vajúdas dokumentuma a könyv, ami csak részleteiben olvasható naplóként, szépirodalmi alkotásként pedig még részleteiben sem. Elannyira, hogy magyarázatul ismét csak Szerb Antalhoz kell fordulnom, aki a naplójába azt is lejegyezte, hogy „ha egy könyvet a kezembe veszek, az jut eszembe, hogy fölösleges volt erről a témáról ekkora könyvet írni”.

A napló eszményi műfaja megvalósíthatatlanná válik, ha szerzője kiutasítja belőle elemi jellemzőit, a spontaneitást és az akcidentálisit, ha az őszinte önfaggatást műalkotássá való stilizálásra cseréli. Az elmagányosodás helyébe ilyenkor a póz kerül, az utazás fölszabadító élményét pedig a belső bolyongás nyomasztó hangulata üli meg, az argonata Grál-vadásszá alacsonyodik, a hitelesség helyett a mesterkélttség uralkodik el a szö-

vegen. A szerző az illetén felfogott naplóban nem önmagát játssza meg tétként, hanem azt, amit magáról mutatni szeretne, és az ilyen szándék azonnal lelepleződik, amint a szöveg önálló életre kel a különböző olvasatok során. A napló végtére nem hajszolható ideális műfajként, annak ellenére sem, hogy jelen pillanatban az egyik leghitelesebbnek tűnő műformaként éljük meg – azon ugyanis se az idő, se az ízlés, se az alkotói törekvések nem változtattak, hogy miként a közlendő maga találja meg a legmegfelelőbb kifejezési formát, úgy a mű is maga találja meg saját alkotóját, és vele az önmaga számára ideális műfajt is.

Monostori Imre

Sárközi Márta és a (második) Válasz

„Ez volt élete legkedvesebb játéka”
(Sárközi Máttyás)

Menedékház címmel remek könyvet állított össze (szerkesztett és írt) a nagyszerű aszszonyról, Sárköziné Molnár Mártáról Széchenyi Ágnes. A *Lloyd-ház és a Csiga út* című bevezető tanulmányában tartalmas, élvezetes stílusú és pontosan fogalmazott életrajzot ad, s még valamit, ami elengedhetetlenül fontos a továbbiakban: jellemrajzot. „A gyökerek – írja Széchenyi Ágnes – (...) a nagyszülőkhöz, a Vészi-házba vezetnek vissza.” A Lloyd-házba. A nagypapa zsidó sajtóbáró, irodalomszervező és politikus: Vészi József. Édesanyja a nem kevésbé híres Vészi Margit, akit Molnár Ferenc – a még inkább ismert – színdarabíró fenomén vett feleségül 1906-ban. 1907-ben megszületett Molnár Márta. Anyja és apja keveset törődtek vele, távol éltek tőle érzelmileg is, fizikailag is. Ő maga tehetséges, jó eszű, jó megfigyelő, minden élményét mélyen átélte és elraktározta.

A zsidó asszimiláció jelenségei és problémaköre (az ezzel kapcsolatos politikai hullámverésekkel együtt) egész életében foglalkoztatta, ámde ebben a nagy zavarban sem Vészi nagypapa, sem a család életmódja, sem a család tagjainak sorsa, szokásai nemigen segítettek eligazodni. Miként visszaemlékezésében írja: „A család férfi tagjai hol emigráltak, hol immigráltak, hol az volt a baj, hogy zsidók, hol az, hogy keresztények, hol az, hogy kitértek, hol az, hogy visszatértek. A nagypapa mindenünnen kapott kitértetést, plecsnit, emlékérmét, oklevelet és babérszorút. A nagybácsik hol börtönt, hol amnesziát kaptak. 1943-ra már teljesen megzavarodtam magam is, bújttam kommunistát a hátsó szobában, harmadikutast a cselédszobában, nyilast a vécében, zsidót a padláson, keresztényt a pincében. Ennek megfelelően boldogult férjemről is hol emlékbélyeget nyomtattak mint baloldali mártírról, hol emlékcikket mint jobboldali elhajlóról.” Ebből a visszaemlékezés-részletből nemcsak a napi politikától elforduló, s csak az embert magát fontosnak tartó szemlélet rajzolódik ki, de roppant jellemző Sárközi Márta hanghordozása, válasza, életfelfogása szempontjából a fölerősített irónia, az élet összevissza menetének, sokszor abszurd voltának a felismerése, hangsúlyozása.

Gyermekkorában sokat utazott, utaztatják, bejárja fél Európát, számos iskolában tanul, négy nyelven olvas és beszél, közel kerülnek hozzá a művészetek (különösen a zene és a képzőművészet). Rövid első házassága után férjhez ment Sárközi Györgyhez, aki költő, regényíró, műfordító, az első *Válasz* legendás szerkesztője, az Athenaeum vezető munkatársa, a „Magyarország fölfedezése” sorozat elindítója és gondozója, a katolizált és érzelmeiben is asszimilált zsidó értelmiség egyik legnagyszerűbb képviselője.

„Gyuriról mit mondjak?” – kérdi egyik levelében (már Sárközi halála után, 1945 őszén) Németh László. „Három ember állt igazán közel a szívemhez a magyar irodalomból: Móricz Zsigmond, Gulyás Pál és ő. (...) Ő az, akinél egy hamis hang sem keveredik az emlékezet zengésébe; a legsalakatlanabb jellem volt, akit csak ismertem.” Szabó Zoltán – később – úgy látta, Sárközi György munkássága azt bizonyította, hogy „ki-ki művészi elvfelelő nélkül, vagyis saját érdeklődésének köreiben maradván, korábbi egyéniségéhez,

modorához híven lehetett a népi mozgalom tagja". S ezen túlmenően: Sárközi szerkesztése idején az első *Válasz* „egy időre nemcsak a népi írók folyóirata, hanem minden haladó magyar gondolkodó és író mágnese volt”. Vagyis: Sárközi Györgynek sikerült az, ami csak nagyon keveseknek: a kettészakított magyar irodalomból rövid időre, a *Válaszban* újra egységes, nemzeti irodalmat fölmutatni.

Sárközi Márta és az *irodalom* viszonya ugyancsak jellemének egyik sarkalatos vonására utal, sőt azt meg is testesíti: ő az egészséges *antisznobság* szókimondó képviselője. A már idézett memoárjában így ír erről: „Irodalmi ízlésemet (is) magamnak kellett kialakítanom. Már az anyatejjel szívtam magamba azt a tévhitet, hogy az irodalom fontos dolog, mondhatni a világ közepe. Még meg se születtem, Ady már verseket írt rólam, az anyámról szóló Margita-ciklusban.” Maró gúnnyal ír és beszél – később is – az okoskodó sznobériáról, a felfújt semmitmondásról, az írók jellemtorzulásairól és acsarkodásairól. Meg aztán a klikk-irodalom talmi és megbízhatatlan „értékvilágáról” is megvan a maga véleménye. Az idők folyamán „megtudta”, hogy „jó irodalom, ami realista, jó irodalom, ami szürrealista, jó irodalom, ami a tömegekhez szól, jó irodalom, amit csak a kiválasztottak értenek, jó irodalom, ami felvidít, jó irodalom, ami lesújt, (...)jó irodalom, ami pártos, jó irodalom, ami pártatlan, jó irodalom, ami kijelentő jellegű, jó irodalom, ami feljelentő jellegű. Nemrég jöttem rá, hogy az egész irodalom nem is olyan jó.” Igaz, ez az ironikus, gúnyos véleménylanc már a (második) *Válasz* után íródott – ám meggyőződése ugyanez volt a *Válasz* idején is. Amely szerint a helyzet igen egyszerű: az egyes művek önértékei a döntőek.

*

A háború után, 1945–46-ban a magyar irodalmi (szellemi) világ életben maradt tagjainak színe-java érezte úgy, hogy a *Válasz* (1934–1938), majd az Illyés-féle *Magyar Csillag* (1941–1944) folytatásaként nagy szükség van egy új folyóiratra. Annál is inkább, mivel már megjelent a színen a debreceni Ady-társaság Budapestre hozott folyóirata, a *Nyugat* (és részben a *Magyar Csillag*) folytatását remélő *Magyarok*; továbbá létrejött a Madisz lapja, a *Valóság* s a kommunista irányvonalú *Forum* is. Ugyancsak ekkortájt (1946 júliusában) látott napvilágot az első *Újhold*-füzet, mely lap egyértelműen (és harcosan) a *Nyugat* elvei folytatójának tartotta magát.

Illyés Gyula, Bibó István, Németh László és Sárközi Márta egyik fórumot, irányzatot sem érezte a magáénak: új folyóirat-alapításon gondolkodtak. Németh ki is osztotta a szerepeket: Sőtérre, Bibóra és Sárközi Mártára kell építeni a lapot, Illyésnek „periodikus természetű van”, legjobban, ha Sárközi Márta „önmagát tekinti szerkesztőnek, Gyuri [Sárközi György] gorombább szellemének, s a férfiakat munkára és fegyelemre kényszeríti” – írta 1946 tavaszán. Majdnem így is zajlott minden (talán csak Sőtér nem kapott főszerepet); s 1946 októberében megjelent a (második) *Válasz* első száma.

Illyés Gyula, akinek a nevének volt a lap, aki hivatalosan a főszerkesztő volt, bevezető programnyilatkozatot tett közzé az első számban. „Sárközi György emléke előtt tisztelgünk. Ott folytatjuk, ahol ő abbahagyta” – szögezi le. A *Válasz* annak az irányzatnak kíván fórumot biztosítani, amely semmit fel nem adva a magas igényből, nem éri be a „puszta írói fölfelé törekvéssel”, azaz nemcsak az irodalmat fogadja el „érlelőnek, hanem az »életet« is. Nem a teljes magyar irodalmat kívánja képviselni, de azt a részét igen, amelyeknek célja „a szegényparasztság tökéletes anyagi és szellemi egyenjogúsítása”. A *Válasz* köre a *magyarságnak való demokráciát* kíván, s meg kell magyaráznia „hogyan fér, sőt tartozik össze szorosan felső műveltség és néphagyomány, haladás a világgal és aggodás a nemzetért (...)”. Ez az illyési program láthatóan és jellegzetesen „harmadikutas”, azaz *nemzeti* program.

Sárközi Márta, amellet, hogy a népi írók szellemiségével s képviselőivel különösen akarta az eleven kapcsolatot, kereste és támogatta a máshonnan jövőket, az egyáltalán nem „népi”-eket is. A legszebb példa erre Pilinszky János fölkarolása, aki többször is utal a *Válasz* (és Németh László) ebbéli szerepére. „Rengeteg” szemrehányást kapott például az *Újhold*-körből azért, amiért a *Válasz*hoz szegődött. 1948 januárjában írja Sárközi Mártának: „sose hittem volna, hogy valamikor mint ocsmány »urbánus« magukhoz tartozom, hogy pl. éppen Németh László figyel föl rám, mindenki közül a legőszintebben és odaadóbban”. Pilinszky persze csak később lett klasszikus, de akkor, 1946–49-ben már számos élő klasszikus írt a lapba; természetesen reájuk épült a *Válasz*. Illyés verseire és prózájára, Németh László regényrészleteire(-folyamaira), tanulmányaira, Szabó Lőrinc mintegy száz „Tücsökzené”-jére, s alighanem a legnagyobb szellemi újdonságként: Bibó István politikatörténeti esszéire: a bibói életmű fénykora éppen ez a pár év. Szabó Zoltán mondta: „Ehhez fogható színvonalú évfolyamai magyar folyóiratoknak sohase voltak.”

Nagy ára volt persze ennek. Konkrétan, kézzelfoghatóan. Sárközi Márta saját pénze, vagyonkája, háza, a Molnár Ferenc-jogdíjak reá eső része mind-mind bekerült, beépült a *Válasz*ba mint materiális táplálék. A 20. században ilyenre nem volt példa. 1945 nyarán írja Szabó Zoltánnak: „Én rosszul élek, de boldogtalan épp nem vagyok, csak tanulok és okulok naponta. A *Válasz* körül mindenki kifutotta előre várható formáját. Farkas Ferenc nagy lendülettel átnyújtott forgótőkét, fölrepítette a Hollót [a Fehér Holló Kiadót], elindította velem a kiadványokat, végül kiugrott az egészségből, a Nyúl utcai házra íratta a forgótőkét, és nagy sajnálkozások között leutazott Zengővárkonyba, őskori éjjeliedényeket ásni. Illyés minden anyagi gondomra azt feleli, hogy »akkor abba kell hagyni a lapot«, aztán szintén elmegy ásni a bilik után. Csak Bibó és Sötér segítenek legalább azzal, hogy méltatlankodnak, és próbálnak ezt-azt, a maguk hatbalkezes filosz módján. A lap erkölcsileg virul, anyagilag hervad. Ha volna papír, és nem fizetnék rá minden eladott példányra ötven fillért, jóval följebb is lehetne tornázni az előfizetők számát. Így azonban megelégszem a havi kétezer ráfizetéssel és maradok próféta. (...) A lapot csinálgatomb tovább, míg el nem dobolják felülem a házat, akkor azután sok tapasztalattal gazdagodva hozzáfogok hátralevő éveim fő programjához, a műstoppoláshoz.”

Minden így is történt. A *Válasz* sorsa 1949 nyarán megpecsételődött. A kommunista diktatúra senkinek sem kegyelmezett. Németh László – 1949. júl. 19-én írt levelében – megköszöni a *Válasz*t Sárközi Mártának (remélve, hogy „az utolsó számnál mások is fölálltak a magyar írók közül s levették a kalapjukat Maga előtt”). „Nagyon szép volt ez a három évfolyam – írja – s az egyedül a Maga érdeme. Gyuri büszke lenne a teljesítményére. Az abba hagyás pillanata is a legjobb, és nem sajnáljuk, inkább megkönnyebbült mindenki, mint egy idejében meghalt kitűnő halott fölött.”

*

A kötetben felsorakoztatott dokumentumok fényében nem kétséges, hogy a *Válasz* győzedelmes léte egyedül Sárközi Márta érdeme. Hihetetlen lelki erő és akarat, önzetlenség, öntudat és magyarságtudat, szigor, fegyelem és – mindenekelőtt – *értéktisztelő szeretet* működött benne egész életében. Színezve, fűszerezve mindezt akár a szarkazmusig (vagy éppen a tragárságig) elérő jótékony humorával. Utólag mindenki a *titkái* kereste, keresi, holott nem volt semmiféle titka. Úgy élt, ahogyan azt a leghelyesebbnek, legcélszerűbbnek látta. Szabad ember módjára. Ha a titka nem is, a lényege nyilván ez volt. A szabadság belső megélése és mindennapi gyakorlása. Valamennyi köréje szegődött ember-társával, legyenek azok családtagok vagy ágrólszakadt írójelöltek, erkölcsi kérdésekben hajthatatlan volt. Utálta a nyilasokat, s bár 1945-ben még a kommunista pártra szavazott, hamar belátta, hogy (nem kevésbé) szörnyű diktatúra előtt áll az ország. Fölháborította

továbbá „a zsidók megbocsáthatatlan feledékenysége” is, amidőn a korábban zsidókat bűjtató apácákat szétzavarták, akárha ők is üldözökre lettek volna, de ugyancsak háborgott, amikor Németh László az „új”, a Kádár-rezsimtől 1957-ben elfogadta a Kossuth-díjat. Melységesen hálás volt Bibó Istvánnak az 1948-ban megírt hatalmas zsidó-tanulmányért. Bibó István menyje szerint: „A minden mélységet áthidaló szolidaritáson alapuló barátságuknak ez lehetett (...) a gyökere”. Bibó tanulmánya föltárta a múltat, bevilágított az akkori jelenbe és Sárközi Mártát megerősítette lelki békéjében.

„Küldetéstudata volt – mondja róla Gyapay Gábor a kötetbeli egyik interjúban – valahogy biztos volt benne, hogy őt baj nem érheti.” Tömerdek gond és baj közepette tartotta életben – jószerével egyedül – a *Választ*. És mindez korántsem csak anyagi természetű volt, hanem szellemi és erkölcsi erőfeszítések, helytállások sokasága is. Bámulatosan sokat vállalt magára *más* emberek problémáiból, zúrjaiból, zavaraiból, gondjaiból. Miközben – a *Válaszban* megjelenő írások alapján – hol lezsibóbérencezik, hol lekereszténybérencezik. De ő mindvégig *akaratos* volt, természetes mohósággal akarta, amit jónak, értékesnek gondolt.

Megfogalmazódik a kötetben, hogy „Sárközi Mártában óriási és kielégítetlen szeretetvágy volt” (Halda Aliz), aminek a gyökerei szintén a gyerekkorba nyúlnak vissza. Ezzel együtt – vagy tán ezért is –: „Félelmes nyelvű »szellemi központ« volt, kegyetlen szellemességgel tudott gúnyolni, néha még azt is, amit maga is szentnek tartott” (Vargyas Lajos). De saját kezűleg, sürgősséggel vitte el olykor a honoráriumot a legnagyobb ínségben élő *Válasz*-szerzőknek, aztán ajándék fürdetőkáddal állított be Fodor Andrásékhoz kisluk születésekor, s „egy hétig naponta járt fürdetni Dávidot” (Fodor Andrásné). Létfarmája ellentéte volt a neveltetésének – holott intellektuális lény volt elsősorban. A természethez való erős vonzódása „valódi volt, elementáris, de volt ebben a puritánságban kacérság, játék és góg” (Halda Aliz). Vaskosan igazságtalan is tudott lenni persze, ám nemigen dönthető el, mennyire gondolt komolyan egy-egy sértést. Egyébként is: „nemesen destruktív” (Lator László) alaphelyzetből ítélkezett gyakorta. „Szomorúnak, elkeseredettnek sosem láttam” – mondja a beszélgetésekben Király Béla. Holott valójában volt ő szomorú is. Különösen 1956 után. „Csak ha embert látok, borul el a kedélyem” – írta például Illyésnek 1960 tavaszán.

*

1947 áprilisában meglehetősen nyersen adja Erdei Ferenc miniszter – volt barátjuk – tudomására: „én nem tudok egyébként, mint nyílt kártyával játszani”. Összecseng ez az önvallomás a későbbi róla szóló jellemzésekkel, melyek szerint „küldetéstudata”, magabiztossága védte meg a lehetetlen politikai és erkölcsi helyzetekbe keveredéstől. A nyíltság, a keménység és a *rosszat taszító értékűség, értékelvűség*. Másfelől pedig: különleges képessége a barátságra. És az antibarátságra. A *Menedékház* talán legszebb vonulatai és legkegyetlenebb részei, részletei, végül összeálló folyamai éppen erről szólnak. Vagyis – mondhatni – mindig és mindenütt ott vannak. Szinte szétfeszítik a (nem létező) könyvkeretet.

Érdemes két példát, „esettanulmányt” kinagyítani a rengetegből: a Pilinszky Jánoshoz és a Németh Lászlóhoz fűződő barátság természetét. Pilinszky volt számára a „Liebe auf erster Blick.” Pilinszky is rajong érte, de idővel valahogy – természetete szerint – érzelmileg eltávolodik tőle, talán elkényelmesedik, olykor magyarózkodik, persze önmagát hibáztatva. Néha körmönfontan, Sárközi Márta számára túlságosan bonyolultan. Az egyik ilyen apályos pillanatban (1954. május 7-én) ezt veti papírra válaszlevelében S. M.: „Akkor jöjjön, amikor jólesik. (...) Az »undokság« nem akadály: arra valók a barátok, hogy akkor is kibírják az embert, mikor undok. Én pedig egyáltalán nem vagyok »jó« Magához,

csak éppen nagyon szeretem Magát, és ismeretségünk első pillanatától olyan föltétlenül hozzám tartozónak érzem, mintha a fiam vagy az öcsém volna (...).” Ez nagyon szép. Már-már szerelmi vallomás.

Szikrázóan tartalmas a Németh Lászlóhoz fűződő szellemi és emberi kapcsolat. Kivételes érzékkel tudott bánni Némethtel, akinek rá kellett jönnie minden egyes találkozásukkor (akár levélben is), hogy rendkívüli asszonnal működik együtt, akárhányszor érezte is úgy, hogy sérelem érte. Újra és újra vágyott erre az emberi kapcsolatra, s kért újra és újra elnézést. Nemcsak hódmezővásárhelyi önszáműzetése idején, de később, a hatvanas években is. Még ha viaskodtak is közben. Sárközi Márta az 1959-es szovjetunióbeli *Pohárköszöntő* miatt (is) megneheztelt rá, mégis, egy évvel később már az értékek a fontosabbak a számára. Így ír Németh Lászlónak: „Hogy elment a kedvem Magát meglátogatni? Lacikám, az én kedvemet rendkívül nehéz elvenni azoktól, akiket szeretek. Pedig, valljuk be, hogy Maga harmincéves barátságunk során igazán mindent megtett ennek érdekében. Időnkint sikerült is magamat valamiféle haragba belelovalni, de amikor beteg volt, pontosan tudtam, hogy éppen úgy szeretem, mint azelőtt, és talán túl sem éltem volna, ha történetesen elviszi az influenza.” Nem is tudjuk hirtelen, hogy meghatódjunk-e vagy tán elmosolyodhatunk egy kicsit.

*

Sárközi Márta körül felejthetetlen arcok, helyzetek, kapcsolatok, találkozások sokasága feszül bele az idő évtizedeibe, a múlt század elejétől a hatvanas évekig; mondjuk a 20. század első feléből. Fölsorolni is lehetetlen lenne például a szellemi nagyságok neveit. A legnagyobbak: Bibó István, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Németh László, Szabó Zoltán, Ferenczy Béni, s az újabb nemzedék: Sarkadi Imre, Domokos Mátyás, Lator László, Fodor András, Kormos István, Moldova György, ott van időnként Juhász Ferenc, Vargyas Lajos is; de nem soroljuk tovább. Remek pillanatfelvételek sokasága teszi színessé és rendkívül élvezetessé, olvasmányossá a *Menedékház* lapjait.

Bibó István mindenekelőtt áll Sárközi Márta értékrendjében s érzelmi skáláján. „Bibót nem lehetett érinteni előtte, ő volt az egyetlen valaki, akit még véletlenül sem vett a szájára tréfából vagy ironizálva. Szent és sérthetetlen volt” (Vargyas Lajos). A többiek – többé-kevésbé – valamennyien bírálhatók voltak, de valamennyien bűnbocsánatot nyertek. (Aki nem – miként Erdei Ferenc –, azok megszűntek létezni a számára, s csak egyvalakinek nézte el, hogy – politikailag – „kurva lett”: Sarkadi Imrének.) Talán a közös munka természeténél (no meg kettejük együttes természeténél) fogva is Illyés Gyula állt hozzá a legközelebb: a teljes bizalmát élvezte mindvégig. Pedig ő is – akárcsak Németh – sokat tett azért, hogy magára haragítsa. Mint főszerkesztő túl sokat volt távol a szerkesztőségtől, nem látta át valamennyi *Válasz*-szám tartalmát (nemhogy még el is olvasta volna az összes kéziratot). Teljesen megbízott a robotos asszonyban, számos tréfásan előadott kibúvóba is belement, a napi szerkesztői munkát nagyvonalúan elhárította. Mégis: ő volt az éltető szellemi góca és mércéje ennek a körnek. A mozgó, a tájékozott, a jó kedélyű, a tekintélyével védettséget jelentő pályatárs, az ügyesen politizáló Kossuth-díjas. (A díj összegét – 1948-ban – Sárközi Márta osztotta szét a *Válasz* munkatársai között.) Illyés egyébként állandó beszédtema volt pesti értelmiségi körökben. Figyelték, milyen magatartást tanúsít a hatalommal szemben. Esemény volt minden megnyilvánulása. Németh László csak őt tartotta megbízható iránytűnek a *Válasz* köréből. Ha akart (volna), még kéziratok szövegén is változtathatott (volna), hiszen az ő szemében Illyés „a stratégia és vezér”, csak ő tudhatja, mi a „politikus” és mi nem. Németh végig kételkedett abban, hogy a *Válasz* őt jó szívvel (nemcsak udvariasságból vagy szánalomból) vállalja. Többször

is szorongott, hogy Sárközi Márta valahogyan kibeszéli – Illyés viszont a biztonságot jelentette a számára.

Németh László és Szabó Zoltán látott rá talán a legpontosabban a (második) *Válasz* jelentőségére a magyar szellemi életben, csakúgy mint Sárközi Márta lényének legfőbb értelmére. Németh 1950 elején levélben fogalmazta ezt meg (láthatóan a nemrég befejezett *Égető Eszter* világának, hangulatának a hatása alatt) a maga ideáltipikusan pontos jellem-ábrázolási technikájával. „Egy ember, aki megoldotta az életét, s most, amennyire a földön az lehet valaki, boldog. (...) Ahogy Maga él, azt irigyelni lehet. Egy szép vállalkozásában elvesztette, amije volt: bizonyos fokig a babérjain pihen. Munkásnő, tehát megvan a nyugodt helye az új világban. Kinn él a természetben, nincsenek haszontalan vágyai, s amitán mindennél több, vannak barátai, megvan a képessége a barátságra.”

Szabó Zoltán 1966-ban írt nekrológiájában még ennél is tömörebben ragadja meg a lényegét: „Emberi mivolta irodalmi szerepénél is imponálóbb volt, talán a korszak legjelentékenyebb asszonyi egyénisége volt Magyarországon.”

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.